

લાલ કિલ્લાનો મુ ક દ મો

G 323.2
3 PM

: સોલ એજન્ટ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
મીમરાજ ગિડડીગ : ઠાલખાદેવી રોડ : મુંબઈ ૨.
ફરનાન્ડીઝ પૂલ નીચે : ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ.

વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા

મંપાદક

ઝવેરચંદ મેઘાણી

પ્રકાશક

શાંતિલાલ હોટાલાલ પારેખ
ભારતી પ્રકાશન મંદિર
દાણાપીઠ : ભાવનગર

મુદ્રક

શાંતિલાલ હોટાલાલ પારેખ
શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું
દાણાપીઠ : ભાવનગર

પહેલો આવૃત્તિ

૨૩ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ : નેતાજીની ૫૦ મી વર્ષગાંઠ

ક્રમ

ઉપડતી અજાણને	૩
તરોમનનામું	૭
લેફ્ટનાગની જુવાની	૨૯
કામચલાઉ મરકારનું જાહેરનામું	૪૨
‘આપણે જનપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની’	૪૯
‘તો આપણે જનપાનીઓ સામે પક્ષ લઈશું’	૫૯
પરાવાયેલા સક્ષીઓ !	૬૯
‘દિંદુઆનની સાતી તસ્વીર અમે લાગી’	૭૯
પાંચ જનપાનીય માણીઓની જુવાની	૯૭
આજના દિંદ આજના બે પ્રવાનેની જુવાનો	૧૧૩
આજના મરકારના વડીવટનો વધુ સિત્તો	૧૩૭
‘મુક્તિયુદ્ધ ખેડવાનો ગુલામેનો અધિકાર’	૧૫૨
ફેસલે : અજ્ઞ : મ.દી	૧૬૯

નિવેદન

સમયના વહેતાં પાણીમાં જે કાંઈ ધસડામ આવે છે, થોડુંકાંડું વહેણમાં ટકી રહે છે અને પછી વહેણું મોડું જેમ આવ્યું હતું તેમજ ધસડાતું-પછડાતું ચાલ્યું જાય છે, તેમાંથી કાંઈક ને કાંઈક ઉપાડી લઈને પુસ્તિકાઓ રૂપે એને સાચવી રાખવાના ઉદ્દેશથી આ 'વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા'ની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. પેઢીઓ સુધી ન વિસરાય એવી આઝાદ હિંદ ફાજની ગૌરવકથાનું એક નાનું પ્રકરણ આ પુસ્તિકાશ્રેણીની પહેલી પુસ્તિકા તરીકે અપાય છે એ એને માટે શુકનવંતી શરૂઆત છે. એ શુકન માથે ચડાવીને આગળ વધવાની અને થોડા થોડા વખતે ચાલુ કાળના બનાવોને લગતી આવી પુસ્તિકાઓ આપતા રહેવાની એની નમ્ર ઉમેદ છે.

આઝાદ હિંદ-ફાજની શૌર્યકથાઓ ન્યારે આરાધનના પહાડોમાં અને મણિપુરના મેદાનોમાં સાચેસાચ ભજવાઈ રહી હતી ત્યારે વિધાતાની કોઈ કૂર કરામતને લીધે આ દેશની પ્રજા એની સાથે તાલ મિલાવી શકેલી નહિ, એટલું જ નહિ, પણ બિછળતી છાતીએ એને નીરખતી રહીને એમાં પોરસ રેડવાનું પણ એનાથી બની શક્યું નહોતું. ધીરવદીને પેલે પારથી ન્યારે વતનનો સાદ સાબળીને 'ચક્ષો દિલ્હી'ના નાદ ગજવતા આઝાદ ફાજના સિપાહીઓ દિલ્હીની વાટને લોહીભીની બનાવતા દોડ્યા આવતા હતા, હિંદી-હિંદીના લોહીના સંગમ વચ્ચે માત્ર થોડી ટેકરીઓ અને થોડાં મેદાનો જ ન્યારે બાકી રહ્યાં હતાં, ત્યારે વનનું લોહી તો થીજેલું જ પડ્યું હતું. આ દેશના પ્રજાજનો એ સિપાહીઓને મુક્તકંઠે આવકારી પણ શકે તેમ નહોતા. એમને મોઢે જેમ ડૂચો દેવાયેલા હતા તેમ એમની આંખોએ પાટા બાધેલા હતા.

અને હવે, આઝાદ ફાજ ગુલામી એક સ્વપ્નામાંથી બહારે એમાંજ જાણે પાછી સમાઈ ગઈ હોય તેવું લાગે છે ત્યારે પ્રજાના અંતરમાં એને માટે પ્રેમનાં લાખ-લાખ ઝળ્યાં ફૂટ્યાં છે. પોતે જેને ખરે ટાણે સન્માની શકી નહોતી તેને આજે તો એ પૂજવાની હદે પહોંચી ગઈ છે. આઝાદ ફાજ વિશે જેટલું મળે તેટલું જાણીને પોતાનું અંતર એનાથી જલ્લકાવી દેવાનો વનમનાટ પ્રજામાં જગ્યો છે.

આઝાદ ફ્રાન્સ વિગે થોડામધે સાહિત્ય જદાગ પડવાની તૈયારીએ થઈ ગઈ છે એની સત્યમ્થામાં જ બલિદાન અને મગલિયાપણાના એવા રાતા-કેસરિયા રંગો પડ્યા છે કે શબ્દચાતુરીની મમે તેવી ગમપુ છી પણ મ્દાય એની આગળ ફિક્કો જ દેખાગે એટલે આ પુસ્તિકામાં માત્ર દહીન જ આપેલી છે લશ્કરી અદાયનમા લગભગ બે મહિના સુધી આઝાદ ફ્રાન્સના ત્રણ અફસરો ઉપર આલેલા પ્રથમ મુદ્દમાનો દુમવેતો અહેવાલ અદિ આપ્યો છે પૂગ અહેવાલના શબ્દે શબ્દમા સામાન્ય વાચકને માર્ક રમ ન હોય એટલે એમાંથી વીણી વીણીને અદિ આપ્યું છે પુસ્તિકા પ્રથમ તો ૧૦૦ પાનાની જ કરવા ધારેલી પણ અમલની કાર્ક વાત આ સગમ અને ટીનદ અહેવાલમાંથી રહી ન જાય તેથી એને એના અત્યારના કદ સુધી ન ફટકે વધવા દેવી પડી છે

આ અહેવાલ દૈનિક અંગ્રેજી અખબારોની કટારોમાંથી ભેગો કરી, વીણીને તેનો અનુવાદ ગગવાનું કામ મહેન્દ્ર મેઘાણીએ મ્યું છે દિલ્હીના 'હિન્દુસ્તાન ટાઈમ્સ'ના અહેવાલને સૌથી વધુ જવાબદાર અને ઝીણવટભર્યો માનીને વિગેધન એને જ એ વફાદાર રણ છે

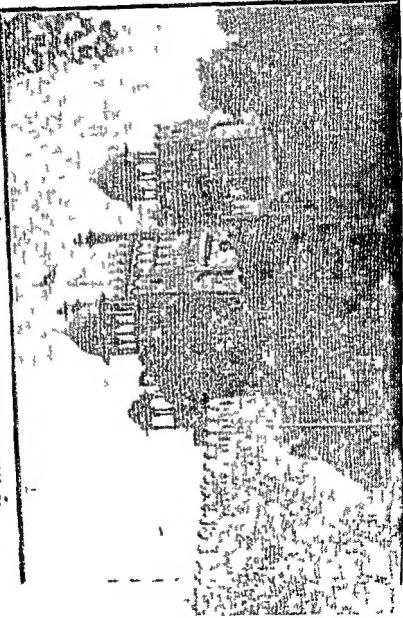
જેને લીધે આ પુસ્તિકા શોખિતી બની છે તે ચિત્રોના બ્લોક વાપગવા દેવા બંધ અમદાવાદના ગુજરાત સમાચાર'ના અમે નક્કી છીએ

પ્રમથનમાળાનું ગ્રંથાદન-કાર્ય શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીના હાથમાં છે પરંતુ આ અથવા બીજી કાર્ક પુસ્તિકા કે આખી પ્રમથનમાળા અંગેના પ્રષ્ઠપણ સચનો ભાગતી સાહિત્ય સંવ ત્રિ ને જણાવવા વિનંતિ છે પ્રમથનમાળાની દ્વે પછીની પુસ્તિકા જવાને લગતી રાખવાની અને પહેલી માર્ચ સુધીમાં એને બહાર પાડવાની ધારણા છે દ્વે પછીની પુસ્તિકાઓનું કદ મો-સવામો પાનાનું ગ્દેશે અને કિંમત લગભગ રૂપિયો રહેશે

લાલ કિલ્લાનો

મુ ક દ મો

દિશ્વતીઁ ઐતિહાસિક-સાત કિલ્લો : ૧૮૫૭ના બળવાઓદોના બાદશાહ ગહાદુશાહ ઉપર નવા મુન્દરો યાલોયો.
 ૮૭ વર્ષ પછી આજાદ હિંદ ફોજના બળવાળોરોનો મુન્દરો પલ્લુ ત્યાં જ ચાલ્યો

જિ ધ ડ તી અ દા લ તે

પ્ર મી નવેંબર : સોમવાર

: ૧ :

બ્રિટિશ હિંદના ઇતિહાસમાં અગ્નેડ એવો એક ખટલો દિલ્હીના ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લામાંની એક લશ્કરી 'જેરેક'—ઇમારતને બીજે માળે આજે શરૂ થયો. ન્યાયકચેરીમાં દાખલ થવા માટેના ખાસ પરવાના અગાઉથી જેમણે મેળવ્યા હતા તેવા ૧૪૦ પ્રેક્ષકો અને ૬૦ પત્રકારોથી અદાલતનો ખંડ ચિકાર ભરાઈ ગયો હતો. ન્યાયમૂર્તિ-એએ પોતાનાં રથાન લીધા પછી છમીકારોને ચાર મિનિટ સુધી અદાલતની છબીઓ ખેંચવા દેવામાં આવી.

છમીકારોએ વિદાય લીધી અને લશ્કરી અદાલતના પ્રમુખે ફરમાન કયું: 'તહોમતદારોને હાજર કરો.' કેપ્ટન શાહનવાઝખાન, કેપ્ટન સેહગલ અને કેપ્ટન ધિલ્લન દાખલ થયા અને અદાલતને એક છટાભરી સલામી કરી. આઝાદ હિંદ ફોજના ત્રણેય અધ્યક્ષો લશ્કરી પેપાકમાં સજ્જ થયેલા હતા. એમના હોદ્દા દાખલતા મિલ્લાઓ એમની પાસે હતા નહિ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂન હેઠળ આ લશ્કરી અદાલતની 'રચના કળતા હુકમ'ને જન-એડવોકેટ ઘેરા અવાજે વાચી સંભળાવ્યો. ત્યાંપડી, અદાલતના માનુ અને ખડા સરવો, શીખરદિયાઓ અને ફરિયાદપદ્ધતી વકીલના નામેના એમણે સાદ પાડ્યા. એ બધાએ 'હાજર' એવો જવાબ આપ્યા પછી અદાલતે બચાવપદ્ધતી મુખ્ય ધારાસાક્ષીનું નામ પૂછ્યું. સર તેજ બહાદુર શપ્તએ જવાબ આપ્યો કે એમની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે તેમણે શ્રી. બુલામાઈ દેસાઈને આ ખટલો ચલાવવાનું કયું છે. તેમણે બીજા ધારાસાક્ષી-ઓની પણ એળખાણ કરાવી—જેમા પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ, સર દલીપ સીંઘ, શ્રી અસફઅલી, ડૉ. કાલુ, શ્રી સેન, અને ગયબહાદુર બદ્રીદાસનો સમાવેશ થાય છે. અદાલતના પ્રમુખે ટકોર કરી કે, 'હિંદી લશ્કરી કાનૂનની રૂએ આ અદાલતમાં ઠીકા રહેવાની લાયકાત તમે સૌ ધરાવતા દેશો એમ હું માની લઉં છું' શ્રી બુલામાઈએ દબારમાં જવાબ વાલ્યો.

આંહિ ંફોના ત્રોય આરોપી અક્સરોને તે પડી પૂઠવામા આવ્યુ કે અદાલતના પ્રમુખ કે જીજ્ઞાસુ સભ્યને હાથે તેમનો ઈન્સાફ તોળાય તે સામે તેમને કાં વાવો છે ? ના જી, ત્રોયના એ જવાબ હતા અદાલતના કામની સંપૂર્ણ નોંધ લેવારવા માટેના શીઘ્રલઘિયાઓમાના એકેયની સામે તેમને વાધો છે કે કેમ તેવા પૂછાણના જવાબમા પણ ત્રણેય આરોપીઓએ ના પાડી ત્યાર પછીની દસ મિનિટ અદાલતના સભ્યોની અને શીઘ્રલઘિયાઓની સોબદિધિમા વીતી અદાલતના સભાના સોમદ નીચે પ્રમાણે હતા

‘ સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરના સોમદપૂર્વક હું મહુ છુ કે, દિદી લશરી માનૂન પ્રમાણે અને પક્ષપાત, મહેરબાની કે પ્રીતિ વિના હુ ઈન્સાફ તોળીશ, અને જો કોઈ સકાલિબી થશે તો માગ અતરાતમાના કલ્યા પ્રમાણે મારી મતિમા જિતરે તે રીતે અને આવા દાખનાઓમા મુદ્દના શિસ્તતા મુજબ વર્તીશ આ લશરી અદાલતના ફેસનાની જાહેરાત સત્તાવાળાઓ ન કરે ત્યાં સુધી હુ તેની જાણ કોઈને કરીશ નહિ. વધુમા આ લશરી અદાલતના કોષ્ટપણ સભ્યનો મત કે અભિ પ્રાય હુ જાહેર કરીશ નહિ કે જાણીશ નહિ—સિવાય કે કાયદા મુજબની એ વાતની સાનિતિ કોઈ ન્યાયકોર્ટ કે લશરી અદાલતમા ફેવાનુ મને કહેવામા આવે ઈશ્વર મને મદદ કરે ! ’

જજ-એકેવેકિટે ત્યારમાદ દસેય આરોપો વાચી સંજળાબ્યા દિદી ફાજલારી કાયદાની કનમ ૧૨૧-અ પ્રમાણેનો રાજ સારે મુદ્દ ચનાવવાનો નાગરિક આરોપ ત્રણેય અક્સરો ઉપર મૂકવામા આવ્યો છે બરમામા પોપા ટેમરી ઉપર કે નજીકમા ૧૮૪૫ ના માર્ચની છઠીએ દારસીધ કુરીયદ, દોરાઈસીધ અને ધરમઓધના ખૂન કરવાનો આરોપ કે ધિવન ઉપર મૂકવામા આ યો છે કે સેદમન ઉપર આ ચાર ખૂન કરાવવાનો આરોપ અને કે શાહનવાઝ ઉપર તોપચી મદ-મદ હુસેનનું ખૂન ૧૮૪૫ ની ૨૮ મી માર્ચની આસપાસ કરાવવાનો આરોપ મૂકવામા આવ્યો છે આંહિ ંફોના ત્રણેય અક્સરોએ તમામ આરોપોના જવાબમા મક્કમપણે ‘નિનયુ-હેગાર’ કહ્યું પછી અક્સરોને અમાવના મેજની પાછળ પોતાની બેઠક લેવાનું જણાવવામા આ યુ

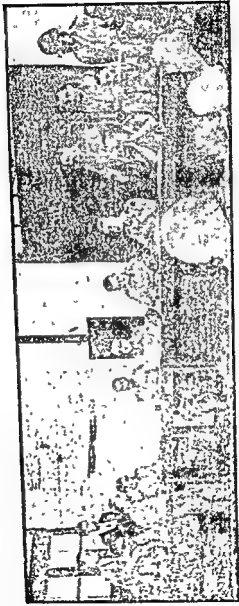
તે પછી અદાલતની કામગીરી મુલતવી રાખવાની અગ્ન શ્રી શુકાબાઇએ કરી અને કહ્યું કે, છેલ્લા એક મહિના જેટલી દૂંકી મુદત દરમિયાન તમામ પુરાવાઓ અને હકીકતો મેળવવાનું કે તેની તુલના કરવાનું બિચારાવશથી બની શક્યું નહોતું. ૧૧૨ સાક્ષીઓમાંથી હજી ૮૦ થી પણ વધુની મુલાકાત લેવાની બાકી છે. મત્રાયાના મુદ્દા વિશેનો ફીલ્ડ-માર્શલ વેવલનો અહેવાલ અને બીજા સખ્યાન'ધ અગત્યના અહેવાલો મેળવવાના હજી બાકી છે. ખટલો આવો અત્યેક હોઇને તેમજ કાપદાની આંટીઘૂંટીઓ એમાં સંડોવાયેલી હોઇને ત્રણ અઠવાડિયાની મુદત પાડવી જરૂરી છે એમ એમણે દલીલ કરી

સરકારી વકીલ સર નોશીરવાન એન્જનિયરે મુદત પાડના સામે વાંધો લીધો નહિ પણ એવી ઇચ્છા દર્શાવી કે ફરિયાદપક્ષની રજુઆત પોતે શરૂ કરી દે અને એક સાક્ષીની જુમાની લેનાઈ જાય ત્યારબાદ મુદત પાડવી. બચાવપક્ષને મુશ્કેલીમાં મૂકવાની એમની મુદ્દલ ઇચ્છા નથી અને ફરિયાદપક્ષ તરફથી બચાવપક્ષને એકેએક સમર્થ કેવી રીતે અપાઇ રહી છે તે તેમણે સમજાવ્યું.

ત્યારપછી અદાલત નવાવાર માટે ઠીક. થાકા ફરીને પ્રમુખશ્રીએ કહ્યું કે, કોઈ દિવાની કોર્ટની માફક લશ્કરી અદાલતમાં વખતોવખત મુદત પાડી શકાય નહિ. લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે લશ્કરી અદાલતે પોતાની કામગીરી રોજ-બરોજ બજાવવાની હોય છે. અદાલતના સભ્યોને સાદા પ્રમાણમાં પેનાના જ કામનો બોજો રહે છે અને તે ઉપરાંત આ અદાલતના સભ્યો તરીકેની ફરજ પણ એમણે બજાવવાની હોય છે. ઇન્સાફની મુખ્ય જરૂરિયાતોમાંની એક એ છે કે તે ઝડપી હોવો જોઈએ એમ પણ તેમણે કહ્યું. પણ સંતોગોને લક્ષમાં લેતા અમુક મુદત પાડવી જરૂરી લાગે છે એ એમણે કયૂલ કહ્યું. સર નોશીરવાનની સૂચના મુજબનો માર્ગ લેવો એ ખુદ તહેમનદારના લાભમાં હોવાનું તેમણે જણાવ્યું

તે પછી સરકારી વકીલ સર નોશીરવાને ફરિયાદપક્ષને રજૂ કરતું પોતાનું સાંજુ બાપજુ વાગી સંભળાવ્યું

સરકરી અદાલતના ન્યાયાધીશ

રાજ સામેના યુદ્ધનું અને ખૂનોનું ત હો મ ત ના મું

‘ અધા આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી અફસરો છે અને તેથી હિંદી લશ્કરી કાનૂનને તેઓ આધીન છે

કેપ્ટન ચાંદનવાઝખાનનો જન્મ ગવલપીડીમાં ૧૯૧૪ની ૨૪મી જાન્યુઆરીએ થયો હતો. દેહરાદૂનની હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૯૩૭ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ૧૪મી પંજાબ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા.

કેપ્ટન પ્રેમકુમાર સેહગનનો જન્મ ૧૯૧૭ની ૨૫મી જાન્યુઆરીએ હોશિયારપુરમાં થયો હતો. એમણે પણ દેહરાદૂનની લશ્કરી વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કર્યો અને પછી ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ૧૦મી બલુચ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા.

સેફ્ટનન્ટ ગુરમલસીધ ધિવન લાહોર જિલ્લાના આલ્મ ગામે ૧૯૧૫ની ૪મી એપ્રિલે જન્મ્યા હતા. દેહરાદૂનમાં અભ્યાસ કર્યા પછી એમને પણ ૧૯૪૦માં ૧૪મી પંજાબ રેજિમેન્ટમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા.

ચહેનચાહ સામે મુદ્દ ચલાવવાના આરોપને હું પહેલા લખીશ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ૪૧મી કલમ પ્રમાણે આ કાનૂન જેને કાગ્ર પડે તો તેને કાઢી પણ માણસ જિંદગી દિંદની અદર કે બહાળ કાઢી પણ નાજગિક ગુનો કરે તો તેને માટે લશ્કરી અદાલતમાં તેની ઉપર કામ ચલાવી શકાય. નાજગિક ગુનો એટલે એવો ગુનો કે જે જિંદગી દિંદમાં થયો હોય તો ફાંસીની કાવદા પ્રમાણે તેને ખટલો થયું શકે.

કયા ઉદેશથી મુદ્દ ચલાવવાનું હતું તે મુદ્દો અપ્રસ્તુત છે. આરોપીઓએ આ કામ તેમના મન પ્રમાણે દેશપ્રેમી ધરિદાયી કર્યું હોય

કે પગારદારી ધરાવતી, કાપડા મુજમ ગુન્હો તો કરવામાં આવ્યો છે જ. વફાદારીની ફરજ સામે આ ગુન્હો કરવામાં આવ્યો છે. આ વફાદારી વાળને દર્શાવવા આરોપીઓ સદાકાળને માટે અને મમે તે સંજોગોની અંદર બંધાયેલા છે. તેઓ ત્યાં હોય આ વફાદારી એમને માથે હતી જ, અને તેઓ યુદ્ધકેદી બન્યા ત્યારે 'પણુ આ વફાદારીથી બંધાયેલા હતા.

જેને આઝાદ હિંદ ફોજ દહેવામાં આવતી હતી તેના અફસરો તરીકે લઈને આરોપીઓએ ચહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું. આઝાદ હિંદ ફોજ મુખ્યત્વે હિંદી લશ્કરના અફસરો અને સૈનિકોની બનેલી હતી. તેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થતો હતો:

- (ક) વકુ મથક (હેક ક્વાર્ટર્સ)
- (લ) હિંદુસ્તાની મેદાની ફળ (હિંદુસ્તાની શીફ ઝૂપ)
- (ગ) શેરદિલ ગેરીલા ફળ (શેરદિલ ગેરીલા ઝૂપ)
- (ઘ) ખાસ હામગરી ફળ (સ્પેશિય સર્વિસ ઝૂપ)
- (ચ) ભાસુસી ફળ (ઇન્ટેલિજન્સ ઝૂપ)
- (છ) પુનઃભરતી ફળ (રી-ઇન્ફોર્સમેન્ટ ઝૂપ)

શેરદિલ ગેરીલા ફળમાં માંધી ગેરીલા રેજીમેન્ટ, આઝાદ ગેરીલા રેજીમેન્ટ અને નેહરુ ગેરીલા રેજીમેન્ટનો સમાવેશ થતો હતો.

૧૯૪૩ના નવેમ્બરની આસપાસ, એટલે કે સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંઝાપુર આવ્યા તે પછી જે-તે મદિને નં. ૧ ગેરીલા રેજીમેન્ટને નામે જોગખાની વધુ એક ગેરીલા રેજીમેન્ટ ઊભી કરવામાં આવી હતી. એ સુભાષ રેજીમેન્ટને નામે પણ જોગખાની હતી.

ચાહનવાજખાનને એના કમાન્ડર નીમવામાં આવ્યા હતા. આ ચારેય રેજીમેન્ટનો સમાવેશ ડિવિઝન નં. ૧ માં કરાયો હતો. આગળ ઉપર બીજું અને ત્રીજું ડિવિઝન ઊભું કરવામાં આવ્યું હતું. ડિવિઝન નં. ૨ માં અમુક હિંદી લશ્કરી યુદ્ધકેદીઓ હતા અને અમુક નાગ-

રિકો હતા. ડિવિઝન નં. ૩ માં લગભગ બધા નાગરિકો જ હતા. આ નાગરિકોની ભરતી મોટે ભાગે મલાયામાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘે કરી હતી.

૧૯૪૨ની ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુર જાપાનીઓને શરૂ થયું. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ યુદ્ધકેદીઓની એક મોટી સંખ્યાને સિંગાપુરના ફેરર પાર્કમાં લઈ જવાઈ હતી. મેજર ફ્યુજિવારા નામના એક જાપાની અફસરે યુદ્ધકેદીઓ સામે બાપણ ક્યું. હિંદી લશ્કરના કેટલાક અફસરો પણ ત્યાં હાજર હતા. એમાંના એક હતા પંજાબ રેજિમેન્ટના કે. મોહનસીંઘ. આમાંના કેટલાંક હિંદી અફસરોની બાંધ ઉપર 'ફ' અક્ષરવાળો એક બિંદુ હતો. 'ફ' એટલે ફ્યુજિવારા નામના જાપાની અફસર કે જેમને હિંદી મેનિકેને જાપાનીઓને પણે લલચાવી લેવાનું કામ જાપાની સરકારે સોંપ્યું હતું. સિંગાપુર પાંચુ તે અગાઉ પણ ઠીકઠીક વખતથી મેજર ફ્યુજિવારા આ કામ કરી રહ્યા હતા. એમના બાપણ પછી કે. મોહનસીંઘનો વારો આવ્યો. એમણે ક્યું: "આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાના છીએ અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે આપણે લડવાના છીએ. તમારે બધાએ એમાં જોડાવું જોઈએ."

સત્તાવાર રીતે આઝાદ હિંદ ફોજનો જન્મ ૧૯૪૨ ની ૧ લી ઓક્ટોબરે થયો. નીચ્છનની યુદ્ધકેદીઓની હાવણીના કમાન્ડર તરીકે કે. શાહનવાઝખાને ૨૦૦-૩૦૦ નાના મોટા અફસર-યુદ્ધકેદીઓ સામે બાપણ ક્યું. એમણે ક્યું કે કેપ્ટન મોહનસીંઘના વડા મથકે મળેલી એક સભામાં એવો ઠરાવ થયો છે કે, આપણા ધર્મો જુદા જુદા હોવા છતાં આપણે સહુ હિંદીઓ છીએ અને - આપણે બધાએ હિંદની આઝાદી માટે લડવું જોઈએ. આ ઠરાવ યુદ્ધકેદીઓને મમળવવાનું છે. શાહનવાઝે હાજર રહેવા સૌને ક્યું. તેમણે એ કબૂલ ક્યું. ૧૯૪૨ ના કુખ્યાં જંગોમાં એક પ્રિન્સિપલ જલેલી એલ. મલિક

ઓમાં હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી રજમેન્ટના પ્રતિનિધિઓ તેમજ કે. મોહનસિંઘ પણ હાજર હતા. પરિષદના પ્રમુખ રાણબિહારી બોઝ જાપાનથી આવેલા એક હિંદી નાગરિક હતા. પરિષદમાં કેટલાક એવા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા કે દૂર પૂર્વમાંના લશ્કરી અને નાગરિક દિંદોજનોમાંથી કે. મોહનસિંઘના સેનાપતિપદ નીચે આઝાદ હિંદ ફોજ બની કરવી અને એ આઝાદ હિંદ ફોજે હિંદની આઝાદી માટે લડવું. બીજા ઠરાવો એવા અર્થના હતા કે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી આંદોલોને રંજિટો, નાણાં, ખોરાકો, અને કપડાં પૂરાં પડશે અને જાપાની સરકાર તરફથી જરૂરી હથિયારો અને દારૂગોળો પૂરાં પડશે.

હિંદી મુદ્દેદોઓને જે સનામણી અને યાતનાઓ વેઠવી પડતી હતી, અને જ્યાંસુધી આંદોલોનમાં તેઓ નહિ જોડાય ત્યાં સુધી એ તેમને વેઠવી પડશે એવી જાહેરાત કરાઈ હતી, તેમાંથી હટકવા માટે જ તેમણે મોટા ભાગ આંદોલોનમાં જોડાયો હતો. હિંદી મુદ્દેદોઓની જાવણીઓમાં સાક્ષ્ય અને જામરદસ્તીથી તેમને આંદોલોનમાં જોડવાના પ્રયત્નો થયા હતા. એની સામે ટકી રહેનારાઓને જે જાવણીઓમાં ખસેડવામાં આવતા હતા. દિવસો સુધી તેમને કાંઈ ખોરાક આપવામાં આવતો નહોતો અને જે કાંઈ ખોરાક અપાતો તે ધણે ખરાબ હતો. તબીબી મદદ તો જરા પણ નહોતી અપાતી. એમને જમીન ઉપર મૂરડાંની પાંચ શીટ લાંબી તથા બે ફીટ જાડી લાકડીથી મારવામાં આવ્યા હતા. તેમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી હતી. એમને કાથગાઓ અપાતા અને તેમાં માટી ભરીને એક વાંમડાને બે છેડે લાકડાંની ઉપાડી જતા પડતા હતા. આવી મજૂરી દિવસના બાર કલાક સુધી એમની પાસે કામવાળી કેટલીક વાર તો એમને ધોડાથી મારવામાં આવતા. કેટલાક સિનમ-મરોને એમણે કહ્યું કે, ‘અમને જાણ્યો છો છો’ જવાબમાં એમને

કહેવાયું કે, ‘અમે તમને ઠાર નથી મારવાના. જો તમે આંહિં-
ં ફોંમાં જોડાશો તો આ માતનામાંથી બચશો, નહિ તો આ રીતે જ
તમે મરી જશો.’ કાઠીઓથી છવાયેલી જગ્યા ઉપર એમને કપડાં કે
, ખિસ્તર વિના સૂવાડવામાં આવતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના આ સિતમ કરનારાઓ ખુદ હિંદી યુદ્ધકેદીઓ-
જ હતા, પણ તેઓ આંહિં-ં ફોંમાં જોડાયેલા હતા. આ છાવણીનો
કબજો સંભાળનારાઓમાં પંજાબ રજીમેન્ટવાળા સુબેદાર શીંગારા-
સીંધ, કે. અબ્દુલ ગ્શીદ અને જમાદાર ફતેહખાન હતા. ૧૯૪૨ના
ઓગસ્ટમાં એક દિવસ ચોદ દુશિયારબંધ શીખોને લઇને શીંગારા-
સીંધ અને ફતેહખાન છાવણી ઉપર આવ્યા. ફતેહખાને ઠણું કે એ
કેદીઓને આંહિં-ં ફોંમાં લઈ જવા માટે આવ્યા હતા. જે છાવણીમાં
આ બન્યું તેમાં ત્રણસોએક મુસલમાન યુદ્ધકેદીઓ હતા. તેમણે
તેની સાથે જવાની ના પાડી અને ઠણું કે, અમે વફાદારીના સોગંદ-
નો ભંગ નહિ કરીએ. તેમને આંહિં-ં ફોંમાં જોડાવા માટે લઇ
જવાતા હતા તેનો એમણે સામનો કર્યો. એમની ઉપર ગોળીગાર થયા
અને ફેટલાકે માર્યા ગયા. શીંગારાસીંધ અને ફતેહખાનની સાથે
આવેલા શીખોમાંનો એક માર્યો ગયો. એમના ગયા પછી ત્રણ જાપાની
અફસરો અને આંહિં-ં ફોંના ત્રણ અફસરો ત્યાં આવ્યા. જાપાની
અફસરોએ ઠણું કે આંહિં-ં ફોંમાં જોડાવાનો હુકમ જાપાની
સરકાર તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેનું પાલન કરવાનું જ
હતું; અને જો આવો બનાવ ફરીવાર બનશે તો જાપાનીઓ એનો
બદલો મોતથી લેશે. ત્યારપછી એ મુસલમાન સંનિકાને નજરફેદ-
છાવણીમાં લઇ ગયા: ત્યાં તેમની ઉપર સિતમ થયા, માર પડ્યો
અને એમની પાસે મગૂરી કરાવવામાં આવી. એ છાવણીમાં મોહન-
સીંધે આવીને એમને લાવણ સંભળાવ્યું કે, વધુ મુશ્કેલીઓમાંથી
બચવા માટે તમારે બસતી થઈ જવું જોઈએ. એટલે આ રીતે
ફેટલાકેને આંહિં-ં ફોંમાં જોડાવું પડ્યું.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ માં એક બીજી જાવણીમાં આવો જ બનાવ બન્યો. એમાં ‘ગુરખા રામકૃષ્ણ’ના અફસરો અને સિપાહીઓ હતા. પુરનસીધ અને આંદિંદોશમાં જોડાયેલા બીજાઓ એમની સામે લાપણો કરતા અને આંદિંદોશમાં જોડાવાનું કહેતા. પણ એમણે ના પાડી. પગિણામે એમના અફસરોને બીજી નજીકના જાવણીમાં લઈ જવાયા. પછી સિપાહીઓને કહેવાય કે, જો નહિ જોડાવ તો તમારી ઉપર ગોળીમાર થશે. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરે જમાદાર પુરનસીધે સિપાહીઓને કહ્યું ‘તમે હિંદુસ્તાનીઓ નથી? શા માટે તમે આંદિંદોશમાં ભાગ લેતા નથી?’ તેમ જતા પણ એમણે ના પાડી, એટલે એમના કોલાહલને એક પછી એક મારનામાં આન્યા એમને કહેવાય કે, ‘વાગવાર તમને ચેતવણી આપવામાં આવી હતી, અમારા દુકમ ન માનવાનું આ ફળ છે’ સિપાહીઓએ ખૂબ પાડીને કહ્યું ‘અમને આ રીતે માર ન મારો! અમે જાવણીઓના યુદ્ધદીઓ છીએ અને અમે મરુદી કરશું પણ આંદિંદોશમાં નહિ જોડાએ’ તે પછી સિપાહીઓ ગિતા થઈ ત્રણ પુરનસીધે એમને પૂછ્યું કે, ‘તમને ગિતા થવાનો દુકમ કેવો આપ્યો છે? તમે દુકમનું પાલન કરતા નથી અને બધું અમારી વિરુદ્ધ જ કરો છો. એટલે અમે તમારી ઉપર બધુંક ચલાવશું’

ગોળી ચલાવવાનો દુકમ જમાદાર પુરનસીધે ચોખ્ખીતરોને આપ્યો, અને એમણે એમ મધુ ગુરખા યુદ્ધદીઓ પાસે કાંઈ દધિયાગ નહોતા. એટલે ચોખ્ખીતરો અને ભાતજુકારીઓ ઉપર ચ પલ ફેંકવા અને તેમની ઉપર ધસી જવા સિવાય બીજું કાંઈ તેઓ કરી શક્યા નહિ. પુરનસીધના ફરમાન મુજબ ચોખ્ખીતરોએ બંધૂકોને નંગીન ચલાવીને એમની ઉપર દડો ફેંક્યો. જેવાક ગુરખાઓ થવાયા તેમને હરિપનાતમાં લઈ જવા. હરિપનાતમાં પણ એમને આંદિંદોશમાં જોડાવાનું કહેવામાં આવ્યું, પણ એમણે ના પાડી. ‘ગુરખા રામકૃષ્ણ’ના હથે

દાર વોલેતખદાકુ, કે જે આ યુદ્ધકેદીઓમાંના એક હતા અને જખ્મી બન્યા હતા તે, આ બનાવની સાક્ષી પૂરશે.

૧૯૪૨ના ડીસેમ્બરમાં મોહનસીંઘ અને જપાનીઓ વચ્ચે ટ'ટા થયો. જપાનીઓએ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરી અને આંદિંંદો-માં જોડાયેલા યુદ્ધકેદીઓમાંના ઘણાએ પોતાના બિલ્લા ઉતારી નાખ્યા. જોકે વડા મથકના કેટલાક અફસરોએ પોતાના બિલ્લા રાખેલા. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી વહીવટી સમિતિના પ્રયત્નો છતાં આંદિંંદોના મોટા ભાગના અફસરોની એમાં રહેવાની મરજી નહોતી. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ના દિવસે વહીવટી સમિતિએ તમામ દિંદો અફસરોની એક સભા બોલાવી અને તેમાં એમની સમક્ષ એક પ્રશ્નાવલિ મૂકી. એક પ્રશ્ન એ હતો કે, આંદિંંદોમાં આશુ રહેવાની તમારી મરજી છે કે નહિ? જે અફસરોએ ના પાડી તેમને ૧૩મી ફેબ્રુઆરીએ રાશબિહારી બોઝ સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા. હાજર કરાતાં પહેલાં અફસરોને એક હાપેયું ચોપાનિયું આપવામાં આવ્યું હતું. તેમાં દિંદો સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કારોબારી સમિતિના પ્રમુખ તરીકેની રાશબિહારી બોઝની હાપેલી સહી હતી.

ચોપાનિયામાં લખ્યું હતું કે, 'અત્યારના સંજોગોમાં જેઓ આંદિંંદોમાં ન રહેવા માગના હોય તેમને વિશે હું તો એટલું જ કહી શકું કે ફોજના અત્યારના સંજોગો વિશે મારો દોષ ભાગ્યે જ કાઢી શકશો.....તમે જાણો છો તેમ બ્રિટને- સામેની દિંદની લડત હવે કટોકટીએ પહોંચી ગઈ છે. અંગ્રેજો ઉપર દિંદે છોડી જવાનું હજી વધુ દબાણ લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અઠવાડિયાના ઉપવાસ આદર્શ છે. આ રીતે સમાધાનની કાંઈ પણ તક રહેતી નથી. આપણી ફરજ હવે સ્પષ્ટ છે. આંદિંંદોમાંથી નીકળી જનારાઓનું મું ધરો એ જાણવું તમારામાંના કેટલાક કદાચ આનૂર હશે. કમનસીબે, અત્યારની ધડીએ જાણી જાણીને આંદિંંદો છોડી

જનાગઓ ઉપર માગે કાઈ પણ અંકુશ નહિ ગ્હે જાપાનીઓ વતી હું ખોલી શકું નહિ જે સત્તાના કેદીઓ થયાનું તેઓ પમદ કરે તે એમને કેવી રીતે કે કયે રથએ ગખશે તે હું કહી શકું નહિ જે અફસરો પોતાના નિયંત્રણની પુન વિચારણા ન કરવા માગતા હોય તેમને હું તેમના સિપાહીઓથી છુટા પાડું તે પૂર્વે તેમના કારણો જાણવા મારી સમક્ષ આજે સાગ્ર અગિયાર વાગે હાજર થવું પડશે.’

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી પછી આંદિંન્દો઼ માટે ફરીથી ભરતી થતી હતી. ધનુ મુદકેદીઓ એમાં જોડાયા અને તેથીય વધારેને જોડવામાં આગ્રા હતા.

મુદકેદીઓ ઉપરના સિનમો અને યાતનાઓ તેમની હાવણી-ઓમાં અને નજરકેદ-હાવણીઓમાં ખુલ્લેખુલ્લા અને જાહેર રીતે સાદવામાં આવતા. આરોપીઓ મુદકેદીઓની અને કેદીઓની હાવણી-ઓમાં જતા ૧૯૪૨ના ડીસેમ્બર પહેલા અને પછી આરોપીઓ પોતે જ ફગલીક મુદકેદી-હાવણીઓમાં વખનોવખન બાંધ્યો કરતા હતા હું તેમાંના થોડાક પ્રમખો ટાંકીશ :

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીમાં કે શાહનવાઝ પોર્ટ ડિફેન્સ માં હતા અને મુદકેદી-અફસરો, સુબેદરો અને જમાદારો સમક્ષ એમણે બાંધણ કરેલું એમને કહ્યું હતું કે, ‘મોદનસીધ વાગી આંદિંન્દો઼ વિખેરી નાખવામાં આવી છે, અને એક નવી આંદિંન્દો઼ જાબી થઈ રહી છે કોઈ મુદકેદીને એમાં જોડાવું હોય તો તે જોડાઈ રહ્યો છે. અહીં તમને કેટલી ખગજ રીતે રાખવામાં આવે છે! પણ જો આંદિંન્દો઼માં જોડાયો તો તમારી માગી સલામત રખાશે અને ખોરાક ખગમગ અપાશે. મુદકેદીઓને આ સમજાવજો અને ભગતી થરા માગનાગઓના નામ સિગાપુર્માંના આંદિંન્દો઼ના વડા મધે મો઼ખી આપવા આ હવનીયા નાવકને આપજો.’

કોઇ ભરતી થવા આગળ આવ્યું નહિ.

૧૯૪૩ ના એપ્રિલ-મેમા કે શાહનવાઝ પોર્ટ એટનહામમા હતા. એ પ્રસંગે એમની સમક્ષ પરેડ કરવા લવાયેલા તમામ યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે એક બાપણ ક્યું. અંગ્રેજોને હિદમાથી હાડી કાઢના ભરતી થવાની હાક ન તેમણે કરી એમણે કહ્યું, 'તમાર આંહિંદોંમા લોડાવુ લેઈએ લે એમ કરશે તો તમને મારો ખેગક મળશે અને થોડાક વખતમા ખરમા મોકનવામાં આવશે આંહિંદોંમા તમારો પગાર એ તો માત્ર ખિસ્સાખર્ચ જેવો રહેશે, પણ હિદની આઝાદી મળશે ત્યારે તમારો પગારનો જૂનો દર ફરી આવુ કરશે'

એ પ્રસંગે પણ કોઇ ભરતી થવા આવ્યું નહિ

જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ મા, એક હાવણીમાના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ ધંવાકુરુ નામના એક જાપાની અફસરે અને રાશમિદાગી મોઝે બાપણ ક્યું ત્યારે એમની બાપણ-મડળીમાના એક તરીકે લે. ધિનન 'ત્યા હાજર હતા બાપણ પછી લે. ધિનન ભોજનગૃહમા ગયા અને કહ્યું કે ત્યાં હાજર રહેલા માણસો સાથે એમને વાત કરવી હતી એમણે કહ્યું કે તમામ અફસરોએ આંહિંદોંમા લોડાવુ લેઈએ પળખ રેઈએ-ટવાળા સુમેદાર-મેજર બાણુગમ અને સુમેદાર ચનાનસીધે એમને કહ્યું કે એ જાનની વાત કરવા એ ત્યા આવ્યા હોય તો એમણે એજ ઘડીએ બહાર ચા'ના જવુ તે શુરસે થઈ ગયા અને ચા'પા ગયા

૧૯૪૩ ના માર્ચમા મે ધારા સાથે લે ધિનન જિત્રા ગયા અને ત્યાના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ બાપણો કર્યા પ્રથમ મે ધાગએ પોતાના બાપણમાં કહ્યું કે, 'આંહિંદોંની રચાપના થઈ ગઈ છે અને એ માત્ર હિદુસ્તાનમાં જ લડશે અને હિદની સ્વતંત્રતા મેળવશે એ જાપાનીઓની સાથે રહીને લડશે ખરી, પણ જો જાપાનીઓ તરફથી કંઈ સુચ્યાઈ થશે તો પછી એખવાર હિદમા પહોંચ્યા પછી તો

આંદિંદેા પાસે પોતાનાં હથિયાર હશે અને જાપાનીઓ સામે પણ એ લડશે. તમારે આંદિંદેામા જોડાઈ જવું જોઈએ કાગ્યુકે એ જ સારામા સારી તક છે અને મોટા ભાગના યુદ્ધોનો તો અત્યારસુધીમા જોડાઈ પણ ચૂક્યા છે.' પછી લે. ધિવને બાપણુ ક્યુ' ફ, 'મે. ધારાના બાપણુ પછી યુદ્ધોનોએ શુ કરવુંજોઈએ તેની કોઈ શકા ન હોઈ શકે આંદિંદેા માત્ર હિંદુસ્તાનમા જ લડશે અને હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવશે જાપાનીઓ પાસેથી એને મદદ મળશે.'

એજ માસમા લે. ધિવન તાઈપીમ ગયેલા. આંદિંદેામા ન જોડાયેલા ત્યાંના યુદ્ધોનો સામે તેમજે બાપણુ ક્યુ': 'સિંગાપુર અને જિત્રામાં યુદ્ધોનો સામે મે' બાપણો કર્યા હતા અને એ સદુ આંદિંદેામા જોડાઈ ગયા છે. તમારે પણ જોડાવું જોઈએ. અમેજોને દ્વિદમાથી હાંકી કાઢવા આંદિંદેા લડવાની છે. નહિ જોડાવ તો તમે મુસ્લિમોમાં મૂકાશે આંદિંદેા નિષ્ફળ જાય તો પણ તમારે કમી જ રૂ રાખવાનો નથી. કાગ્યુ કે ઉચ્ચ અફસરો ઉપર બધો વાક આવશે અને સામાન્ય સિપાહીઓને સખ કગરો નહિ.'

આરોપીઓએ જે ક્યુ અને ક્યુ' તેના પગિજામને તે વખતના સંજોગોને લક્ષ્ય રાખીને વિચારવાનું છે. મયાયા અને સિંગાપુર-માનાં વિટિલ દળો ભાંગી પડ્યાં હતાં. યુદ્ધોનો સાથે યુદ્ધો-જાવણીઓ અને નજરફેદ-જાવણીઓમાં ઉપર ક્યુ તેજુ વર્તન ચલાવવામાં આવતું હતું જેનાના અફસરના દુકમનું મૂલ્ય પાવન કરવાની તાલીમ દિંદો સિપાહીને અપાતી આવી છે. આરોપીઓ આંદિંદેા માટે માજસોની ભગતી કરતા હતા અને સારા વર્તોવર્તો વચ્ચે અને મિતિત ધમકીઓ આપતા હતા. આંદિંદેામાં ન જોડાનાર માટે બાકી રહેતાં હતાં માત્ર જૂનમરો અને સિનમો. એટલે દિંદો લડના પણા માજમે આંદિંદેામાં જોડા તેની કે ધ નવાઈ નથી-ખાસ તો એટલા માટે કે આંદિંદેામાં જોડાયેલા એમના ઉચ્ચ અફસરોને રાખસો એમની જાજ સદમે જ દેતો.

પુરાવાઓમાંથી દેખાશે કે આટોપીઓએ આંહિંંદોનાં સિપાહીઓની ભરતી કરી છે, આંહિંંદોના સંચાલનમાં ભાગ લીધો છે, નામદાર ચહેનશાહનાં દળો સામે લડવાનાં સૂચનો અને ફરમાનો આપ્યાં છે, અને ખુદ પોતે પણ એ દળો સામે લડ્યા છે. એમ કરીને એમણે અગાઉથી ઘડેલી યોજનાઓનો અમલ કર્યો છે અને ખીજાઓ સાથે મળીને યુદ્ધ ચલાવવાના સંયુક્ત ઇરાદાનો અમલ કર્યો છે.

જાપાનીઓએ કબજે કરેલાં બ્રિટિશ શસ્ત્રો વડે એ તાલીમ પામતા અને લડાઈ લડતા હતા, સિપાહીઓ અને અફસરોએ હિંદી લશ્કરના પોતાના ગણવેશ પહેરવા ચાલુ રાખ્યા હતા અને વધુમાં આંહિંંદોના બિલ્લાઓ એમણે લગાડ્યા હતા. આવા કેટલાક બિલ્લાઓ પુરાવા તરીકે રજૂ કરાશે.

આંહિંંદોનાં જોડાયેલા લે. નાગને લગભગ એમરટ ૧૯૪૨ માં કહેવાનો આં હંંદો કાનૂન ધડવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. તેણે તે પ્રમાણે ક્યું. આ કાનૂન મોટે ભાગે તો હિંદી લશ્કરી કાનૂનને મળતો આવે છે, પણ ફટકાની સમજનો એક મહત્વનો ઉમેશ એમાં કરાયો હતો. શરૂઆતમાં એમાં અડવાડિયે ૬ ફટકા અને બધાં મળીને વધુમાં વધુ ૨૪ ફટકાનો પ્રમંથ હતો. સિપાહીઓ અને અફસરોમાં ગંભીર શિસ્તભંગના કિસ્સાઓમાં ફટકાની સમજ ફરમાવવાની સત્તા ૧૯૪૩ ના જુનમાં લશ્કરી કમાન્ડરો અને ‘ડાયરેક્ટોરેટ ઓફ મિલિટરી બ્યૂરો’ને આપવામાં આવી હતી. એમરટ ૧૯૪૪ માં વધુમાં વધુ ફટકાની સંખ્યા-મર્યાદા વધારીને ૪૫ કે ૫૦ ની બનાવીને એનો અમલ કરવાની સત્તા ડિવિઝનોના, રેજિમેન્ટોના અને બેટેલિયોનોના કમાન્ડરોને પણ અપાઈ હતી.

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરીના અરસામાં, મુલકેદીઓની વહીવટી જરૂરિયાતો માટે એક વહીવટી-સમિતિ રચાવવામાં આવી હતી. પ્રચાર-

ના બાપણા જોડવવાનું કામ આ જ સમિતિ કરતી હતી. ૧૯૪૩ ના મે ના અરસામા ' કાયરેક્ટોરેટ ઓફ મિનિટર બ્યૂરો'ની સ્થાપના થઇ. સેલગવ સરકારી મંત્રી હતા અને શાહનવાઝ હતા 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ.'

૧૯૪૩ ની ૨૧ મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમા આન્હિન્ડોના માણસો અને નાગરિકોની એક જગી મળા થઇ હતી સુભાષચંદ્ર બોઝે ત્યાં બાપણ કરેલું આન્હિન્ડોનાએ કમળે કરેલા વિરનાશના વહીવટ માટે આઝાદ દિંદની કામચલાઉ મંજૂરની સ્થાપના કર્યાની તેમણે જાહેરાત કરી. તેના પ્રધાનોના નામની પણ એમણે જાહેરાત કરી, અને એમા કે શાહનવાઝખાનનું નામ સામિલ હતું ૧૯૪૪ ની ૩૦ મી ઓક્ટોબરે કામચલાઉ સરકારની એક મુદ્દ-સમિતિ બની કરવામા આવી હતી આ માહિતીની જાહેરાત કરવા માટે કે સેલગવે તેની એક નકલ લે. નામને મોકલી હતી

૧૯૪૫ના માર્ચ સુધીમા આન્હિન્ડોના ધણા અફસરો અને સિપાહીઓ ના ચક્રેનશાહના દગો સાથે લગી જવા લાગ્યા. આ અટકાવના માટે સુભાષચંદ્ર બોઝે એક ફ-માન બદાગ પાડ્યુ કે આન્હિન્ડોના કોઇ પણ સભ્ય, તેનો ચાકે તે હોદ્દો હોય પણ, જો બાપણી વર્તણૂક દેખાડે તો તેને કેદ પકડવાનો અને જો દગાખોરી કરે તો કાર મારવાનો અધિકાર હવેથી આન્હિન્ડોના તમામ મનો-નના મોટા અફસરો તેમજ સિપાહીઓ-ને આપવામાં આવે છે.

આ ખટવામાંના પ્રાવાઓ મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજ, બેઉ દર્જે જગમાનાના સિટિંગ સરકારના દાવમાં વખતેવખત જુદા જુદા દસ્તાવેજો આવના દુ-વાત્પત્ર તમને રજૂ કરી ચકે તેમ છે. છતાં, તેમાના યોગ્યતાને ઉકેલેલુ હુ અર્દી કરીય આ દસ્તાવેજો નીચે અંગ્રેજીઓની રહી છે

કે. શાહનવાઝખાનની સદીવાળા અથવા તેમના દસ્તાવેજોવાળા

પ્રસ્તાવિજેમાંના કેટલાક નીચે મુજબ છે: ૧૯૪૩ ની ૮ મી ઓગસ્ટે
 ડિવિઝન નં. ૧ના વડા મથકને એમણે એક કાગળ લખ્યો અને
 અરમાં હિંદી સૈનિકાની સ્વાગત અને સંચાલનની યોજનાની
 એક નકલ મોકલી. આ કાગળમાં તારીખ છે, ૮ મી ઓગસ્ટ, '૦૩.
 '૦૩' એટલે ૨૬૦૩ની જાપાની સાલ. ૧૯૪૩ની ૧૪મી મેએ
 એક જાહેરાત થઈ હતી કે તે દિવસથી જાપાની પંચાગતે અપનાવ-
 વામાં આવશે, એટલે કે ૧૯૪૩ ને જલ્દે ૨૬૦૩, અને એ પ્રમાણે
 આગળ. યોજનામાં જણાવાયું હતું કે હિંદ-અરમાં સરહદ ઉપર લડાઈ
 ચાલુ થશે ત્યારે અમુક હિંદી સૈનિકા એમને પસંદ લગી જશે અને
 બીજા કેટલાકને લડાઈમાં શરણે થવું પડશે એવી જાણ રખાય છે.
 જાપાની અને બીજી મુશ્કેલીઓને કારણે એવા સિપાહીઓને તારવવાનું
 જાપાની સરકાર માટે કષ્ટ બની જશે. એ સિપાહીઓના ત્રણ વિભાગ
 પાડી નાખવા જોઈએ એમ એમાં જણાવાયું હતું. (ક) જેમને અગ-
 વ્યની જાણ હોય અને તેમાં જોડાવાના ઇગ્તયાથી આવ્યા હોય. (ગ)
 જેમને કંઈ ખબર ન હોય પણ તેમાં જોડાવા તૈયાર હોય. (ગ)
 જેઓ આંદોલનમાં જોડાવા કેમકે ન ચતા હોય. (ક) અને (ગ)
 વિભાગોને વ્યવસ્થિત કરીને તેમને સંસ્થાપન કરવાના હતા. ત્યારે
 (ગ) વિભાગને મુશ્કેલીઓ તરીકે રાખવા જાપાની અતાવાળાઓને
 સોંપી દેવાના હતા. આ યોજનાનો અમલ થાય તે પૂર્વે જ, ડિસ્ટ્રી-
 રતાન તરફની, આંદોલન તરફની તેમજ તેમને પસંદ લગી જતા
 હિંદી સૈનિકા તરફની જાપાન સરકારની નીતિથી સહુ જાપાની અફ-
 સરો અને સૈનિકા જાણકાર થઈ જાય, આંદોલનને મદદ કરવા
 અને તેની સાથે સહકાર કરવા તેઓ તૈયાર રહે અને યોજનાના
 સરળ સંચાલન માટે શક્ય તેટલી બધી સમવડો આપે એટલી ખાતરી
 કરી લેવાની વિનંતિ દિકારી-કિશાનને એમાં કરવામાં આવી હતી.

૧૯૪૩ની ૫મી ડિસેમ્બરે આંદોલનને, એક મુકામ ખસાવે
 પાડવામાં આવ્યો હતો. સરકારી મંત્રી તરીકેની કે. સેદમનની મુલાકાત

મુજમ એની જાહેરાત થયેની આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરફથી આંદોલનોના માણસોને અપાનાના માનવ્યાદની એક યાદી એમાં અપાયેની એમાંનો એ હતો 'તમવા-એ-શત્રુનારા' કોષપથ્ય અિદિશ કે અમેરિકન અફસરને મારી નાખવામાં કે જીવતો પાંડવામાં ભદ્રાદુરી અને કર્તવ્યનિષ્ઠા દેખાડનાર આંદોલનોના સિપાહીને એ એનાયત કરવામાં આપનાર હતો

૧૯૪૫ની ૧૦મી એપ્રિલે કે શાદનવાઝે યુનિટ નં ૬૦૫, ૭૪૭ અને ૮૦૧ ને એક હુકમ મોકલીને જણાવ્યું કે એ રેજીમેન્ટોને વિશાળ ક્ષેત્રમાં દેવાઈ જવું પડશે, અને વડા મથક સાથેના સંદેશ વ્યવહાર સરળ નહિ રહે, તેથી સર્વોચ્ચ કમાન્ડરની રજાથી પ્રિવિઝનના કમાન્ડર તમામ રેજીમેન્ટોના કમાન્ડરને સત્તા આપે છે કે મળી શિખરભગ નિમકદરામી, ભાગેકુપણા કે બીજા કોઈ મળીર અપગ્રાહ માટે કોષ પથ્ય માણસને એ મોતની મુદ્દા ગમે તે સમુદ્રમાંથી શકે છે

૧૯૪૪ અને ૧૯૪૫ની સાલની કે શાદનવાઝખાનની રાજનીતી પથ્ય ફરિયાદપક્ષના હાથમાં આવી છે તા ૩૦ મી માર્ચ નીચેની એક નોંધ આ પ્રમાણે છે 'જૂની દેનેરી પીકથી પાછો ફરેલ એનો અહેવાલ હુ ખબર છે, આંદોલનોની યુનિટ રેજીમેન્ટનો જાપાનીઓ મગ્દૂર તરીકે ઉપયોગ કરી રહ્યા છે આ જાગમાં કિમેવારીને મળવા હું જાગે દાક જવાનો છું અને યાવ છે કે આ બધી એપ્પી મધુકા-આગાદીનો અભગ શુ આવવાનો હતો !'

૧૯૪૪ ની ૪ થી એપ્રિલની નીચેની બીજી એ નોંધ કહે છે કે એલ. ૪ ટી. પ્રિવિઝનના કમાન્ડરે કે શાદનવાઝ મહેશ કમાન્ડરે આપની લશ્કરી દિલચાલમાં પેનાનો ભાગ મુકરર કરવાની તક કે. શાદનવાઝને આપી હતી એમ નોંધ કહે છે એમની પમદગી છાંદાલ ઉપર હુમલો કરવા ૫૦ હારી

૧૯૪૪ ની ૭ મી જુલાઈની નોંધ નીચે પ્રમાણે છે : ‘ સિપાહી-ઓને કોઈ રેશન મળ્યું નથી. ચાંચ ગઢવાલીઓ બૂખમરાથી મરણ પામ્યા છે. રેશન વિશે કાંઈક કંવાનું કહેવા હું અને ગમસરૂપ હિમરી-કિકાનને મળ્યા તેઓ તો એની પ્રતે જરાય ધ્યાન આપતા લાગતા નથી. મારા માણસોને આમ જાણીજૂઝીને બૂખે મારવાનો ચોા હેતુ હશે તેની મને ખમગ પડતી નથી ’

૧૯૪૪ ની ૧૫ મી જુલાઈની નોંધ કહે છે કે બૂખમરાને કારણે માણસો માખીની જેમ મરી ગયા છે અને કેટલાક તો આપઘાત કરી રહ્યા છે, પણ જાપાનીઓ જગાય મદદ કરતા નથી.

૧૯૪૪ ની ૮ મી ઓગસ્ટની નોંધ ‘ યુવાથી કિમેવારીનો જવામ લખને પિયારા પાછો ફર્યો છે પૈસાની સમગ્ર કે બીજી રૂઢ માટે તેના તરફથી કોઈ મગવડ ચર્ધ શકી નથી એવો સૂચવ્યું છે કે તારાઉન ખાતેના આપણા મિત્રાર સિપાહીઓએ આપઘાત કરવો જોઈએ ’

૧૯૪૫ ની રાજનીશી પણ એટલી જ મહત્વની છે ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે એ ગતે કે શાદનવાઝ મોરચા જાણી ગ્વાના થવાના હતા, મધગતે એ પોપા જવા ઊપડી ગયા, એમને વિદાય આપવા નેતાજી આવ્યા હતા અને એમને ખધી જ સૂચનાઓ આપી હતી નેતાજી એટલે સુખાય બોઝ

૧૫ માર્ચ. તા ૧૫-૧૬ ની મધગતે મેદગન અને તેમના મિપાહીઓએ પ્યનમિનમા દુશ્મન ઉપર દુમતો કર્યો

માર્ચ ૨૮ લેગી આગળ તેમની દૂચ થઈ તસ ખમગ મળ્યા કે- મેદગત અને જીજી-જૂમ થયેલા અફસરો આવી પડોઆ છે.

એપ્રિલ ૨ - દુખદ આચકાઓથી દિવસ શરૂ થયો. કેટલાક અફસરો ફોજમાંથી નાસી છૂટ્યા. એપ્રિલ ૩ : મેદગન તરફથી સમા-

ચાર સાંપડે છે કે દુરમનની બે બેટલિયનો સહિત ૧૨ ટેન્કો એમતી ઉપર ચઢાઈ લાવી ગઈ છે.

એપ્રિલ ૪ : મેદગલે ખખર મોડલના કે મોટા ભાગના સિપાહીઓ ફોજ છોડી ભાગી ગયા છે. અને એમ લાગે છે કે ખેલ ખતમ થયો છે. એપ્રિલ ૫ : કિયાક પાર્ઝોંગ અને પોપાનું રક્ષણ સંભાળી લેવાનું ધિમન અને સેદગલને સોંપ્યું. એપ્રિલ ૭ : બચાવની હરોળોનો કબજો સંભાળી લેવાનો હુકમ ચુરમશ અને સેદગલને કર્યો.

એપ્રિલ ૧૮ : અગ્નિએ ટાંગવિંગીનો કબજો લઈ લીધો છે. જાપાનીઓ અને આં. હિં. ફો. વળતા દુમલા કરી રહ્યા છે. એપ્રિલ ૧૯ : માગ્ને પાસેની બચાવની હરોળો બ્રિટિશ ટેન્કોએ તોડી પાડી છે અને વ્યવસ્થિત સામનો મુઠ્ઠેય થઈ શકે તેમ નથી.

મે ૪ : ‘એક નાના ઝૂપડાના દિવસ ગાળ્યો. આખો દિવસ વરસાદ વરસતો હતો. અમને રજાગતી મૂકીને જાપાનીઓ ભાગી નીકળ્યા છે. તેઓ પોને નાસી રહ્યા છે અને અમારી કાંઈ ફિફર કરતા નથી.’ મે ૫ : જાપાનીઓને આં. હિં. ફો.ની દરે વધુ કાંઈ જરૂર રહી નથી. એ બે વચ્ચેનાં સંપર્ક ખાતામાંથી પોતાના અમલદારોને એમણે ગ્રામ શહેરોમાંથી પાઠા તેડાવી લીધા છે. ફોજનાં ચિરત અને જુરસો બગડતા જાય છે.

કાંઈનો કાંઈ કાળુ રહ્યો નથી અને સિપાહીઓને છોટી છોડીને અફસરો જતા રહે છે.

મે ૧૩ : બ્રિટિશ ફોજ વિશેની ખૂબી માહિતી મેળવી. મને લાગે છે કે અમે સંપૂર્ણપણે ત્રિપુરા પડી ગયા છીએ. હટકવાનો કાદા માર્ગ નથી. સાંજના સાત વગે ગામ છોડીને જંગલમાં ગયા ત્યાં સિપાહીઓને મેં જાણી જાણીને જાણાવી. બદુમનીઓ નક્કી કર્યું કે મુદકેદી જાની જવું. પણ હજી કું ચરણે જવા તૈયાર નથી. બરમાના જંગલોમાં ચોડો વધુ રજાગાટ મને વધુ ગમશે.

મે ૧૪ : મેજર જાગીર અને 'એ. બી.'ના અંકુશ હેઠળ યુદ્ધકેદીઓની દૂકડી સરાગના દમ વાગે ચાવી નીકળી કર્નલ ધિલન, મેજર મેહરદાસ અને ૮૦ સિપાહીઓવાળી માગે દૂકડી પાછળ રહી. જોઈએ કે વિધાતાએ અમારે માટે શેનુ નિર્માણ કર્યું છે ! સાંજના ચાર વાગે પેગુથી પશ્ચિમે સાત માઇલ પગના ગામડેથી નીકળ્યો અને પેગુની પશ્ચિમે સોળેક માઇલ પગના લોગા ગામે પહોંચ્યો. જગલમાં સપડાઇ ગયેલા ઘણા જાપાનીઓ પણ અહીં છે. બધા રહેવાસીઓ પ્રહુ જ પ્રિટિસપક્ષી છે, અમારુ સખ્યામળ માત્ર ૪૯ ગાણુસોનુ છે.

છેલ્લી નિત્યનોંધ ૧૭મી મે ૧૯૪૫ની તારીખ નીચે છે :
'તા. ૧૬-૧૭ ની મધરાતને સુંમારે સિતાપિનગ્રીકસ ગામમાં દાખલ થતાં જ પંદર વાગે છેલ્લી પજામ રેલમેન્ટના માણસોએ અમારી ઉપર ભારે ગોળીમારો કર્યા. અમારો નાગરિક બોમિયો માર્યો ગયો. મે મારી બેગ ખોઈ એ રાત જગલમાં ગાળી. સવારના આઠ વાગે જોમો થયો પણ તમામ ગસ્તા બંધ થઈ ચૂક્યાની જાણ થઈ. સાંજના છ વાગે પજામ રેલમેન્ટે મને કેદ પકડ્યો અને પેગુના ડિવિઝનના વડા મથકે, અને આખરે જેનુમા પહોંચાડ્યો.'

કે. સેલગલની સદીવાળા અથવા એમના અક્ષરોવાળા લખાણોમાં નીચે સુજાવના સામલ છે આં દિં૦ ફો૦ ના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ તરીકે ૧૯૪૪ ની ૯ મી ફેબ્રુઆરીએ સુભાષ બોસે કાઢેના એક રેજિમંટ ફરમાનને કે. સેલગલે તમામ એકમો ઉપર મોકલી આપ્યું. એમાં કહેવાયું હતું કે પ્રત્યેક એકમ-કમાન્ડરે પોતાના અંકુશ નીચેના મૈનિકાની પરેડ ગોઠવવી અને આરાધન મોગ્યા પરની દિવચાવની મળી હોય તેટલી બધી વિમતો તેમને જણાવવી. આ ખાસ ફરમાનમાં કહેવાયું હતું કે લાખા કળથી જેની વાટ જોવાતી હતી તે દિલ્હી જાણીતી કૃષ્ણ શરૂ થતી એ આરાધન પરંત ઉપર દરેકી ગહેલો ત્રિગી રાષ્ટ્રધ્વજ વાઈસરોયના મહેલ

ઉપર ન ફરકે અને દિલ્હીના પુગણા લાલ કિંવામાં એમની વિજય-કૂચ ન નીકળે ત્યાસુધી એ કૂચ કાળા નિશ્ચય સાથે ચાલુ ગમ્ભીરી બનેઈએ. ‘ચલો દિલ્હી’નો પોકાર ઉપાડી લેવાનું એમને કહેવાયું હતું.

૧૯૪૫ ની છટ્ટી એપ્રિલે આઝાદ ફોજની ટૂંકડી નં. ૫૯૯ ઉપર કે. સેહગવે એક અહેવાલ મોકલેલો તેમા જણાવેલું કે લેફ્ટ યાસિન-ખાન અને બીજા અફસરો તથા સેનિટ્રી ફોજમાથી ભાગી ગયા છે અને પરિણામે અફસરો અને સનિકામા ખૂબ મલગટ અને નિગણા ફેનાયા છે લેફ્ટ ખાજિમશાહની માનસિક હાલત આરી ન હોવાથી ટૂંકડીનું નેતાપદ તે સલાળી શકે તેમ નથી તેથી ‘એ’ કંપનીના કમાન્ડર ઉપર નજર ગમ્ભીરી એને મોડવા છે, અને લડાઈનું સંચાલન કે. સેહગવે પોતાના હાથમા લીધું છે લડાઈ દરમિયાન બે પાયદળ ટૂંકડીઓ દુશ્મન સાથે બગી મઈ અને આમળ ઉપર પોતાની બેટરિયનના આખા વડા મથક સાથે લેફ્ટ ખાજિમશાહ અને ‘એ’ કંપનીની એક પાયદળ ટૂંકડી ફોજમાથી ભાગી છૂટ્યા.

ફોજમાથી નાસી છૂટવાના વધુ મિસ્સાઓ પણ અહેવાલમાં જણાવાયા હતા પરિસ્થિતિના સાગ તરીકે એમણે અહેવાલમા જણાવ્યું હતું કે તેઓ આરે ખાલુથી યેગઈ ગયા હતા, ટૂંકડીનો જૂરસો ઓસરી ગયો હતો, અને એમાના થોડા દુશ્મનપક્ષે બગી જશે એવું લાગતું હતું દુશ્મનપક્ષે બગી જતા અફસરો એમના હાથ નીચેના માલુમેને પણ પોતાની સાથે આવવાનો કુકમ કરતા જતા.

કે સેહગવના હુતાશ્વરોમાં લખાયેલી એમની રોજનીશી પણ મોલુદ છે અને તે રજૂ કરશે. ૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે પોપા ટેકનીના ઝંક્ષણનું મમ તેમણે બખ્તવાનું હતું ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ એમણે લખ્યું છે કે બિખનના મોગ્યા સામેની ઈંગલેદી નદી દુશ્મને પાગ કરી હતી, અને તેની રેજિમેન્ટ

લગભગ ખતમ થઈ-ચૂરી હતી (૧૯મી) રેન્જિમેન્ટની હાલત વિશે
ધિવન ઘણા નિરાશ હતા એમા જરાય શિશ્ન નહોતી, જૂસો
ઓસરી ગયો હતો. (૧૯મી માર્ચ) “ મોઝ્યા ઉપર જવાની ના પાડવા
બદલ એક અફસરને મારે મોતની સજા ફરમાવવી પડી હતી અફ-
સોસ, માનવજીવનનો આ કેવો બ્યય થાય છે । ” (૨૭) ‘ આ
અફસરો હજી સુધી પીછા ફર્યા નથી મને ખાત્રી છે કે એ
દગાબોર સૂવરો દુશ્મનપક્ષે લગી ગયા છે હવેથી ૬ મિનુટ
નિર્ણય થવાનો છુ કોઈ પણ માણસ સંજાજનક દિલચાન ગતો
માણુમ પડે કે તરત તેને ઠાગ મારવાનો હુકમ મે આપી દીધો છે
(૧૧મી) ‘ ધિનને આજે હુમલો શરૂ કર્યો છે હુ ધમ્મ
છુ કે એ સાથે જ કોઈક સાથે જરી બતાવે આ દગાબોરોએ લગા-
ડેલું કનડ આપણે ધોઈ નાખવાનું છે ’ (૨૦મી) “ આક્રમણમા
અમને પણ ભાગીદાર બનાવવાનું શાહનવાઝે જાપાનીઓને કહ્યું છે
એની માથે હુ સમત થાઉ છુ પણ મને નથી લાગતું કે અમને
એ તક મળે ’

૧૯૪૫ની ૨૮મી એપ્રિલે કે સેલ્મન શરણે થયા હતા

પુરાનાઓમાથી સાબિત થાગે કે ૧૯૪૩ જુલાઈમા સુમાન રોઝ
સિંગાપુર આવ્યા પછી રથપાથેની ગેરીના રેન્જિમેન્ટ ન ૧ ના કમાન્ડર
તરીકે શાહનવાઝખાનની નિમણૂક થઈ હતી પોતાની રિ-
મેન્ટને લઈને બરમા જવા તેઓ આકટોનરુ ૧૯૪૪મા ગયાના થયા

૧૯૪૩ના એપ્રિલમા કે સેલ્મન નશરી મત્રી બન્યા ૧૯૪૪ના
ફેબ્રુઆરીમા એ સિંગાપુરથી રગુન આવી પહોંચ્યા

૧૯૪૪ના સપ્ટેમ્બરના અગમામા લેફ ધિવન બગમા આવી
પહોંચ્યા રગુન પહોંચ્યા પછી તરત જ એમને ચોથી ગેરીયા રેન્જિ-
મેન્ટ (નિદરુ સિંગેટમા ઉપરી અફસર નીમવામા આવ્યા. અને પોતાનો
દેવો મળાણી લેવા તેઓ માડને ગયા

૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમા આઝાદ ફોર્મર્સ મુખ્ય વહુ મથક રમુત પહોંચ્યુ. પાછલુ વહુ મથક સિંઘાપુરમા હતુ એ વર્ગના એમિત્રમા ગેરીના રેન્જિમેન્ટ નં ૧, ૨ અને ૩ મલિપુર અને આરાકાનના આક્રમણની તૈયારી કરતી મોગ્યા ઉપર પડી હતી એ વખતે ચોથી ગેરીના રેન્જિમેન્ટ માડવેમા હતી

આરોપીઓને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી યુદ્ધ ચલાવવાનો આખરી તમકકો ન્યાયુ પાડોગ અને પોપાની આસપાસમા હતો અધઃ આરોપીઓ એ નિન્તાગમા જ હતા, અને નામદાર સહેનચાહન ૮૨૩૧ સામે લડાઈ ચલાવતા હતા અને ખુદ પોતે પણ લડી રહ્યા હતા

૧૯૪૫ ની ૧૬મી માર્ચે લે. વિવનના કાણુ હેઠળની ચોથી ગેરીના રેન્જિમેન્ટની ૬૦-૧૦૦ માણસોની એક કંપની અને લે. કર્નલ મેકકોનાધીના કાણુ હેઠળની ગ્રુપ્પા ગવર્સ-ટૂકડી વચ્ચે ક્યાયુ-પાડોગ ની નજીકમા અથડામ મુથક હતી ૧૮મી માર્ચ ૧૯૪૫ના એક 'યુદ્ધ-અહેવાલ'મા લે. ધિનને આ માહિતિ આપી છે.

સહેનચાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપ સળખમા આટલું જણાવ્યું બાદ કનિયાદપ ના વધીને ત્રણેય આરોપીઓ ઉપર ખૂન કરવાના અને કસાવવાના આપેલો અંગે વિચરતો આપના કેટલાક કિસ્સાત વર્ણન કર્યું હતુ આ આરોપના ટેન્કાદપ સાગિતિઓ અમુક અંશે દસ્તાવેજ અને અમુક અંશે મૌખિક હોય એમ તેમણે જણાવ્યું છેલ્લે તેમણે ઉમેર્યું —

‘ પોતે જે કાંઈ કર્યું છે તે આઝાદ હિંદ ફોર્સ કાનૂનને અનુસરીને કર્યું છે એમ દલીલ આરોપીઓ પોતાના પગનાં વાળળી ઠગવી શકે નહિ. એ કાનૂન નીચે અપાયેલી દહેરાતી દોષપણ સત્તાને આ અદાવત કે આ દેશમાની જીજ્ઞાસાપણ અદાવત મનુષ્ય રાખી શકે નહિ ’

પોતાના વાળે અદાવત વિરામ મારે ઠી. પ્રેક્ષકવર્ગમાથી ન્યાયમૂર્તિ અમુકગમ જાણજ નાચા અને પોતાના પુત્ર કે સેદમણને લેટયા

ગચ્છાવપક્ષના ધારાસાસ્ત્રીઓ : સર દલીપસીંહ, પંડિત જ્ઞાનદેવરાય, સર તેજબકાદર,
 શ્રી ભુવાભાઈ, શ્રી અમરજીવી અને શ્રી કાન્ત.

અદાલતમાં દાખલ થયેલો પાત્ર ચોક્કીયાનોને બાંધવા ઓ બુન કાઠો.

૨૦ નેદબદલા બે બદેનો, સરેશિલી દેવી અને લેડા મિલ્લના પાત્રી બમનકોર.

આઝાદ ફોજનો કાનૂન ઘડનારા

લેફ્ટેનન્ટ નાગની જીવનકાવ્ય

એ વાગે અદાલત કરી મળી ત્યારે ફરિયાદપત્રે કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા હતા. એમાંથી બનાવાયું કે ત્રણેય આરોપીઓ અઝાદ હિંદી લશ્કરમાં અકસરો હતા અને હુશનના હાથમાં યુદ્ધકેદીઓ બંધાવી પછી આંદોલનમાં લેડાયા હતા. એ ફોજના અકસરો તરીકે એમણે રાજ સભામાં યુદ્ધ અભ્યાસ હતું અને પાંચ હિંદી સિપાઈઓને મોતની શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. તે પછી ફરિયાદપત્રના સૌ પહેલા સાક્ષી લેફ્ટનન્ટ નાગની જીવનકાવ્ય રાજ યજ્ઞ.

લેફ્ટેનન્ટ નાગ અઝાદના એક મેજસ્ટ્રેટ હતા. ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એમની લશ્કરમાં ભરતી થઈ. ૧૯૪૧ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ફરજ અભવવા હાજર થવાનું તેહ આપ્યું હતું. તેમને ફરિયાદના મોકલાયા; અને ૧૯૪૨ની પાંચમી માર્ચે એ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુરના પતન પૂર્વે જ તે એક દવાઈ હુમલામાં ધરાયા અને પાછળથી જાપાનીઓના યુદ્ધકેદી બન્યા. ઇસ્પિતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ એમને જાણવા મળ્યું કે આંદોલનની સ્થાપના માટે એક ચળવળ ચાલી રહી છે. એમણે કહ્યું કે આંદોલનની સ્થાપના હિંદુસ્તાનને અંગ્રેજોથી મુક્ત કરવા માટે લડવા માટે થઈ હતી. તેઓ જે જાવણીમાં હતા ત્યાં આવીને આંદોલનના કેટલાક અકસરોએ બાંધણી કર્યા અને એ ચળવળમાં લેડવાનું ફરીએને કહ્યું. એમણે ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં થયેલા એક જ બાંધણીમાં હાજરી આપી હતી. આજલા બાંધણીમાં તે હાજર રહી શક્યા નહોતા, કારણ કે પોને તિમાર હતા અને વળી આ ચળવળમાં એમને જરાય રસ નહોતો. કે. શાહનવાઝને તેઓ ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં મળ્યા હતા.

૧૯૪૨ના ઓગસ્ટને એક દિવસે જાવણીની ઓફિસ પાસેથી પસાર થતી વખતે આંદોલનના કેટલાક અકસરો સાથે બેઠેલા

કે. મોહનસીંહે તેને બોલાવ્યા. એ અફમરોમાંના એક કે શાહનવાઝ હતા. સેફ. નામે જ્યારે જણાવ્યું કે લશ્કરમાં લગતી ચયા અમાઉ તેઓ ખગાળમાં એક મેજસ્ટ્રેટ હતા, ત્યારે તેની કમમરીની એમને જણ્યું છે, એમ કહીને કે. મોહનસીંહે પોતાને ફરી મળવાનું તેને જણાવ્યું.

પાછળથી તે આંહિંંફોના ન્યાયખાતામાં બોલાયા હતા. એમનું પહેલું જ કામ કે મથુની મદદ લઇને આંહિંંફોના કાનૂન ઘડવાનું હતું.

ભુલાભાઈ—હું માની લઉં છું કે આંહિંંફોના કાનૂનની જરૂર પડશે તો તે રજૂ કરવામાં આવશે.

સરકારી વકીલ—અમારી પાસે એક નકલ છે.

આં હિંં ફો ના અન્સરો અને સેનિમને સંબંધિત અને તાલીમખર્ચ કરવા અને સૂચનાઓ આપતો એક દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો અને સરકારી વકીલે તે વાંચી સંભળાવ્યો. એપ્રિલ ૨૦, ૧૮૪૨ પહેલાં તે બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. માનીએ તેની ઉપરની સહી જોગખી કરી.

સાં ૫૦—૧૮૪૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં આંહિંંફોનું સંખ્યા-બળ કેટલું હતું તે તમે જાણો છો ?

માફી—હા, દસહજાર જેટલું.

ભુ—એની પામે ચોક્કસ માહિતી છે કે કેમ તે હું જાણવા માગું છું.

જજ એડવોકેટ—એ વિશેની તમારી અંતર માહિતી શી છે ?

સાં—સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૨ ની શરૂઆતમાં એ સંખ્યા દસ હજારની હતી એ વાત સમાન્ય રીતે જાણીતી હતી.

જાં એં—એ તમારી અંતરમાહિતીમાંથી છે કે લોકોએ તમને જે કહ્યું તેમાંથી ?

સાં—મારી અંતરમાહિતીમાંથી.

ભુ૦—પોતે જે સાબળ્યુ હોય તેને પોતે જે જાણના હોય તેની સાથે એ બેળવી ન બેસે એ મારે બોલુ હતુ.

સાક્ષીએ જાણાવ્યુ કે આંદિન્દેશની અગધી સખ્યા શસ્ત્રસજ્જ હતી

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતીની વાત છે કે કાંઈએ તમને કહેલી છે ?

સા૦—એ મે સાબજોડો છે

જ૦ એ૦—તમે જે જાણતા હો તે જ તમારે બોનવુ-મીઝ-ઓએ તમને કહેલુ હોય તે નહિ

સ૦ વ૦—આંદિન્દેશ માટે ગજો કસાથી મેળવાના હતા ?

ભુ૦—હુ વાધો ઉઠાવુ છુ પ્રથમ તો મારે એ જાણવુ છે કે સાક્ષી પાસે કાંઈ જાતમાહિતી છે કે નહિ

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતી છે ?

સા૦—શઓ મે જાતે જોયેના છે એ સ્વિટિશ શઓ હતા.

ભુ૦—મારો ઉદ્દેશ કાર્પવહીમાં દીન કરવાનો નહોતો પણ એ જાતે જે જાણતા હોય તેની જ રજૂઆત કરાવવાનો હતો

મ૦ વ૦—૧૯૪૪ ના આગસ્ટમા રથુનમા એક પરિવર જરાયેલી તે તમને યાદ છે ?

સા૦—હા

સ૦ વ૦—કે મોહનસીંઘ બ્યારે આંદિન્દેશના સેનાપતિ હતા ત્યારે એ કાર્પવાદક સમિતિ હતી ?

સા૦—હા એના પ્રમુખ ગણનિદારી બોઝ ઉપગત ત્રયુ નામરિકો તથા ત્રયુ લશ્કરી અફસરો એ મમિનિમા હતા તે પછી આંદિન્દેશ ભાગી પડી કે મોહનસીંઘની સૂચના પ્રમાણે આંદિન્દેશના ફરારોનો અને નિષ્વાઓનો નાશ કરવામા આવ્યો હતો

કે. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અઠવાડિયાએકમાં જ એક વહીવટી સમિતિ બનાવાઈ હતી. સમિતિએ પહેલું ફરમાન બહાર પાડીને કહ્યું કે વહીવટ અને શિસ્તની જાળવણી માટે તેની સ્થાપના થઈ હતી. એ ફરમાન પછી બાપણોની એક ઝૂંબેશ ચાલુ થઈ હતી અને ઉપલા અફસરો જૂદી જૂદી જાવણીમાના બીજા અફસરો અને સૈનિકો સમક્ષ બાપણો કરતા હતા.

૪૦ એ૦—આ તમારો અભિપ્રાય છે ?

સા૦—આ મારી જાતમાહિતી છે. આંહિંંદોના માજી સૈનિકો આંહિંંદોનાં ફરી જોડવા માગે છે કે નહિ તે જાણવા માટે બાપણો જોડવાયાં હતાં. આવાં બે કે ત્રણ બાપણોમાં હું જાતે હાજર રહ્યો હતો. એમાંનું એક રાસબિહારી બોઝે કરેલું. આ બાપણો જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ માં થયાં હતાં. આ બાપણોને હેતુ અમને આંહિંંદોનાં રહેવાનું ચાલુ રાખવાનું કહેવાનો હતો. કારણ કે એમના કહેવો પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા મેળવવાનું આંહિંંદોનાં જીવે થવું પ્રશંસાપાત્ર હતું. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમને કોશ પછુ પરવા નહોતી. બીજું એમણે કહ્યું કે, આપણે આપણાં સ્થાન જાળવી નહિ રાખીએ તો બહુ મુશ્કેલી પડશે. કારણ કે જાપાનીઓ આપણને લડાઈમાં ટેકા નહિ આપે.

પછી આ વિશેનો એમનો અભિપ્રાય શું છે તે અફસરોને પૂછવામાં આવ્યું. અને એમાંના મોટા ભાગનો મત એવો હતો કે આંહિંંદોનાં તેમણે રહેવું ન જોઈએ. આ બાપણોની પણ તેમણે ઉપાડેડોગ ટીકા કરી હતી. રાસબિહારી બોઝને એ વિશે ચોક્કસ ચોક્કસ કહી દેવાયું. મેં સાંભળેલા બેઉ બાપણો લશ્કરના વિરોધી દેખાવોને લગતા હતા. મને પોતાને એક ફોર્મ બંધવા માટે અપાયું હતું. ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની શરૂઆતમાં અફસરોને એક પ્રત્યાવર્તિ

આપનામાં આવી અને તેના જવાબ મંગાયા. તેઓ આંદિંન્દેશમાં ચાલુ રહેવા માગતા હતા કે નહિ તે જાણવા માટેના આ સવાલો હતા. મેં કહ્યું કે હું ગ્રહેવા તૈયાર નહોતો. તે પંચી તુરતમાં કેટલાક અફસરોને વ્યક્તિગત રીતે રાશમિહારી બોલે તેડાવ્યા. મારો વારો આવ્યો ત્યારે મેં જોયું કે મારો જવાબપત્ર એમની સામે જ પડ્યો હતો. હું મારા નિર્ણયને વળગી રહુ છું કે કેમ તે એમણે મને પૂછ્યું. મેં કહ્યું કે હું મારો નિર્ણય બદલવા માગતો નથી અને આંદિંન્દેશમાં રહેવા માગતો નથી. રાશમિહારી બોલે હું મળ્યો તે અગાઉ સૌ અફસરોને ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩મી તારીખવાળું એક ચોપાનિયું પહોંચાડાયું હતું. એના લખનાગ હતા રાશમિહારી બોલ, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ.

જન-એડવોકેટ આ ચોપાનિયું બાંધી સંભળાવ્યું. એમાં રાશમિહારી બોલે કહ્યું હતું કે .

‘મારી પાઠવેલી પ્રજાવનિના અફસરોએ આપેલા ઉત્તરોનો મેં ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે. હું જાણું છું કે માતૃભૂમિને મુક્ત કરવા લડવા માટે લગભગ તમામ અફસરો તૈયાર છે, પણ મને દુઃખ થાય છે કે આંદિંન્દેશમાં રહેવા સહુ તૈયાર નથી. આવા અફસરોમાં એવાનો સમાવેશ થાય છે કે જે અંગ્રેજો માટે હથિયાર ઉપવતા કરે છે, જેમને હિંદી ગૃહીય મહામત્તામાં પૂરો વિશ્વાસ નથી, જેઓ હિંદુસ્તાન માટે સાંસ્થાનિક દળમાં માને છે અને જેઓ અત્યાગની પરિસ્થિતિમાં આંદિંન્દેશમાં રહેવા માગતા નથી. મુદ્દકોદીઓ જે આવા વિચારો દર્શાવે તે તે સમજી શકાય પણ આંદિંન્દેશના અફસરોએ એ દર્શાવ્યા છે તેથી સંસ્થાનિક દળને મેળવવા માટે નહિ પણ હિંદના સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય કાળે લડવા માટેની જે ચળવળ છે તેમાં જોડાવાના આ અફસરોના શા હેતુ હતા તેને

વિશે એ અનેક કલ્પનાઓ જગાડે છે. એક સંસ્થાનનો શો દરજ્જો છે ? એ સંસ્થાન તો બિટનનો ચોકિયાત કુતો જ રહે છે.

‘ આત્મારની પારિચિતિમાં જેઓ આન્દિન્દોન્થી અજગા રહે છે તેમને વિશે તો હું એટલું જ કહી શકું કે લશ્કરમાંની આત્મારની પરિચિતિ માટે મારો હોય બાબે જ દાદી શકાય. બિટન એક કટોકટીએ પહોંચી ચૂક્યું છે અને હિંદ ઉડી જવાનું દખાણ તેની ઉપર લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અડવાડિયાના ઉપવાસ શરૂ કર્યા છે. આ તો આખરી ફટકો છે; અને સમાધાન માટે હવે કોઈ શક્યતા નથી. તમારામાંના કેટલાક એ જાણવા આતૂર હશે કે આન્દિન્દોન્માંથી ખાતલ સનારાઓનું શું થશે ? કમનસીબે આત્મારને તમકકે નાણી જોઇને આન્દિન્દોન્ ઉડી જવાનું પસંદ કરનારાઓ ઉપર મારો કોષ કાણુ નથી. જે અફસરો પોતાના અગિમ્યાયો ઉપર ફરી વિચાર કરવા ન માનતા હોય તેમણે મારી સમક્ષ હાજર થઇને તેમનાં કારણો જણાવવાં પડશે. ’

૨૧૦—મારો મત બલ્લવાની મેં ના પાડી એટલે મને બીજા જોગમાં મોકલવામાં આવ્યો. અમે બધા ત્યાં જોગા થયા પછી એક જાપાની અફમર મિંગાપુગની એક જૂદી હાવણીમાં અમને લઇ ગયો. ત્યાંથી ત્રણ-ચાર દિવસે વગી બીજી એક હાવણીમાં અમને લઇ જવાયા. એ હાવણીમાં હું મરિા પડ્યો ત્યારે મને એક ઇરિપનાસમાં મોકલાયો. ત્યાં મને કહેવામાં આવ્યું કે જે લોકો આન્દિન્દોન્માં જોડાયા ન માનતા હોય તેમને બીજી હાવણીમાં ખમેડાશે. એ હાવણીમાં તમીચી મારવાર મારેની કોઇ મગવક નહોતી. દૃ દજ વ નિમાર જ દરો અને તેથી મેં કયું કે હું આન્દિન્દોન્માં જોડાઈશ. ઇરિપનાસમાંથી ગળ મળ્યા બાદ મેં આન્દિન્દોન્ના જલ્લ-એલોકેટ તરીકેની ફજ ફરી પછી ૧૯૪૩ના મેમાં મંજ.ગી. હું ફરી એમાં જોડાયો ત્યાંની સંસ્થા જૂદી હતી. એનું મંચાલન કરનારું એક

લશ્કરી ખાતું હતું. એમાં એક સંચાલક, એક મુખ્ય વહીવટકર્તા, 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ' (શાહનવાજખાન), એક લશ્કરી કમાન્ડર અને બીજા અફસરો હતા. આંહિંંફોંના લડાયક એકમે એના એ જ હનાં-માન તેમના નામ બદલાયા હતાં.

સરકારી વધીને તે પછી કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા. નિમણૂકો અને બદલીઓને વગુતા હુકમો તરીકે એ બહાર પાડવામા આવ્યા હતા. એમા 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ' તરીકે લેરં કર્નલ શાહનવાજખાન નામ, લશ્કરી મંત્રી તરીકે મેજર સેદગજનુ અને 'ડેપુટી ક્વાર્ટર્ માસ્ટર-જનરલ' તરીકે મેજર ધિવનનુ નામ રજૂ થયુ હતુ. લશ્કરી ખાતાના સખ્યાબંધ ગેજેટ પણ રજુ કરાયા હતા. એમના જણાયા પ્રમાણે મેજર સેદગજને લશ્કરી ખાતાની ડીરેક્ટોરેટમા ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મીથી ખસેડવામા આવ્યા હતા, અને લેફં કર્નલ શાહનવાજખાનની પણ એજ તારીખથી એજ કચેરીમા બદલી કરવામા આવી હતી. બીજા એક ફરમાનમા શાહનવાજને રગરટોની તાલીમશાળાના સંચાલક-અરસરપદે બદલી અપાઈ હતી.

સાં—સુભાષચંદ્ર બોઝ સિમાપુરમાં ૧૯૪૩ ના જુનાઈમાં આવ્યા હતા. આવ્યા બાદ તેમણે આંહિંંફોં અને દિંદી સ્વાતંત્ર્ય મંથનો સંપૂર્ણ કાશુ સભાગી લીધો હતો. સરસેનાપતિપદ ધારણ કરતી વેળા એક રૅન્જિદા ફરમાનમા સુભાષચંદ્ર બોઝે આંહિંંફોંને કહ્યું:

‘દિંદી સ્વાતંત્ર્યની ચળવળના દિનમાં આપણી ફોજની સીંદી આગેવાની મે આજથી ઉપાડી લીધી છે. મારે માટે આ આનંદ અને અભિમાનનો વિષય છે, કારણકે દિંદુસ્તાનની સ્વાતંત્ર્ય સેનાના સેનાપતિ થતું એથી કાંઈ વધુ મોટું માન એક દિંદી માટે હોઈ શકે નહિ. પણ મે ઉપાડેલા કાર્યની વિશાળતાનું મને જ્ઞાન છે અને એ જવાબદારીના ખ્યાલનો હું ભારે બોળે અનુભવી રહ્યો છું. મને મમે તેવા મુશ્કેલીભર્યા અને આક્રમ સંજોગોમાં મારો ફજ બળવી શકવાનું બળ આપવાની પ્રાર્થના હું ઇશ્વરને કરું છું. જુદા જુદા ધર્મપંથોવાળા

મારા ૩૮ કરોડ દેશવાસીઓનો હું મારી જાતને સેવક માનું છું. મારી ફરજ એવી રીતે બજાવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, કે આ આંતર્રાષ્ટ્ર કરોડનું હિત મારા હાથમાં સલામત રહે; અને આપણી માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની, આઝાદ હિંદની સરકાર સ્થાપવાની અને સદાકાળ માટે હિંદી સ્વાતંત્ર્યની જો રક્ષા કરી શકે તેવું કાયમી સૈન્ય રચવા માટેની આવી રહેલી ઘડનામાં દરેકે દરેક હિંદી પૂરેપૂરી યદ્ધા રાખે.

‘આઝાદ હિંદ ફોજ એક મહત્વનો ભાગ બજાવવાનો’ છે. એ પાઠમાં યોગ્ય બનવા આપણે આપણી જાતને એકત્ર કરીને એક ફોજમાં ફેરવી નાખવાની છે. આ ફોજનું એક જ ધ્યેય હશે: હિંદુસ્તાનની આઝાદી. અને તેનો એક જ નિર્ધાર હશે: હિંદની આઝાદી કાજે કરે’ગે યા મરે’ગે. આપણા ધ્યેયનાં ઈ-સાફ અને અજોયત્વમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. માનવજાતના પાંચમા હિસ્સા સમાન આંતર્રાષ્ટ્ર કરોડ માનવીઓને આઝાદ બનાવવાનો અધિકાર છે, અને પોતાની આઝાદીનાં, મૂલ્ય ચૂકવવા હવે તેઓ તૈયાર થયા છે. સ્વતંત્રતાના આપણા જન્મસિદ્ધ દક્ષથી આપણને વચિન ગામ્બી શકે એવી કોઈ તાકાત આ ધરતી ઉપર નથી. ગિરાદોર! અફસરો અને સૈનિકો! તમારા મુક્ત હૃદયના ટેકાથી અને અચળ વફાદારીથી આઝાદ હિંદ ફોજ હિંદુસ્તાનની મુક્તિનું સાધન બની રહેશે. આપણે જરૂર વિજય થશે.’

રાજિંદા ફરમાનેનો અંત ‘ચલો દિલ્હી’ના નાદથી થયો હતો. વાઈસરોયના મકાન ઉપર ત્રિંગી ઝડો ફરકાવવાનો અને હિંદના પાટનગરના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં વિજય-‘પરેડ’ કરવાનો નિર્ધાર એમાં દર્શાવ્યો હતો.

૧૬ી નવેમ્બર : મંજીગવાર

: ૨ :

અદાલતની આગલા દિવસની કાર્યવહી જરોખર સાંભળી શકાતી નહોતી તેથી આજે અનિવર્યક-મત્રોનાં વધુ જુગમાં ગોઠવ્યાં હતાં.

અદાલતના આખ-કાનનું કામ જજ-એડવોકેટ બબલે એવો લશ્કરી અદાલતનો શિરસ્તો લાગે છે. કર્નલ ફેરિને ગઇ કાવની માફક આજે પણ એ કામ કયું હતું. લે. નાગની અધૂરી ગહેલી જુમાની આજે ફરી ચાલુ થઇ હતી સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આઝાદ હિંદ ફોજનો કાનન એમણે ધડથો હતો એ કાનૂની એક નકલ રજૂ કરતા સાક્ષીએ તેને ઓળખી કાઢી હતી

સરકારી વકીલ—એની ૬૫ મી કનમ જૂઓ. એ કોઈના કહેવાથી ઉમેગવામાં આવેથી ?

જ૦—હાથીજી ગહેમાન અને કર્નલ લોકનાથનની સૂચનાથી.

સ૦—આગળ જતા આ કનમમાં કાઈ ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હતો ખરો ?

જ૦—ફટકાની સખમાં ફટકાની સખમાં ૨૪ થી ૫૦ સુધી વધારતો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હતો અને એ સખ કરવાની સત્તા ડિવિઝન, રજિમેન્ટ અને બેટેલિયનના કમાન્ડરોને આપવામાં આવેલી.

સ૦—આંદિંદોનાં સખ્યામળ કેટલું હતું ?

જ૦—આંદિંદોનાં સત્તાનાર સખ્યામળ ૪૦,૦૦૦ નું હતું ડિવિઝન નં ૨ માં યુદ્ધકેદીઓ અને મનાયામાંથી ભગતી કરાવેલા નાગરિકો હતા સુભાષચંદ્ર બોઝના આજમન પછી ૧૯૪૪ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમાં એક સભા મળી હતી દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના જે જે દેશોમાં હિંદી વસ્તી હતી ત્યાંથી આવેલા હિંદી પ્રતિનિધિઓ, આંદિંદોનાં અફસરો અને સૈનિકો, જાપાનીઓ અને જાપાનમાં રહેતા કેટલાક દિંદીઓ એમાં હાજર હતા હું પણ એમાં હાજર હતો. આ સભામાં સુભાષચંદ્ર બોઝે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની ચર્ચા કરી અને પછી એ સરકારના સંબોના નામ જાહેર કર્યાં. ૮૫ સભ્યમાં જરમાં મોરચે લડના જનારી આંદિંદોને પૂરતી મદદ કરવાની અપીલ પણ સુભાષ બોઝે નાગરિકોને કરી હતી

સ૦—આરોપીઓમાંના કોઈનું નામ એ યાદીમાં હતું ?

જ૦—હા, કે. શાહનવાઝખાન એના એક સભ્ય હતા. ૧૯૪૫-ની ૩૧ મી માર્ચે હું રંગુન પહોંચ્યો. આંદિ'ંદોના કબજા હેઠળ આવનારા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર લે. કર્નલ ચેટરજીએ એ પ્રદેશોના વહીવટ અંગે પોતે ઘડેલાં યોજનાઓ, અને દાયદા-કાનૂનો તપાસી જવાનું મને કહ્યું.

સ૦—૧૯૪૪ના જુલાઈ સુધીમાં તથા ગેરીલા રેજિમેન્ટનું શું થયું ?

જ૦—તે પીટેહક કરતી કરતી માંડમે આવી પહોંચેલી.

સ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં આંદિ'ંદોની લશ્કરી પરિસ્થિતિ શી હતી ?

જ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં અમને ખગર મળ્યા કે બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુન તરફ આગળ વધી રહ્યું છે. અને જાપાનીઓ એને ખાલી કરી દેવા છે. આંદિ'ંદોના ઇએક હજાર સૈનિકો એ વખતે રંગુનમાં હતા. એમાંના અરધાને પૂર્વ પડે એટલા જ દાયિયારો એમની પાસે હતાં. ૨૪ મી એપ્રિલે મુઝાયાપણુએ રંગુન છોડ્યું. મેની ત્રીજીએ બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુનમાં દાખલ થયું. મુઝાયા બોઝની સહીવાળા ૧૯૪૫ની ૧૪મી માર્ચના એક ખાસ રેજિ'ંદા ફરમાનમાં એમ ભારપૂર્વક કહેવાયું હતું કે :

‘આઝાદ દિંદ ફોજના દરેક માણસે પોતાની જાનને એ ફોજના મૌરવ અને રરમાનની મરજીક માનવી નેહએ. ફોજમાં રહેવાની જોનો કચ્છા ન દોષ તે મૌને ફોજ છોડી જવની તક આપ્યા પછી ને જાવવાપણુનો કામ જનાવ જનથી તો તેની મળ મોન દમે કે.૬૫જ જનના જાવવાપણુ કે દગાબોરી મામે આપણે ૧૯૪૬ પિતાકાર પેલ કરવ નો છે. કલિકારી મેનના મેનિક માટે

બાપલાપણાથી વધુ ભયંકર ગુન્હો કોઈ નથી. સાક્ષુરી થઈ જાય તે પછી આઝાદ હિંદ ફાજના દરેક સૈનિકે માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની પ્રતિજ્ઞા ફરી લેવી પડશે. દયાખેર તત્ત્વોની માહિતી આપનારાઓ અને બાપલાં તત્ત્વોના પકડનારા અને ગોળીએ દેનારાઓને ખાસ બદલો આપવામાં આવશે.’

તે પછી, ફરિયાદપત્રના વડીને રજૂ કરેલા સંખ્યાબંધ દસ્તાવેજોને સાક્ષીએ ઘોળખાવ્યા અને પોતે પણ કેટલાક દસ્તાવેજ પુરાવા રજૂ કર્યા. બપોરના સાઠાખાર વાગે અદાલત ભોજન માટે ઠીક ત્યારે, આજના બાઈબીજના લેસલ નિમિત્તે કે. સેલ્ડગ્રની જે બહેનોએ પોતાના બાઈના કંપાને કંડુનો આદલો કર્યો. બીજા જે આરોપીઓના કંપાને પણ આંદલો કરવા જતી એ બહેનોને રોકવામાં આવી! કારણ કે એ જે આરોપીઓ એમના કંડુબીજનો નથી

અદાલત ફરી મળી ત્યારે સાક્ષીએ એક દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો. મુબાવયંદ્ર બોઝનું એ ખાસ રોજિંદુ ફરમાન હતું. ‘એમાં કહેવાયું હતું કે, ‘આખી દુનિયાની આંખો આંહિંંફોં ઉપર મંડાઈ છે. નીચેનાનાં દલો સાથે મળીને આંહિંંફોંનાં દલો વગર આકમલુ રાફ કરનાર છે. આંહિંંફોંનો વાવરો પ્રથમ આપણે આરાકાનના પહાડો ઉપર અને પછી દિલ્હીના વાઇસરોયના મહેલ ઉપર અને લાલ હિલ્લા ઉપર ફરકાવશું. આપણે વિજય નિમિત્ત છે. ઇન્કલાબ ઝીંદાબાદ. આઝાદ હિંદ ઝીંદાબાદ.’

મુબાવયંદ્ર બોઝે લે. ધિલન ઉપર લખેલો એક કાગળ સાક્ષીએ રજૂ કર્યો. એમાં લે. ધિલનમાં પૂનો શ્રદ્ધા દર્શાવવામાં આવી હતી. હિંદુસ્તાનની આઝાદીના માર્ગમાં દુનિયાની કોઈ સત્તા ઠીકી રહી શકે તેમ નથી એમ તેમાં જણાવાયું હતું.

સાક્ષીએ કહ્યું કે ૧૯૪૫ના મેની રાત્રાત મુધી એ રંગુનમાં

[૪૦]

હતા અને એ વર્ષના એપ્રિલની આખર સુધીમા આંદિન્દોનાં દફતરોનો નાશ કરવામા આવ્યો નહોતો એવી એમને માહિતી છે.

તે પછી બચાવપદ્ધતિ તત્કથી પડેરોત્પાથી જોવાવાયેલા શ્રુ જ્યાબધ સાક્ષીઓને દિવસી પહોંચતા પેલો વખત લાગરો વગેરે વિચિતોના ચલાવ-જવાબ જાન-એ-વોમ્પેટ, શ્રી જુલામાહ અને ફરિયાદખતના સરકારી ધારાશાસ્ત્રી લે. કર્નલ યા-રા વચ્ચે થયા મુદત પાયા વિશે વિચાર કરવા અદાલતે ઇસ નિનિદની વિદાય લીધી પાઝ દરીને જાન-એડવોમ્પેટ નહેર ક્યુ ક ૨૧મી નવેબર સુધીની મુદત પાટવામા આવી છે

૨૧મી નવે મર : જુલવાર

: ૩ :

ફરિયાદખતના પહેલા સાગી લે નાનની હલક તપાસ બચાવપદ્ધતિ ધારાશાસ્ત્રી શ્રી જુલામાહએ આજે સમ કરી

તે નામે જજા યુ ક ' સપ્ટેબર ૧૯૪૨ થી ડીસેબર ૧૯૪૨ સુધી અને પછીથી મે ૧૯૪૩ થી આખર સુધી દુ આંદિન્દોના નો મગ્ય દનો વચગાગાના ગ્રમખમાં એક દટોડની ઊભી થઈ હતી. પહેલેથી હોસે સુધીમાં મે મે દોરા સજામ્થ દતા જાન-એડવોમ્પેટ જાનવતો અને ડેપુટી એ-ગ્રા-ટ-જાનવતો જાન-એડવોમ્પેટ-જાનવ તરીકે આંદિન્દોના કાનૂની ખાતાને દુ સજાગનો દનો. પ્રથમ તે મે અગ્રદ દિદ ફોજ કાનૂન થ પો અને પછી મારુ કામ આંદિન્દોના કાયદેમગના વરીવટનું ખ્યાન ગખવાનું, એટલે કે ૧૨૩રી અદાલતની કામચરીનો ખ્યાલ ગખવનું તપ મ કરવાનું અને દિગ્દમગના ફિરક મો તપાસવાનું હતું.

' ૧૯૪૩ની ૨૧મી ફેબ્રુઆરી' એ અગ્રદ દિદ સરકારની રજ ખાતી જાહેર કરી હતી. ૫ ૧ ૬ નેનો કાનૂની મદદગાર નહે ગ. કુ સે અંદિન્દોનો કાનૂની સપદકાર દમે. અંદિન્દો

સરકારના કાનૂની સલાહકાર તો બંગાળની સિવિલ સર્વિસના એક
શ્રી સરકાર હતા.

‘જાપાન લડાઈમાં જીત્યું’ ત્યારે હું ‘પીનાંગમાં’ હતો. જાપાની
લડાઈ ૧૯૪૧ની ૮મી ડીસેમ્બરે શરૂ થઈ અને ‘પીનાંગથી’ ૧૫મી
ડીસેમ્બરે નિકળીને અમે જાન્યુઆરીની ૨૫મીએ સિંગાપુર પહોંચ્યા.
સિંગાપુર ઉપર ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ થયેલા વિમાની હુમલામાં હું
ઘાયલ થયો હતો અને મને ઇસ્પતાલમાં સારવાર માટે લઈ જવામાં
આવ્યો હતો.....જજ-એડવોકેટનો હોદ્દો મેં રાજીખુશીથી સ્વીકાર્યો
હતો. મારું પહેલું કામ આંદિંન્દો કાનૂન ઘડવાનું હતું. કાનૂન
ઘડવાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે સુધરેલી દુનિયાના ચિરસ્તા મુજબ ફોજનું
સંચાલન થઈ શકે. હું કામ કરતો બંધ પડ્યો ત્યાં સુધીના આખા
સમય દરમિયાન એ કાનૂનનું પાલન થયું હતું.....’

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૩ની ૨૧ મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમાં
એક જંગી સભા બરાચેલી તેમાં પોતે હાજર હતા. એ સભામાં
આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરાઈ હતી. સભામાં
આંદિંન્દોના સેનિકો, હિંદી નાગરિકો, જાપાની આફસરો અને મલાયા,
ચાઇનેઝ, સુમાત્રા, હિંદી-ચીન અને હોંગકોંગમાંથી આવેલા હિંદી
પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા.

તે પછી થી. બુલાભાઈએ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાનું
જાહેરનામું વાંચી સંભળાવ્યું :

આઝાદ હિંદુસ્તાનની કામચલાઉ સરકારનું જાહેરનામું

‘૧૭૭૫ માં ળંગાળમાં અંગ્રેજોને હાથે પહેલીવાર પરાજય પામ્યા પછી હિંદુસ્તાનની પ્રજા એકસો વર્ષના ગાળા દરમિયાન આકરી અને ઘોર લડાઈઓની એક પરંપરા લડી હતી. આ કાળનો ઇતિહાસ અંગ્રેસ વીરતા અને સ્વાર્થલુની કથાઓથી ભરપૂર છે. ળંગાળના સિરાજુદ્દલા અને મોહનલાલ, દક્ષિણ હિંદના હૈદરઅલી, ટિપ્પુ સુલતાન અને વેલુ તામ્પી, મહારાષ્ટ્રના અપ્પા સાહેબ લોંસલે અને પેશ્વા બાજીરાવ, ઔધની બેગમે પંજાબના સરદાર શ્યામસીંઘ અઠારીવાલ, અને છેલ્લે, પણ કોઈથી થ ઊતરે નહિ તેવા ળંસીનીરાણી લક્ષ્મીબાઈ, તાત્યા ટોપે, દુમરાવનના મહારાજ કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ તથા બીજાઓ—આ બધા યોદ્ધાઓનાં નામ એ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર સઢાને માટે સોનેરી અક્ષરોમાં કોરાર્ધ ચૂક્યાં છે. આપણાં કમલાગ્યે આપણા પૂર્વજો પહેલેથી જ એ ન સમજી શક્યા કે અંગ્રેજો આખા હિન્દુસ્તાન માટે એક મહાન ભય સમાન છે; અને તેથી દુશ્મન સામે એમણે સંયુક્ત મોરચો ઊભો કર્યો નહિ.

આજરે, સંલોગો સાથે જ કેવા છે તેનું લાન ન્યારે હિંદી પ્રજાને થયું ત્યારે એમણે લોગા થઈને પગલું ભર્યું અને ૧૮૫૭મ બહાદુરશાહના નેજા હેઠળ, આઝાદ માનવી-ઓ તરીકેની એમની છેલ્લી લડાઈ એ લડ્યા. આ લડાઈના શરૂઆતના કાળમાં મળેલા ળગહળતા વિજયોની પરંપરા

છતાં, બદકિસ્મત અને ખામીભરી આગેવાનીને પરિણામે ધીમે ધીમે તેમનાં આખરી પરાજય અને પરાધીનતા આવી પડ્યાં. તેમ છતાંય, અંસીની રાણી, તાત્યા ટોપે કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ જેવા શુરવીરો રાષ્ટ્રની યાદદાસ્તમાં શાશ્વત તારા તરીકે જીવતા રહેશે અને બલિદાન તથા વીરતાનાં હજીય મહાન કાર્યો કરવાની આપણને પ્રેરણા આપશે.

૧૮૫૭ પછી અંગ્રેજોને હાથે બળબળારીથી નિઃશસ્ત્ર બનાવાયેલી અને ત્રાસ અને નિર્દયતાનો લોગ બનાવાયેલી હિંદી પ્રજા થોડા વખત માટે તો નિઃસહાય હાલતમાં પડી રહી. પણ ૧૮૮૫ માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના જન્મ સાથે જ એક નવી ભગૃતિ પેદા થઈ. ૧૮૮૫થી તે ગયા વિશ્વયુદ્ધના અંત સુધીમાં, પોતાની ગૂમાએલી સ્વાધીનતા પાછી મેળવવા માટે હિંદની પ્રજાએ જેહાદ અને પ્રચાર, બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર, ત્રાસવાદ અને ભાંગફેડ, અને છેવટે સશસ્ત્ર બળવા જેવા શક્ય તેટલા તમામ માર્ગો લઈ લેયા, પણ થોડા સમય માટે તો આ બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા. આખરે ૧૯૨૦ માં નિષ્ફળતાની લાગણીથી ત્રાસેલી હિંદી પ્રજા ન્યારે કોઈ નવા માર્ગ માટે ફાંફાં મારી રહી હતી ત્યારે અસહકાર અને સામુદાયિક ઠાનૂનભંગનાં પોતાનાં નવાં શસ્ત્રો લઈને મહાત્મા ગાંધી આગળ આવ્યાં.

તે પછીના બે દાયકા દરમિયાન જલદ દેશપ્રેમી અળ-વળના એક તમકકટામાંથી હિંદી પ્રજા પસાર થઈ. આઝાદીનો સદેશો હિંદુસ્તાનના ઘરેઘરમાં પહોંચ્યાડાયો.

આઝાદીને કાજે સહન કરવાનું, લોગ દેવાનું અને મરવાનું પ્રજાને વ્યક્તિગત દાષાંતોથી શીખવવામાં આવ્યું. મધ્યબિંદુથી તે દૂર દૂરનાં ગામડાં સુધીના હિંદીઓ એક જ રાજકીય સંસ્થામાં ગૂંથી લેવામાં આવ્યાં. આ રીતે હિંદી પ્રજાએ પોતાની રાજકીય જાગૃતિ પાછી મેળવી; એટલું જ નહિ, પણ દૂરી એકવાર એ એક જીવંત રાજકીય તાકાત બની. હવે, એક ધ્યેય માટે તે એક જ અવાજે બોલી શકતી હતી અને એક જ મક્કસદથી મથી શકતી હતી. ૧૯૩૭થી ૧૯૩૯ સુધીમાં આઠ પ્રાંતોમાંનાં કેંગ્રેસી પ્રધાનમંડળો દ્વારા તેણે પોતાનો વહીવટ કરવાની શક્તિ અને તૈયારીની સાબિતિ આપી.

આ રીતે આ વિશ્વયુદ્ધની આગલી સંધ્યાએ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાના આખરી સંશ્રામ માટેની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ ચૂકી હતી. આ લડાઈ દરમિયાન જર્મની અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મન ઉપર યુરોપમાં સત્તજક પ્રહારો કર્યા છે, અને જાપાન અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મનને પૂર્વ એશિયામાં ધૂળ ચાટતો કર્યો છે. યહ્યા જ શુભ સંજોગોના એકીકરણને લીધે આજે હિન્દી પ્રજાની સામે પોતાની રાષ્ટ્રીય સુક્તિ મેળવવાની એક અજબ તક આવી છે.

તાજેતરના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર પરદેશોમાં ગણતા હિંદીઓમાં પણ રાજકીય જાગૃતિ આવી છે. અને એક સંસ્થામાં તેઓ એકત્ર બન્યા છે. વતનમાંના પોતાના દેશભાઈઓની સાથે એક સૂરે તેઓ વિચાર કરી

રહ્યા છે. અને લાગણીઓ અનુભવી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, પણ આઝાદીને મારગે એમની સાથે કદમ મિલાવીને એ કૂચ કરી રહ્યા છે. ખાસ કરીને પૂર્વ એશિયામાંના વીસ લાખથી વધુ હિંદીઓ કુલઅપટ લશ્કરી ભરતીના પોષારથી ઉત્સાહ પામીને એક નકકર લશ્કર બની ઊભા છે. અને એમની સામે ખલેખલા મિલાવીને ખડી છે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના. એમના હોઠ ઉપર છે ‘ચલો દિલ્લી’નો નાદ.

પોતાની દાંલિકતાથી ઘોંચપરાણી કરી કરીને હિંદીઓને અધીરા બનાવનાર અને પોતાની લૂંટથી એમને ભૂખ-મરા અને મોત લેવા કરનાર હિંદમાંના બ્રિટિશ રાજે હિંદી પ્રજાની લલી લાગણી સંતર ગૂમાવી છે, અને હવે એ ભેખમી જિંદગાની શુભરી રહ્યું છે. એ દુઃખદ રાજના છેલ્લા અંશનો પણ નાશ કરવા માટે ફક્ત એક જવાલાની જ જરૂર છે. એ જવાલા જલાવવાનું કામ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેનાનું છે. વતનમાંના નાગરિક પ્રજાજનો તેમજ બ્રિટનના હિંદી લશ્કરના મોટા ભાગના ઉત્સાહજનક પીઠ-બળની જેને ખાત્રી છે અને પરદેશના બહાદુર અને અજેય મિત્રોનો જેને ટેકો છે, પણ જે પ્રથમ પહેલાં તો પોતાની તાકાત ઉપર જ આધાર રાખે છે, તે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના પોતાનો ઐતિહાસિક ભાગ ભજવી ચક્રે એવો એને વિશ્વાસ છે.

હવે જ્યારે આઝાદીનું પ્રભાત હાથવેંતમાં જ છે, ત્યારે હિંદી પ્રજાની ફરજ છે કે એ પોતાની એક કામચલાઉ

સરકારની સ્થાપના કરે; અને તેના ઝંડા નીચે પોતાની આખરી લડતનાં મંડાણુ કરે. પણ તમામ હિંદી નેતાઓ જેલમાં છે, અને વતનમાંના લોકો સંપૂર્ણપણે નિઃશસ્ત્ર છે, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં કોઈ કામચલાઉ સરકાર સ્થાપવી, કે એ સરકારના નેતૃત્વ હેઠળ લડત ઉપાડવી એ શક્ય નથી. એટલે વતનમાંના અને પરદેશોમાંના તમામ દેશપ્રેમી હિંદીઓના ટેકા સાથે પુર્વ એશિયાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એ દ્રશ્ય છે કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાનું આ કામ ઉપાડી લેવું, અને સંઘે તૈયાર કરેલી સ્વાધીનતાની સેનાની મદદથી આઝાદીની આખરી લડતનું સંચાલન કરવું.

પૂર્વ એશિયામાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી અમને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર બનાવવામાં આવેલ છે અમારા ઉપરની જવાબદારીના પૂરા ભાન સહિત અમે અમારી દ્રશ્ય બલાવણીની શરૂઆત કરીએ છીએ. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે અમારા કાર્યને અને માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની અમારી લડતને ઈશ્વરના આશીર્વાદ મળે એની આઝાદી, એની આબાદી અને જગતનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે એના ઉચ્ચતર સ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે અમે અમારા જીવન અને અમારા સશસ્ત્ર સાથીઓના જીવન આપવાના સોગંદ લઈએ છીએ.

અમે અને તેના મિત્રોને હિંદની ધરતી ઉપરથી ને હાંડી દાદી શકે એવી લડત શરૂ કરવાની અને તેને

આલુ રાખવાની આ કામચલાઉ સરકારની ફરજ રહેશે. તે પછી, હિંદી પ્રજાની ઇચ્છા પ્રમાણે રચાયેલી અને તેના વિશ્વાસ ધરાવતી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકાર ઊભી કરવાનું કામ આ કામચલાઉ સરકારનું રહેશે. અંગ્રેજો અને તેમના મિત્રોને હાંકી કાઢ્યા પછી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના થાય ત્યાં મુખીના કાળ દરમિયાન આ કામચલાઉ સરકાર હિંદી પ્રજાના 'ટ્રસ્ટી' તરીકે દેશનો વહીવટ ચલાવશે.'

કામચલાઉ સરકાર પોતાની જાતને દરેક હિંદીની વફાદારીની અધિકારી માને છે, અને આથી એ વફાદારી માટે દાવો કરે છે. તેના દરેક પ્રજાજનને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય અને સમાન હકકો અને અનુકૂળતાઓની એ ખાત્રી આપે છે. આખા ય રાષ્ટ્ર અને તેના તમામ વિભાગોની સુખાકારી અને આખાદી માટે મથવાનો પોતાનો મહકમ નિર્ધાર એ જાહેર કરે છે. એમ કરવામાં રાષ્ટ્રના તમામ સંતાનોને તે સમાન ગણશે, અને પરદેશી સરકારે ભૂતકાળમાં ચાલાકી-પૂર્વક પેદા કરેલા સૌ મતભેદોથી એ પર રહેશે.

ઈશ્વરને નામે, હિંદી પ્રજાનું જેમણે એક રાષ્ટ્ર તરીકે ઘડતર કર્યું છે એ પાછલી પેઢીઓને નામે, અને આપણને વીરતા અને સ્વાર્પણનો વારસો આપી જનારા મરેલા શૂરવીરોને નામે અમે હિંદી પ્રજાને સાદ કરીએ છીએ કે અમારા નિશાન નીચે એકત્ર થાવ, અને હિંદની આઝાદી માટે તૂટી પડો. અંગ્રેજો અને હિંદમાંના એમના તમામ

સાથીઓએ સામે આખરી લડત માંડવાનો, અને હિંદની ધરતી ઉપરથી દુશ્મન હાંકી ન કઢાય તથા હિંદી પ્રજા ફરી વાર એક આઝાદ રાષ્ટ્ર ન બને ત્યાં સુધી આખરી વિજયમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને ઝડપથી અને ખંતપૂર્વક એ લડત ચાલુ રાખવાનો સાદ અમે હિંદી જાતને કરીએ છીએ. ’

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વતી સહી કરનાર :

મુલાયમચંદ્ર બોઝ (સરકારના વડા, વડાપ્રધાન, મુદ્દ-પ્રધાન, પરદેશ-ખાતાના પ્રધાન).

કેપ્ટન કુ. લક્ષ્મી (ઓએની સંસ્થા).

એસ. એ. અમ્બર (બહેરાત અને પ્રચારખાતું).

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ એ. સી. ચેરરજી (નાણાંખાતું).

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ અઝીઝ આલમદ, લેફ્ટં ૬૦ એન. એસ. ભગત, લેફ્ટં ૬૦ જે. કે. ભોંસલે, લેફ્ટં ૬૦ ગુલઝારાસીંઘ, લેફ્ટં ૬૦ એમ. એલ. કિયાની, લેફ્ટં ૬૦ એ. ટી. લોગનાથન, લેફ્ટં ૬૦ એલુસાન હાદીર, લેફ્ટં ૬૦ શાહુનરાય (શિશુભોજા પ્રતિનિધિઓ).

એ. એમ. મહુમ્મદ (પ્રધાન-દમ્મનના મંત્રી).

રાશત્રિદ્વારી બોઝ (સર્વોચ્ચ સલાહકાર).

હરીમ ગની, દેવનાથ દાસ, ટી. એમ. ખાન, એ. ચેલાખા, જે. પિલી, સરદાર હરશંકરસીંઘ (સલાહકારો).

એ. એન. મરફાર (હિંદની સલાહકાર).

ચાનાન : ઓક્ટોબર ૨૧, ૧૯૪૩.

‘આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની !’

જાહેરનામું વંચાઈ રહ્યા બાદ શ્રી બુલાભાઈએ આગળ ચલાવેલી ઉલટ-
તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે:—

‘૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં હું રંગુન ગયો ત્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કની
મને જાણ થઈ. કામચલાઉ સરકારના કાર્ય માટે પૂર્વ એશિયાના
હિંદીઓએ મોટી રકમો ભેટ આપી હતી; અને એ આઝાદ હિંદ
બેન્કમાં રાખવામાં આવતી હતી. પૈસા ઉપરાંત એ જ કાર્ય માટે
ચીજવસ્તુઓના રૂપમાં પણ મોટી ભેટો આપવામાં આવતી હતી.
બેન્કમાંની રકમ અંદાજે કેટલી હશે તે હું જાણતો નથી પણ એ
કરોડોની અને ધણી મોટી રકમ હતી. ચીજવસ્તુઓની કિંમત પણ
ધણી મોટી હતી.....

આઝાદ હિંદ દળવાળા લે. કર્નલ એલસાન કાદિરને હું મળ્યો
હતો. આંહિંન્દોના કમળમાં આવે તે પ્રદેશનો વહીવટ આ દળને
કરવાનો હતો. દળ નાગરિકોનું અનેહું હતું. સિંગાપુરમાં અને પછી
રંગુનમાં નાગરિક વહીવટ માટેની તાલીમ એમને આપવામાં આવેલી.
આંહિંન્દો સરકારના કમળમાં આવનારા પ્રદેશના ભાવિ ચવર્નર લે.
કર્નલ ચેટરજી હતા. કમળે કરાયેલા પ્રદેશના વહીવટ માટેની એક
ચોજના મને લે. કર્નલ ચેટરજીએ આપી હતી અને મેં એ તપાસી
હતી...આઝાદ હિંદ દળમાં જસોએક માણસો હતા એમ હું ધારું છું.
કામચલાઉ સરકાર તરફથી એક ‘ગેઝેટ’ બહાર પાડવામાં આવતું હતું.
સરકારમાં થતી નિમણૂકોની વિગતો એમાં આવતી હતી. એ વિષયો
‘સરકારી ગેઝેટ’માં પણ આવતી હતી.’

સવાલ : આંહિંન્દો અને જાપાનીઓ વચ્ચેના સંબંધ વિશે
તમે શું જાણો છો ?

જવાબ : હા. બે વિત્તો તરીકે એ કાર્ય કરતાં હતાં...જાપાની

લક્ષ્મીમાં એક સંકલન-ખાતું હતું તે આંહિંંદો સાથે સંપર્ક નળવતુ....આંહિંંસરકારની સ્થાપના પછી લિટન અને અમેરિકા જેઉ સામે લડાઈ જાહેર કરવામાં આવી હતી જાપાની સરકારે આંહિંંસરકાર ઉપર એક એલચી મોકલ્યો હતો. એનું નામ હાચિયા. ધરી રાજ્યો અને ચાઇના, ફિલિપાઇન્સ, કોસિયા અને મંચુકુઓ સહિત તેમના ખીજા, સાથીઓએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો..... આંહિંંદો નો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનની મુક્તિ માટે અંગ્રેજો સાથે લડવાનો હતો. ખીજો ઉદ્દેશ હતો મલાયા, બરમા અને દૂર પૂર્વમાંના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાનો.....

પહેલી આંહિંંદોને ૧૯૪૨ના ડીસેંબરમાં વિખેરી નાખવામાં આવી હતી. પહેલી આંહિંંદોના ઉપરી અક્સર હતા કે- મોહનસીંધ. ડીસેંબર ૧૯૪૨માં જાપાનીઓએ એમની ધરપકડ કરી હતી. જાપાનીઓ સાથે અમારે મતભેદો હતા પણ કે. મોહનસીંધની ધરપકડ પછી જ આંહિંંદોને વિખેરી નાખવામાં આવેલી.

સૌ : કે. મોહનસીંધે એવી જાહેરાત કરેલી ખરી કે, જરૂર પડ્યે હું અંગ્રેજો ઉપરાંત જાપાનીઓ સામે પણ લડીશ !

જૌ : સિંગાપુરની એક સભામાં એમણે એમ કહેવું કે, મારા રક્તામાં જે કોઈ આવશે તેની સાથે હું લડીશ. .... કે. મોહનસીંધ તરફથી અમને લેખિત સૂચના અપાયેલી હતી કે એમની ધરપકડ થાય તો આંહિંંદો વિખેરી નાખવી. આ સૂચના એક સીલબંધ કવરમાં હતી. એમની ધરપકડ પછી જ એ ખોલવાનું હતું .... સરકારથી જ સદ્ગમા સામાન્ય લાગણી હતી કે આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની.... સુભાષચાણુ આગ્યા પછી જાહેર થયું કે, હવે આપણને એક એવા આગેવાન મળ્યા છે કે જે જાપાનીઓની તાબેદારી સ્વીકાર્યા વિના આપણને સાચે માર્ગે દોરી જશે તે પછી એ જ

સરકારે મિત્ર બન્યાં. આંહિંંદોને જાપાની અફસરો નહિ પણ હિંદી અફસરો તરફથી તાલીમ અપાતી. એના તમામ અફસરો હિંદીઓ હતા. આંહિંંદોના વાવટામાં હિંદી ગણ્ટીય મહાસભાના વાવટાના જ રંગો હતા : કેસરી, સફેદ અને લીલો. એના બિસ્લા જાપાની બિસ્લાઓ કરતાં જૂદા હતા.

સૌ : બિસ્લા ઉપરના બજારિયા રંગના એક તાગને કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો કારણ કે એ જાપાનના બેગતા સૂરજ જેવો લાગતો, એ વાત સાચી છે ?

જી : હા, ખીજ આંહિંંદોએ એને કાઢી નાખ્યો હતો... ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરની ૨૧ મી પછી સિંગાપુરમાં મળેલી એક સભામાં સુભાષચંદ્ર ખોત્રે કહેલું કે જેને આંહિંંદો માધી નીકળી જવું હોય તે જમ શકે છે. આંહિંંદોના સૈનિકો આ સભામાં હાજર હતા. . . . . આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બહાર પાડતું 'જય હિંદ' અથવા 'આઝાદ હિંદ' નામનું એક અડવાડિક મેં સિંગાપુરમાં જોયું હતું. . . . : આઝાદ હિંદ ફોર્સમાં ખોરાક-પોષાક ઉપરાંત લેફ્ટનન્ટને માસિક રૂ. ૮૦ અને કેપ્ટનને રૂ. ૧૭૫ બરથા તરીકે અપાતા હતા. મેજરને મહાવામાં રૂ. ૧૮૦ અને બરમામાં રૂ. ૨૩૦ મળતા. એજ રીતે લેફ્ટનન્ટ કર્નલને રૂ. ૩૦૦ અને કર્નલને રૂ. ૪૦૦ અપાતા. આઝાદ હિંદ સરકારને એક જગી સોગાદ આપવા માટે રંગુનમાં હાજીમને 'સેવક-એ-હિંદ'નો ચાંદ એનાયત કરવામાં આવ્યો ત્યારે હું હાજર હતો. એ સોગાદ રૂપિયા એક કરોડની હતી તેની મને ખબર નથી. આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી ખીજ માનચાંદ પણ આપવામાં આવતા હતા.

TODAY

THE **AZAD HIND** ENGLISH EDITION

REPORT OF THE UNITED STATES DEPARTMENT OF THE INTERIOR

DO FOR
AS ALT ES
IN ON WA

WATMA GANDH
TEPO'S INVITATION
ATTENDS MALAYON

Wavv's Schurmeile in
Drug at Totold
In a n Angdare

Small Estate
Small Place To
Industrious

U.S. Commerce
Board With

BRITISH PROPOSAL
NEGATION OF DEMOCRACY

British Oppose
Disarmament

‘આઝાદ હિંદ’ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય-સંઘ અને આઝાદ હિંદ સરકારની
અંગેષ મુખપત્રના તા ૧૮મી જુન ૨૬૦૫ (૧૯૪૫)ના અંકનું પહેલું

૨૨ મી નવેમ્બર - ગુરુવાર

: ૪ :

ફરિયાદપદના બીજા સાક્ષી કે ધરખાવકની જુથાની આજે રાત્ર થઈ. મરજાગી વકીલના સવારોના જવાબ દરમિયાન એમણે જણાવ્યું કે—

‘ ૧૯૩૧ માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. મહાયાની લડાઈમાં મેં ભાગ લીધો છે. ૧૯૪૨ ની ૧૬ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમાં અંગ્રેજોને જાપાનીઓને શરણે થઈ ગયા ત્યારે હું ત્યાં હતો. આન્હિંન્દો સાથે અગાઉ મારે કાંઈ સંબંધ નહોતો. મારી રેન્જિમેન્ટના અને બીજા માણસોને આન્હિન્દોમાં જોડાતા રોકાવા મેં પ્રયત્નો કરેલા. બીજા હજારેક સુદકેદીઓની સાથે મને થાઇલેન્ડમાં મજૂરી કરવા મોકલેલો.’

સરકારી વકીલ - એ જાવણીમાં તમને કેટલા દિવસ રાખવામાં આવેલા ?

સાક્ષી : ૮૮ દિવસ સુધી.

સૌ વૉ : ત્યાં તમારી સાથે કેવું વર્તન રાખવામાં આવતું હતું ?

ભુલાભાઈ : એ વાતને આરોપીઓ સાથે કાંઈ સંબંધ છે ખરો ? એમાં જે કોઈ ફરિયાદ હોય તેા એ જાપાનીઓ સામે છે.

આપી સરકારી વકીલે સવાલ આગળ પૂછવાનું માઝી વાગ્યું તે પછી સુદકેદીઓની જાવણીમાંની પગિથિતિ વિશે એમણે સમજાવ્યું. સવાલો પૂછ્યા જવાગમમાં સાગીએ એ જાવણીના નાયક શી ગારસીય અને ફોતેદખાન ઉપર આપ્યો. કયાં શી ગારસીય અને ફોતેદખાન ઉપર ચાલતા બીજા એ ખુલામાં શ્રી અસુકઅલી એમના વકીલ દોવાથી એની સામે એમણે વારો ઉઠાવ્યો કે એ અસુરો સામે આ અદાલતમાં આપ્યો. કરીને તેમની સામેના ખટલામાં પૂર્વગ્રહો ઠીકા કરવા એ ધણુ અયોગ્ય છે. અદાલતે દસ મિનિટ સુધી ખાન પીમા મરજા કરીને જાહેર કર્યું કે એ જે અસુરોના નામ લેવામાં ન જોઈએ.

આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ કહ્યું કે, ‘ સાદનવાઝ અને સેદમલ એ જાવણીમાં આવતા હતા તે મને યાદ છે. એ એક અસુરોને હું એળખું છું ’

તત્ત્વ જ નહીં—એવોઈટ સાક્ષીને સૂચના આપી કે એમનો દૈવ્યજ
‘અસરો’ તરીકે નહિ પણ ‘આરોપીઓ’ તરીકે કુન્નો વડુમા સાક્ષીએ
જણાવ્યું કે—

‘આંદિંદોના કમળ હેઠળની એક ઊવણીમાં યુદ્ધકેદીઓને
અગમ વર્તન અને માગના ભોગ થતા મેં જોયા છે.... સિંગાપુરમાં
લે. હર્નલ દેટ હિંદી લશ્કરને મેજર ફ્યુજિવાગને સરણે સોંપી દીધા
પછી જાપાનીઓએ અંગ્રેજો અને હિંદીઓને જૂદા પાડેલા. આંદિંદો-
મા જોડાવા જે તંયાગ થયા એમને બીજાઓથી વિખૂટા પાડવામાં
આવ્યા હતા. ન જોડાનારો જાપાનીઓના કમળમાં ગૂંચા હતા...
મને જે ઊવણીમાં ગખરામાં આવ્યો હતો તેમાં કોઈની સાથે અરાજ
વર્તન ચકાવેલું રોવાની મને જાણ નથી બેરાક સારો નહોતો પણ
અરાજક હતો... ઊવણીમાંના અફસરોને આંદિંદોનાં જોડાવાનું
કે. સાદનવાઝે કહ્યું હતું કે નહિ તે મને ચોક્કસ યાદ નથી.’

તે ૫૩ કિલોમીટરના ત્રીજા સાપ્તી સુબેદાર મેજર બાબુરામ આવ્યા
એમને અંગ્રેજ બેરાજ નહોતું આવડતું તેથી એક દુભાષિયાને પણ
બોલાવવામાં આવ્યો. અદાલતે આરોપીઓને પૂછ્યું કે, દુભાષિયા સમી
કોઈને વાવો. છતાં કે વાદનવાઝ અને કે સેદમજે ના પાડી પણ છે
ધિરને કહ્યું કે, અત્યારે મને કોઈ વાણ નથી પણ જે જે પૂરી આવડતવાણો
નહિ જાણાય તો દુ વાણે ઉડાવીશ જજ-એવોઈટ કહ્યું કે આવડત છે કે
નહિ તે અદાલત નક્કી જશે. ખાડાથી સાત ન્યાયાધીશોમાંના એક મેજર
અનવાગીરાજ દુભાષિયા બન્યા સાક્ષીએ જાણાવીમાં જણાવ્યું કે—

‘સિંગાપુરની સરખામતિ પછી કે. કિયાનીના તાજા હેઠળની
અમારી બેટેરિયન ફોર્સ પાર્કમાં મર્ષ ત્યાં ગોળેકે હજાર યુદ્ધકેદીઓ
બેઠા થયા હતા.... લે. હર્નલ દેટ ખુનિવર્ધક મંત્ર ઉપરથી ત્યાં
ભા.પ.પ. કહ્યું કે, ‘બ્રિટિશ અરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમને
બધાને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે જાપાનીય સરકારના હાથમાં સોંપી દઉં
પું. જે રીતે તમે બ્રિટિશ સરકારના ટુકમોનું પાલન કરતા હતા

એજ રીતે જાપાનીસ સરકારના હુકમ ઉઠાવજો નહિ તો તમને સજા થશે' તે પછી લે. ૬૦૦ કં. હટ મેજા ફુજુવારાને કેટલાક કમળીઆ સોપ્યા પછી મેજા ફુજુવાગએ જાપાનીસ ભાષામાં ભાષણ કર્યું. તેના અંગ્રેજી અને હિન્દુસ્તાનીમાં તર્જુમે પણ કરવામાં આવ્યો હતો. એમણે કહ્યું કે, 'જાપાની સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમારો કબજો સંભાળી લઉં છું, પણ મારી સરકાર તમને યુદ્ધ-કેદીઓ નહિ ગણે તમે જ્વનત્ર માનવીઓ કે અમારી પાસે ખોરાકની તગી છે અને યુદ્ધકેદીઓ પામે મજૂરી દરાવરી પડશે. હું તમને ૬૦૦ મોહનસીધના હાથમાં સોંપુ છું એ તમાગ સગ-સેનાધિપતિ રહેશે'

કે મોહનસીધે કહ્યું કે, 'અંગ્રેજોએ આપણને જાપાનીઓના હાથમાં સોંપી દીધા છે પણ જાપાનીઓ આપણને યુદ્ધકેદી ગણતા નથી, તેમજ તેમની પાસે ખોરાકની તગી છે આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજ બની કરીએ કે જે હિંદને સ્વતંત્ર કરવા માટે લડે. તમે આંહિં ફોજમાં જોડાવા તૈયાર છો?' જવાબમાં સભાના માણસોએ પોતાના હથિયારો બંધા કર્યાં, પાંધડીઓ હવામાં ઉડાડી અને ઘણા આનંદ દેખાડ્યો કેમ મોહનસીધે કહ્યું કે, 'તમને આનંદ પામતા જોઈને હું ખુશ થાઉં છું પણ બરાડા પાડવાથી આપણને આઝાદી નહિ મળે અંગ્રેજોએ એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે હિન્દી લશ્કર મતાવામાં બરોનગ લડ્યું નથી. પણ હિન્દી લશ્કર પાસે કેવાક હથિયાર હતા તે આપણે જાણીએ છીએ. આપણી પાસે કેટલી ટેન્કા હતી? કેટલા ત્રિમાનો હતા?...'

કે કિયાનીના દુકમ પ્રમાણે બેઝકાક પન્થિદમાં મે દાજરી આપી હતી. એમાં કેટલાક ઠગવો પસાર થયા હતા. આઝાદ હિંદ ફોજ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની સ્થાપના કરવાનું આ પરિપત્રમાં નક્કી થયું હતું. સિંચાપુર, મતાવા, જગમા, થાઈલેંડ, જાવા, સુમાત્રા,

દ્વિપાઇન્સ અને જાપાનમાંની મધની સાખાઓ તરફથી આં હિં
ફોં માટે પૈમા, કપડા અને ગંગડો ભેગા કરવાનું પણ નક્કી થયું
હતુ આંહિં ફોં માટેના હથિયારો, દારૂઓ અને સામગ્રી
જાપાનીસ સરકાર તરફથી પૂરા પાડવામા આવશે અને પછી રયા-
નારી હિન્દી સરકાર તરફથી એની કિંમત રાખી ચૂકવવામા આવશે
એવું નક્કી થયું હતું...

એગંકોકે પરિવર્તમાથી પાછા ફર્યા બાદ હું માને પોતાની મરજથી
આંહિં ફોંમા જોડાયો હતો ૧૯૪૨ની ૧લી સપ્ટેમ્બરે આં
હિં ફોંની સ્થાપના થઇ હતી. એની પહેલી પાયણ બેટલિયનમાં
મને મુખ્યમા આ-યો હતો. બે ત્રણ દિવસ પછી અમે કવાયત કરવા
માઠી થોડા દિવસ પછી અમને મશીનગન, મોર્ટાર, પિસ્તોનો અને
ગણકો મળ્યા સિંગાપુરમા શરૂ થયેલા હિંદી લશ્કરના એ હથિયારો
હતા. અમારી બેટલિયન હિંદી લશ્કરનો ખાખી પોપાક પહેતી પણ
અમારા બાવડા ઉપર આંહિં ફોંના બિલ્લા હતા એમા જ
કોમિસને 'વાવટો એને ' આંહિં ફોં ' એવા અક્ષરો હતા.....
કે મોહનસીંઘના ફગ્માન મુજબ આંહિં ફોંને વિખેરી નાખવામાં
આવેલી આગળ ઉપર ની આંહિં ફોં જોવી ' કરવાની ચગવળ
ચાલેલી એમા હું ન જોડાયો એમાં ન જોડાનારાઓને જાપાનીઓએ
૧૯૪૩ની ૫ મી મેને દિવસે ન્યુ ગિની મોક્કી દીધા ત્યાની જાપાની
ઠાવણીમાથી એક દિવસ હું નાસી છૂટ્યો '

‘ શી બુલાસાઈની હથથપાટમા સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

‘ સિંગાપુરના સરચાગતિ પહેલા હું કેં શાહનવાઝના
તામા હેળની બેટલિયનમાં હતો ક્રિસિ અફસરોના તામા
હેળની કંપનીઓ ભાગી ગઈ ત્યારે પણ અમારી કંપનીએ
લડવાનું આપુ ગણેલું..... નીમ્તની ચુદ્દેદીઓની ઠાવણી
કેં શાહનવાઝના કેનગ હેંજ હતી આંહિં ફોંમાં જોડાયેલા

અને ન જોડાયેલા બેઠને એ જાવણીમાં રાખ્યા હતા. એમની સાથેના વર્તનમાં કોઈ બેદરબાવ નહોતો. અમે સાથે જ રહેતા અને એક જ ખોરાક ખાતા. હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે પાણી, દીવા, વિ. ની કાંઈ સગવડ ત્યાં હતી નહિ. કે. શાહનવાઝે એ પૂછી પાડેલી. કેં શાહનવાઝે જાવણીનો કમળો સંભાળ્યો તે પછીથી પરિસ્થિતિ સુધરતી જતી હતી. ઇસ્પતાલમાં મળતી સારવારમાં કોઈ જાતનો બેદરબાવ નહોતો રખાતો. કેં શાહનવાઝ અને બીજા અફસરોએ ઇસ્પતાલ માટે પૈસા આપેલા. કેં શાહનવાઝની અપીલને લીધે ઇસ્પતાલના દરદીઓને કોઈ જાતના બેદરબાવ વિના ફોજો અને દવાઓ પૂરાં પાડવા ૨૫૦૦ ડોલરનો ફોજો કરાયેલો.....

પહેલી આંહિંંફોની ચળવળ હિંદની આઝાદી માટેની હતી તેથી હું એમાં સ્વેચ્છાએ ભરતી થયેલો. હિન્દુસ્તાન ઉપર અઢાઈ કરવા માટે જાપાનીઓ આંહિંંફોનો પાંચમી કતાર તરીકે ઉપયોગ કરવા માગતા હતા તેથી સેનાપતિ મોહનસીંઘ અને જાપાનીઓ વચ્ચે મનભેદ જિલા થયા અને પરિણામે આંહિંંફોને વિખેરી નાખવામાં આવી. બીજી વારની આંહિંંફોમાં જોડાવાની મેં ના પાડી, કારણકે મને થયું કે પોતાના ઉપયોગ માટે ફરીવાર જાપાનીઓ આંહિંંફોનો ઉપયોગ પાંચમી કતાર તરીકે કરશે.

૨૩મી નવેમ્બર : શુક્રવાર

: ૫ :

ફરિયાદપત્રના ચોથા સાક્ષી જમાદાર અસ્તાફ રજાકે કહ્યું કે—

‘હિંદી લશ્કરમાં હું ૧૯૨૨ની સાલમાં જોડાયો. ૧૯૪૧ની જાન્યુઆરીમાં હું મલાયામાં હતો ત્યારે મને જમાદાર બનાવવામાં આવેલો. સિંગાપુરમાં હું યુદ્ધોદી જન્યો હતો અને એક વરસ સુધી મલાયાની જુદી જુદી જાવણીઓમાં રહેલો.

પોર્ટ ડિક્સનમાંની યુદ્ધોદીઓની જાવણીની મુબાકાતે કે. શાહનવાઝ આવ્યા ત્યારે એમણે ચોક્કસ કહેલું કે, તમારે તમારી

પોતાની મગજથી જ આંદિંદોમાં જોડાવું. આક મહિના પછી હું
 આંદિંદોમાં જોડાયો કાગજકે મને અને બીજાઓને લાગ્યું કે
 જાપાનીઓના યુદ્ધદીઓ તરીકે મરવા કરતા હિંદની આઝાદી માટે મરવું
 બહેતર છે. આંદિંદોની મારી રેજિમેન્ટ ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ સુધી ઉત્તર
 મનાપામાં હતી ત્યાંથી પછી ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમાં અમને રંગુન
 નજીકના એક સ્થળે લઈ જવામાં આવેલા અમારી રેજિમેન્ટ કેન્
 સદેશનના તાબામાં હતી. એમણે અમને કહ્યું કે આ રેજિમેન્ટને
 હવે આજના વર્ષીને પેપા ટેકરી જવાનું છે.....

‘તો આપણે જાપાનીઓ સામે પણ લડશું!’

ફરિયાદપદના છઠ્ઠા સાક્ષી લાન્સ-નાયક ગંગારામ નેવારે કહ્યું:—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો અને ૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરી-માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એક છાવણીમાં કે. શાહનવાઝ બાપણુ કરવા આવ્યા ત્યારે મેં એમને જોયેલા. એમણે કહેલું કે હિંદુસ્તાન હિંદુસ્તાનીઓનું છે. આપણે હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડવું જોઈએ; અને અંગ્રેજોને હિંદની બહાર હાંકી કાઢવા જોઈએ.

ફરિયાદપદના સાતમા સાક્ષી સુબેદાર અસલનૂન ખાને કહ્યું કે—

૧૯૧૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. ૧૯૪૨માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એ વર્ષના એપ્રિલમાં હું આંદિંદોમાં જોડાયો. લે. કર્નલ જિલાનીની શુભચિત્ત દૂકડીમાં હું હતો.....જાસુસી અને ભાંગફોડના રસ્તાઓની અમને પીનાંગમાં ખાસ તાલીમ આપવામાં આવેલી. ૧૯૪૪ની ૨૭મી ફેબ્રુઆરીએ જાપાનીઓએ એક સમ-ભરીનમાં હિંદુસ્તાન મોકલેલા બાર માણસોમાંનો હું એક હતો. સત્તર દિવસ પછી અમે હિંદને કાઢે ઉતરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં નિષ્ફળ ગયા. પછીથી માર્ચની આખરમાં અમે કિનારે પહોંચ્યા અને મેં મારી જતને બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓના હાથમાં સોંપી દીધી.

ફરિયાદપદના આઠમા સાક્ષી જમાદાર સચાસીયે જણાવ્યું કે—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. સિંગાપુરના પનન વખતે હું ત્યાં હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યાં લે. ધિલન અને તેમની સાથે મેજર ધારા આવેલા. મેજર ધારાએ બાપણુ કરતાં કદ્યું કે, ધણા માણસો આંદિંદોમાં જોડાઈ ગયા છે. આંદિંદો ફો. માત્ર હિંદની આઝાદી માટે જ લડશે, બીજા દેશને માટે નહિ. જાપાનીઓ જો આપણી સામા ઘરો તો આપણે એમની સાથે પણ લડશું. હિંદની આઝાદી માટે લડવાની જ એક મોનેરી તક છે અને આવી તક ફરી પાછી નહિ આવે.

યુદ્ધકેદી તરીકે મને સારી સમજ કે ખોરાકી નહોતાં મળતાં તેથી અને ખીજા ઘણા આંહિંંદ્રોમાં જોડાયેલા તેથી હું પણ એમાં જોડાયો.....૧૯૪૪ની શરૂઆતમાં અમે બરમા ગયા..... ૧૯૪૪ની આખરમાં અમે ઇરાવદીને મોરચે હતા. અમારી જમણી બાજુ મિત્રસૈન્યનો સખત તોપમારો ચાલતો હતો. પછી લે. હરિરામ આવ્યા. એમણે સફેદ વાવટો ફરકાવ્યો અને અમે ૮૪ માણસો મિટિશ લશ્કરને શરણે યઈ ગયા.

ભુલાભાઈ: હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે તમે આંહિંંદ્રોમાં જોડાયેલા?

સાક્ષી: હું ઘણી મુસીબતોમાં હતો. એ મુસીબતોમાંથી જીટકવા માટે હું આંહિંંદ્રોમાં જોડાયેલો.

ભુલાભાઈ—મુસીબત હોય કે નહિ પણ તમે શેને માટે લડવાના હતા ?

સા—અમે કદી લડવા જ નહોતા.

ભુ—તમે આંહિંંદ્રોમાં જોડાયા ત્યારે તમને એટલી ખબર હતી ખરી કે હિંદની આઝાદીને ખાતર, એનો વિરોધ કરનાર ગમે તેની સામે, ખુદ જાપાનીઓ સામે પણ આંહિંંદ્રો લડવાની હતી ?

સા—હા (હસાહસ).

તે પછી આખા નવમા સાક્ષી કાઢસીંધ. એમણે જ્વહેર ક્યું કે—

૧૯૪૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. સિંઝાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. મને યુદ્ધકેદી બનાવ્યા પછી ઘણે વખતે હું આંહિંંદ્રોમાં જોડાયો હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક જાવણીમાં હું હતો ત્યારે ૧૯૪૩ના માર્ચમાં લે. ધિવને ત્યાં એક જાવણ કચેરું કે, 'તમે આંહિંંદ્રોમાં નહિ જોડાવ તો મુરકેલીમાં મૂકાશે. આપણે અંગ્રેજોને હિંદની જહાર હાંકી કાઢ્યું. તમારે કાંઈ બીક રાખવી

ન જોઈએ, કારણકે જે કાંઈ આવી પડશે તે ઉપલા અફસરો ઉપર, આવશે. ’

ફરિયાદપદ્ધતિ તે પછી જ્યારે પોતાના દસમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ નવાઝને હાજર કર્યા, ત્યારે બચાવપક્ષના વકીલ શ્રી ભુવાભાઈએ અદાલતનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોર્યું કે સાક્ષીની જુખાનોના સારમા પહેલી આઠ હિંદોના ને લગતી વિગતો છે, અને બીજી આઠ હિંદોના જાણી કરતા પહેલા જુલરાયેલા કહેવાતા સિતમો અને મુસીબતો સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી. આ મુદ્દાનો વિચાર કરવા અદાલત જડી અને પાછા આવીને પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કર્યું કે ૧૯૪૨ ના મે માસ પછીના સિતમો અને મુસીબતોની જુખાની જ ફાખલ કરવાનો અદાલતે નિર્ણય કર્યો છે.

૧૪મી નવેમ્બર : શનિવાર

: ૬ :

જમાદાર મહમ્મદ નવાઝે પોતાની જુખાનીમાં કયું કે-

૧૯૩૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. મલાયામાં મને મુઝકેદી બનાવવામાં આવેલો. આઠ હિંદોનામાં જોડાવાની મેં ના પાડી. એક નજરકેદ છાવણીમાં હું હતો ત્યારે એક રાત્રે અગિયાર વાગે મને એક અફસરે બોલાવીને કહ્યું કે, આવી આકરી જિંદગી ગાળો છો એના કરતાં બહેતર છે તમે આઠ હિંદોનામાં જરતી થઈ જાવ. જો તમે આઠ હિંદોનામાં નહિ જોડાવ તો એનું પરિણામ તમારે ભોગવવું પડશે, ખાસ તો એટલા માટે કે બીજાને પણ તમે આઠ હિંદોનામાં ન જોડાવાનું કહી રહ્યા છો. તેમ છતાં હું ન જોડાયો. બીજે દિવસે મને અને જરતી થવાની ના પાડનાર આઠ બીજા અફસરો ને કૂચ કરાવવામાં આવી. અમે કૂચ કરતા હતા ત્યારે આઠ હિંદોના સિપાહીઓએ અમને લાડીયી માર્યા હતા. છાણના કોથળા જરી જરીને ૩૦૦ વાર છેટે લઈ જવાનું પણ અમને કહેવામાં આવેલું.

અમને એમ પણ કહેલું કે જો કોઈ પોતે જિમાર છે એમ કહેશે

અને જો દાકતર કહેશે કે એ મિમાર નથી તો કામમાથી છટકવાના આવા દોષ કરવા માટે એને ૧૨ ફટકાની સજા થશે, આ રીતની સજા પામીને બેભાન થઇ દળી પડતો એક યુદ્ધકેદી મેં જોયો છે ખીજી એક વાગ મેં ગ્રીસો સાબળેની અને ખાખી પોષાકવાળા એક માણુમના હાથ લાકડી સાથે અને પગ લોહાના ખીના સાથે બાધેલા જોયેના એક અફસરને એની પાસે જતો અને એને મોઢે ડૂબા દીધા પછી લાકી વડે એને મારતો મેં જોયેલો જે સત્રી અમારી પાસે મજૂરી કરાવતો તે અમે ઢીલ કરીએ ત્યારે અમને મારતો રાજની હાજરી વખતે અમને કહેવાતું કે હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર કર્યા પછી હિંદુસ્તાનીઓના હાથમા સોપી દેવાનો જાપાનીઓએ કોન આપ્યો છે. અમને મળતો બોગક પૂરતો નહોતો અને તે દલકી જાતનો હતો તે પછી મને એ અલગ જાવણીમા લઇ ગયા પણ હું આંદિંદોશોમા ન જોડાયો.

ભુલાભાઈ જૂદી જાવણીમાના કેટલા માણુસોને તમે જોળખો છો? સાક્ષી તેર જથ્થાને.

ભુ. તમે જણાવેલા તેર માણુસોને શિસ્તભગ અને ચોરી માટે સજા થયેલી એ વાત સાચી નથી?

સા. અને કાંઈ ખમર નથી

અનિવારમા સાક્ષી દલાલદાર મદગમદ સરવારે જસાબુ —

લગાઇ શરૂ થઇ ત્યારે હું મવાપામાં હતો જેમાં પણ પંજાબી મુસ્લમાનો હતા એવી એક યુદ્ધકેદીઓની જાવણીમા મને લઇ જવાયો હતો એક જમાદારે અમારી પાસે આવીને અમને આંદિંદોશોમા જોડાવાનો આમદ કર્યો. અમે બધાએ ના પાડી પછી જમાદારે કહ્યું કે, જેને ભગતી થયું હોય તે એક બાગુ દનાગમાં લિખા ગદે પણ બધાએ આંદિંદોશોમાં ભગતી થવાની ના પાડી બધી મુબેદાર

અને જમાદારે અમારી ઉપર ગોળીમાર કરવા માંડ્યા અને ચોક્કીદારોને પણ એમ કરવા કહ્યું. અમારામાંના બે, લાન્મ-નાયક મહમ્મદ આઝમ અને જમાદાર અદલાહ દિતા માર્યા ગયા. નાયક મહમ્મદ હાનિફે ખૂંમ પાડી કે 'નાગ-એ-તકબીગ.' બધાએ જવામ આપ્યો : 'અદલા-હો-અકબર.' પછી ગોળીમાર કરતા ચોક્કીદારો ઉપર અમે હુમલો કર્યો. અમારામાંના ઘણા ધાયલ થયા. અમારામાંના એકે એક ચોક્કીદારના માથામાં પાવડો માર્યો અને એ ઢળી પડ્યો. એના માથાના કાચલાં ધર્ધ ગયાં. પછર મિનિટ સુધી ચોક્કીદારોએ ગોળીમાર ચાલુ રાખ્યો. અને પછી ધવાયેલાઓને એ પોતાથી દોરીઓમાં ઉડાવી ગયા.

તે પછી જપાની અફસરો, આંહિંંદોના અફસરો અને એક કર્નલ ત્યાં આવ્યા. કર્નલ દુભાષિયાનું કામ કરતા હતા. જપાની અફસરોએ અમને કહ્યું કે, 'આ રીતનું વર્તન જો તમે ચાલુ રાખશો તો તમને જાનથી મારી નાખવામા આવશે તમે આંહિંંદોના એક અફસરને મારશો તો બદલામાં તમારામાંથી એકસોના જાન લેવાશે.'

તે પછી અમને એક નજરકેદ-જાવણીમાં લઈ ગયા. ત્યાં અમને નેતરની સોડીથી માગવામાં આવ્યા. મને એટલી બધી ઇજા થઈ કે હું બેભાન બની ગયો; અને મને ઇત્તિપતાલમાં લઈ જવાયો. ઇત્તિપતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ હું કાંસી જાવણીમાં ગયો અને આંહિંંદોનાં જોડાયો. પાછળથી અંગ્રેજો સાથે મળી જવાનો મારો ઇરાદો હતો.

૨૬મી નવેમ્બર : સોમવાર

: ૭ :

ફરિયાદપત્રના બારમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ હયાતે આંહિંંદોનાં ભગતી ન થવા માટે પોતાની ઉપર અને પોતાના મતના ખીજાઓ ઉપર વીતેનાં વીનકોના સખ્યાજી પ્રસંગો વર્ણવ્યા. એમના કહેવા પ્રમાણે આંહિંંદોનાં ન જોડાનારને કેદ-જાવણીમાં વારંવાર માર પડતો, કાંકરીવાળા ભાત ખાવા મળતા, જોઈએ તેટલું પાણી માર પડતો, કાંકરીવાળા ભાત ખાવા મળતા, જોઈએ તેટલું પાણી

મળતું નહિ, એમનાં અપમાનો થતાં, મજૂરી કરાવવામાં આવતી અને બિમાર પડવા છતાં દાકતરી મદદ-મળતી નહિ. એમને એમ કહેવામાં આવતું કે આ બધી હાડમારીમાંથી બચવાનો ઈલાજ એકજ છે— આંહિંન્દોમાં ભગતી થઈ જવાનો. છતાં એમણે મયક આપી નહોતી. દિવસો, અડવાડિયાઓ અને મહિનાઓ સુધી જુલમો સહન કર્યા છતાં આંહિંન્દોમાં પોતે કદી ભરતી થવા નહોતા એમ એમણે કહ્યું. છેવટે બીજા ૨૪૦૦ ની સાથે ૧૯૪૪ના મેમાં એમને ન્યુ ગિની મોકલવામાં આવેલા. ૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં અમેરિકનો હોલેન્ડીઆ આવ્યા ત્યારે જમાદાર મહમ્મદ હયાત એમને મળી ગયેલા.

ઉચ્ચ તપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે, ‘નામરિકોની માલિકોની સાત ગાય ચોરી, તેની કતલ કરીને તેને ખાઈ જવાના ગુન્હાસર મેજર અગ્રીઝ અહમદે મારી ટૂંકડીના માણસોને નજરકેદ છાવણીમાં મોકલ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. આંહિંન્દોમાં ભરતી થવા મેં મારી જાતને રજુ કરેલી પણ હું બરોસાપાત્ર નહિ હોવાથી મને નકારવામાં આવેલો એ વાત ખોટી છે. આંહિંન્દોમાં ભરતી થવા હું કદી ગયો નથી.’

ફરિયાદપક્ષના તે પછીના ગુરખા સાક્ષી હવાલદાર વેલીત બહાદુરે પણ સિંગાપુરની શરણાગતિ પછી આંહિંન્દોમાં જોડાવાનું પોતાની ઉપર કેતું દબાવ્યું થયું હતું અને ન જોડાવા બદલ કેવા જુલમો થવા હતા તેનું બયાન આપ્યું. સાક્ષી છેવટ સુધી એક નજરકેદ છાવણીમાં રહેલ અને અંગ્રેજો પાછા ફર્યા ત્યારે એમને મળી ગયેલ. કેદ-છાવણીમાં વારંવાર એમની સામે ભાષણ કરાતાં અને હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે આંહિંન્દોમાં ભરતી થવાનો આગ્રહ એમને કરવામાં આવતો.

ચૌદમા સાક્ષી પણ એક ગુરખા સિપાહી રવીલાલ હતા. સિંગાપુરમાં મુલકેદોઓની એક પછી એક નજરકેદ-છાવણીઓમાં

એમની બદલી કરવામાં આવતી અને આન્દિંન્દોન્માં જોડાવાનું એમને કહેવામાં આવતું, પણ સાક્ષી હમેશાં એમાં જોડાવાનો ઇન્કાર કરતા. ન જોડાવા માટે એમને પણ વેડવી પડેલી અનેક મુસીબતોનું બયાન એમણે અદાલત સમક્ષ રજુ કર્યું. પોતાની પાસે કરાવતી મજૂરી અને અકારણ કે સકારણ એમને પડેલા મારની વિગતો પણ એમણે પ્રસંગવાર આપી. ૧૯૪૫ ના ઓગસ્ટ સુધી એ મલાયામાંની નજરેકેદ-જાવણીમાં જ રહેલા. અંગ્રેજોએ પાછા ફરીને એમને મુક્ત કર્યા.

પછી સુબેદાર રામસરૂપ સાક્ષી તરીકે આવ્યા. સિંગાપુરના પત્રને આગલે દિવસે દુરમનના હાથમયી બચવા માટે તે નાગરિક પોષાક પહેરીને શહેરમાં છટકી ગયા હતા. પણ પાછળથી એ પકડાયેલા. આન્દિંન્દોન્માં ન જોડાવા બદલ પોતાની ઉપર પણ જુદામો થયાની વાત એમણે કરી એક દિવસ એમને બહુ માર પડ્યો પછી એ ભરતી થવા કબૂલ થયા. હિંદુસ્તાનની લશ્કરી પરિસ્થિતિની માહિતિ એ મેળવવા એમને છૂપી રીતે આ દેશમાં મોકલવામાં આવેલા. પણ અહિં આવીને તરતજ એ પોતાને ઘેર પહોંચી ગયા અને શ્રીરાઝપુરના પોતાના લશ્કરી-મથક ઉપર પોતાની જાત રજુ કરી.

૨૭ મી નવેમ્બર : મંગળવાર

: ૮ :

ઉદ્ધટપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આન્દિંન્દોન્નું ખેત્ર દિંદને આઝાદ કરવાનું હતું, અને પોતે એ સ્વીકાર્યું હતું તેમજ પોતે આન્દિંન્દોન્માં ગજાખુશીથી રહ્યા હતા..... એ દિંદમાં જનસુખ તરીકે આવ્યા હતા અને અહિં આવવામાં એમનો ઉદ્દેશ લશ્કરી પરિસ્થિતિ વિશે માહિતી એકઠી કરવાનો હતો—નહિ કે આન્દિંન્દોન્—માંથી ભાગી છૂટવાનો.

ફરિયાદપત્રના સોળમા સાક્ષી હતા લાન્સ-નાયક ફિટર મોદિન્દર-સીંધ. એમણે કહ્યું કે, ‘ ૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં હું નજરેકેદ-જાવણી-માંથી આન્દિંન્દોન્માં જાવતી થયો હતો. મારી ટૂકડીનું કામ છપે વેરો કરવાનું, હિંદુસ્તાનમાં પેસી જવાનું અને ભાંગફોડ કરવાનું હતું. પડેથી

આંદિંંદેશોમાં હું રાજપુત્રીથી ભરતી થયો હતો. પણ ખાજ આંદિંંદેશોમાં હું જોડાયો કાગળકે માગથી મુસીખતો સહી જતી નહોતી. છટકી જવાના ધરાદાથી હું ભરતી થયેલો.

૨૮ મી નવેંબર : બુધવાર

: ૯ :

સતગ્રામ સહી સિપાહી દિવાસખાન ૧૯૪૨ માં આંદિંંદેશો-માં જોડાયેલા અને મોરચા પર એની મોટીઆન કામગીરી બજાવેલી પણ ખરી. નાસીને પાછળથી એ અંગ્રેજોને પકડે લણી ગયેલા. એમણે કહ્યું કે, ‘પહેલાં મને આઝાદ ધિગેડમાં મૂકવામાં આવેલો. પછી ખોઝ ધિગેડમાં મારી બદલી દેવાઈ. એ દેં શાહનવાઝ ખાનના તાબામાં હતી. અમારી ધિગેડ સામે દેં શાહનવાઝે બાપણુ કરેલું કે-

‘ખોઝ ધિગેડમાં મુનંદા માણ્યો છે. અને સકુચી પહેલાં એને જ મોગ્યા ઉપર જવાનું છે. તમે મોગ્યા ઉપર જશો ત્યારે ધણી મુસીખતો વેડવી પડશે, અને જો કાઢને મોતનો કે મુસીખતોનો ડર હોય તો એ નીકળી જઈ શકે છે. આપણે આપણા સાથી જવાનીઓની પડખે ગંધીને લડીએ ત્યારે જીતગતી દક્ષાના સિપાહીઓ દેખાઈને આપણા રાષ્ટ્રને કલંક ન લાગવા દેવું જોઈએ. હિંદુસ્તાન પહોંચ્યું ત્યારે આપણાથી મોટી ઓછાને આપણી માતા મણુવાની છે અને નાનીને બહેન-દીકરી મણુવાની છે આ મુચના દાઢ નહિ માને તો એને દાર મારવામાં આવશે. હિંદ પહોંચ્યા પછી જો દાઢ જાપાનીને, ઓઝો સાથે ગેવર્તન કરતો તમે જૂઓ તો પહેલાં એને ચેનવણી આપવી, તેમ છતાં એ ન માને તો બળ વાપરવાની અને એને દાર સુદાં મારવાની તમને છૂટ છે. આપણી લડત હિંદુસ્તાનની આઝાદી અને આઝાદી માટેની છે, નહિ કે જાપાનીઓના કાયદા માટેની. આપણે આઝાદીની લડત લડવાની છે અને એને માટે આપણને બહાદુર માણુસોની જરૂર છે, બાયવાઓની નહિ. જ્યારે હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર થાય ત્યારે આજે આપણને મદદ કરી રહેલા જાપાનીઓ જો આપણને દગાવવા કાયિશ કરે તો

આપણે એમની સામે પણ લડ્યું આજે પણ જો કોઈ જાપાની તમને એક તમારો મારે તો તમે એને ત્રણ માગજો, કાગળ કે આપણી સરકાર અને જાપાની સરકાર એકજ સપાટી ઉપર છે અને આપણે જાપાનીઓના લેશમાત્ર પણ દાખમા નથી

ઉનટ તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ રગુન છોડવાને આગને દિવસે નેતાજી તરીકે ઓળખાતા સુભાષચંદ્ર બોઝે પિંગેડ સમક્ષ કરેલું ભાષણ યાદ કર્યું. સુભાષ બોઝે મેલેલું —

‘ હિંદને સ્વાધીન કરવા માટેના તમે અત્યંત તતાના સૈનિક છો. મોગ્યા ઉપર તમારે કપ્ટો સદન કરવા પડે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે પાછળ નહીં શકો છો. આપણે હિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહ્યા છીએ, તેથી પૈમા અને બીજી સામગ્રી અમે આપણે મિલિત્યારી નથી બની શકે તેટલું અમે તમને આપીએ છીએ આપણે ગરીમ છીએ એટલે બોગકમા અત્યારે તમને મળે છે તેથી વધુ માડુ અમે મધ આપી શકીએ તેમ નથી એના બોગક ઉપર તમારે ચનાવી લેવું પડશે ’

સરહદી રાયકુલ ટ્રેકડીના હવાલદાર નવાનખાન અદામમા નાફી હતા ૧૯૩૭ની આખરમા એ હિંદી લશ્કરમા જોડાયેના અને સિંગાપુરના પતન વખતે ત્યાં હાજર હતા ૧૯૪૩ના આખરમા એ આન્દિ બેંગાળમા જોડાયા અને સુભાષ પિંગેડ અથવા ગેરીના રેજીમેન્ટ ના ૧મા એમને મૂકવામા આયા . એમની પિંગેડ ૧૯૪૪ ના મે મહિનામા ઇન્ડિયન મોરચે મર્ઝ હતી ઉનટ તપાસમા એમણે જણાવ્યું કે .

‘ આન્દિ બેંગાળમા જોડાયા પછી મને ખગર પડી કે એ ફોર્સને દુનિયાનો કોઈપણ સેના સામે લડવાનું હતું—જરૂર પડે જાપાનીઓની સામે પણ હું પિંગેડમા હતો ત્યારે જાપાનીઓ પામેથી નહિ પણ મારા પોતાના હિંદી અફસરો પામેથી તાલીમ મેળવતો હતો. મારા મિત્રાગમા કે આન્દિ બેંગાળમા બીજે કશું પણ કોઈ જાપાની

અફસરપે હતો નહિ. લે૦ અબ્દુલ રહેમાનના હાથ નીચે જોગમી-
ખાતુ હતુ અને હું તેમનો મદદનીશ હતો. અમને મળતા જોગમી-
ચોખા, નીમ- અને થોડું તેન અપાતા મોગ્યા ઉપર ધણી મુસી
ખતોની વચ્ચે આંદિંદોશ લડતી હતી હુ નોકરી ઉપર હતો તે
દરમિયાન મેં મારી ૬ જ વફાદારીપૂર્વક બચતી હતી . મોરચા
પર જતા મૈનિકાને ઉદેશીને કંગેના એક લાપણુમા મુખાપ જોઈ
થોતેના ૩—

આંદિંદોશ દિલ્લી સ્વાધીનતા માટે લડી રહી છે એ
એનું એનું કોય છે આપણે જાપાનીઓના કાયદા માટે નથી લડી
રહ્યા દિલ્હીમાં આઝાદ થઈ શકે એના માટે આંદિંદોશ
જાપાનીઓની એક મિત્ર તરીકેની મદદ રહે છે આપણા સાધનો
અને નાણા મેળવવાના માર્ગો ઓછા છે. જિંદગીની વધુ સારી
જરૂરિયાતો મેળવવા માટે આંદિંદોશ મા જોડવાનો બ્રમ છે. ગમે
નહિ જો આગળ આવવાની ઈચ્છા ન હોય તેણે ન આવવું

તેમ છતાં અમારી કિંગ્ડમથી કોઈ પાણુ વળ્યું નહોતું તે
પછી મોનિયન અને કપનીના કમાન્ડરે મોરચા પુર ન જના પ્રયત્ન
નાગઓના નામ મગા પણુ કોઈએ નામ લખાયાનું ન જાણ્યું
નથી જનરે હુ નાગીને અગ્રેજો સાથે મળી ગયો સારે મને
થેજ જવા દેવામા આવેનો . અમને ત્યારે કોઈ ખોરા ન મળતો
ત્યારે અમરે જગનમા જઈને જે મળે તે ભેગું કરવું પડતું

રૂપિયાદપટ્ટના ઓગણીસમા સાક્ષી સિપાહી હનુમાનપ્રસાદ
૧૯૪૧ મા દિલ્લી લશ્કરમા જોડાયેલા સિગાપુરના પતન પછી
૧૯૪૩ મા એમિનમા એ આંદિંદોશમા જોડાયેલા એમને નેહરુ
રેનિમેન્ટની ૧૭ મી મોનિયનમા મૂકવામા આવેલા એમની લિંગે
૧૯૪૪ના નવેમ્બર જગમા ગોડી એ મેનર પિલનના તાનામા
હતી. ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમા પોપાને મોગને એમની કપની દિલ્લી
લશ્કરની એક યુ ખા ટ્રકડીને ચ બેઠઈ હતી.

પઢાવાયેલા સાક્ષીઓ ?

વીસમા સાક્ષી તોપચી બહાલસીંધ ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આંહિંંદોમાં જોડાયા ત્યાં સુધી મથાયાની જુદી જુદી નજરકેદ-જાવણીમાં હતા. બરમામાં પોપા ટેન્કરીને મોરચે ગયેલી આંહિંંદોની ટૂંકડીઓમાં એ પણ સામિલ હતા. ઉચ્ચટનપાસમાં જુલાલાઈએ એમને પૂછ્યું : ‘આંહિંંદો હિંદની સ્વાધીનતા ખાતર લડવા માટે જભી કરવામાં આવી હતી એ તમે જાણતા હતા ?’

સાક્ષી : ના.

ભુ૦ : તમે આંહિંંદોમાં જોડાયા હતા, ખરું કે નહિ ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : એમાં કાણ કાણ હતું ?

સા૦ : હિંદીઓ અને મથાયાવાસીઓ.

ભુ૦ : એમનું કામ લડવાનું હતું ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : શેને ખાતર લડવાનું ?

સા૦ : મારામાં મર્યાદિત જુદિસકિત છે અને મને સવાસ સમજતો નથી.

ભુ૦ : હીં, ત્યારે તમને હું એટલેથી જરા દડું છું.

એકવીસમા સાક્ષી હતા જન્ટ રેન્જિમેન્ટના સિપાહી સેવદુલ્લાખાન. ૧૯૪૦ની ૧૨મી ડીસેબરે હિંદી લશ્કરમાં એ જોડાયેલા. અને ૧૯૪૨ની ખીજી જન્યુઆરીએ મવાયા પહોંચેલા. સિંનાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ના સપ્ટેમ્બર કે ઓક્ટોબરમાં એ આંહિંંદોમાં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના માર્ચ મહિનામાં એમની ટૂંકડી બરમામાં પોપા રેક્રીના વિસ્તારમાં ચોકિયાતી-કામગીરી બજાવતી હતી. અમેરિકનો

અને અંગ્રેજોનું સ્થાન શોધવાનો એ પ્રયાસ કરતી હતી...એમની ટૂંકડી જાપાનીઓ સાથે એક ગામમાંથી પસાર થતી હતી ત્યારે એની ઉપર તોપમારો થયો. એ દોડીને એક હવાઈ હુમલામાં રક્ષણ આપતી ખાઈમાં ગતરી પડ્યા. તોપમારો બંધ થયો પછી જહાજ નીકળીને એમણે જોયું તો ન મળે જાપાનીઓ કે ન મળે હિંદીઓ. પછી એ હિંદી લશ્કરની એક યુરખા બેટલિયનને શરણે થઈ ગયા.

સવાલ : તમે કાંઈ રાજનીતી રાખો છો ખરા ?

સાક્ષી : હું અભણ માણસ છું અને રાજનીતી રાખતો નથી.

ભુઠ : ત્યારે તમે પટપટ જોશી ગયા એ બધી તારીખો તમે યાદ કેવી રીતે રાખી ? બે ડઝન જેટલી તારીખો મેં સાંભળી છે.

(એનો કાંઈ જવાબ ન મળ્યો.)

શ્રી બુદ્ધભાઈએ પોતાનો સવાલ ફરીથી પૂછ્યો અને કહ્યું : 'તમે કાંઈ રાજનીતી રાખતા નથી. તો એક પછી એક આ તારીખો તમે કઈ રીતે આપી તે હું જાણવા માગું છું.'

સાક્ષી હજી ગળચર્ચા ગળતો હતો એટલે શ્રી. બુદ્ધભાઈ બોલ્યા : 'તમને હું સીધો સવાલ જ પૂછું: આ અદ્યક્ષતામાં આવતાં પહેલાં આ બધી જુગાની તમને શીખવવામાં આવી છે ? 'હા' કે 'ના'માં જવાબ આપો.

સાઠ : શી જુગાની આપવી તે મને કહેવામાં આવેલું.

ભુઠ : એને કારણે જ તમને આ તારીખો યાદ રહી હતી ને ?

સાઠ : હા.

ભુઠ : તમને આ બધી તારીખો જોખાવવામાં આવેલી ?

સાઠ : હા.

બાવીસમા સાક્ષી લાન્સ-નાયક મહમદ સેયદ ૧૯૪૩માં આંદોલનમાં જોડાયેલા. ૧૯૪૪ની આખરમાં કે ૧૯૪૫ની શરૂ-

આતમા એમની રેન્જિમેન્ટ ખરમામા હતી ત્યારે એની સમક્ષ બાપણુ
કગતા લે. ઝર્નલ સેલ્ફગલે કહેલું કે—

‘ મોરચા પર લડી રહેલી કોઈ ટૂંકડીનું નેતૃત્વ લેનાની લાખા
કાળની મારી ધ્રુજ હતી એવી કોઈ ટૂંકડીનું નેતૃત્વ મને સોપનાની
વિનિતિ મે નેતાશુ સુભાષચંદ્ર બોઝને કરેલી જે ગેરીના રેન્જિમેન્ટ
એના ઉજ્જાનાના નામ માટે જાણીતી છે તેની લગભગ સમાળી શકવા
બદલ હું મારી જાનને ભાગ્યશી માનુ છું એટલેવિનના કમાન્ડરથી
જે દૂર ન થઈ શકે એની ફરિયાદ કે મુરકેલી મળેને જો હોય તો
એમણે મારી પાસે આવવું અને હું તે નિવારવા પ્રયત્ન કરીશ ’

બગમામા પોપા ટેકરીને મોરચે લડતા લડતા હું નામીને અંગ્રેજો
સાથે મળી ગયેવો.

ઉનટપાસમા સાક્ષીએ કહ્યું કે પોપા ટેકરી ઉપર લે. ૬૦
સેલ્ફગલે કરેલા બાપણુમા કહેલું કે—

‘ આ લડાઈની મુસીમતો જે ન ખમી શકતા હોય એમણે
એમના નામ મને આપવા અને એમને મોરચાની પાછળના વિસ્તારમા
મૂકવામા આવશે કોઈ અફસરને કે રૈનિકોને સામા પક્ષે જતા ગંહેવું
હોય તો તે જઈ શકે છે ’

નેતાશુ બોઝનું એક લાગુ બાપણુ મે સાબળેલું દિલ્લી આઝાદી
કાળે લડવાને એમણે અમને આગ્રહ કર્યો હતો એમણે કહેલું કે,
‘ હિંદુસ્તાનના કરોડો કુળાનોના આપણે પ્રતિનિધિઓ છીએ અને
ખિસ્સાખર્ચની નાની રકમોથી અને સરકારની મર્યાદિત શક્તિથી મળી
શકે તેટલા ખોરાકથી સતોષ માનવો જોઈએ થણા જ થોડા સમયમા
આ રેન્જિમેન્ટ મોરચા પર પટોચશે આપણે જ્યાં જન્મ લીધો છે
એ દેશ પ્રત્યેની ફરજ આપણે બજાવવી જોઈએ, ’

૧૨મી નવેબર ગુરુવાર

: ૧૦ :

ત્રેવીસમા સાક્ષી સરહદી હવાલદાર મુનામ મદમ્ ૧૯૪૨ના

આકટોમરમાં આંહિંંફોંમાં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના જન્યુઆરીમાં ખગમાં નેતાજી મુલાવચંદ્ર બોઝ એમની રેગિમેન્ટની મુલાકાતે આવેલા ત્યારે સિપાહીઓ સમક્ષ એમણે લાપલુ કરેલું કે—

‘ગયે વરસે આંહિંંફોંએ પહેલીજ વાર રણમેદાનમાં દુશ્મનો સામનો કર્યો હતો. આંહિંંફોંનાં કાર્યો અદ્ભુત હતાં, માગી ધારણા બહાગ્યા હતા, અને દોગ્ત તથા દુશ્મન બેઠેની પ્રશંસા એણે મેળવી હતી. જ્યાં જ્યાં આપણે એની સાથે લડ્યા ત્યાં ત્યાં દુશ્મનને આપણે સખત હાર ખવરાવી છે. ખગજ હવામાન અને ખીજ મુશ્કેલીઓને ઠાગણે, પરાજય પામ્યા વિના—એક વ્યૂહના પગલા તરીકે આપણાં દબો આપણે ઇશ્કાવ મોરચેથી પાછાં ખેંચી લેવા પડ્યા હતાં. હવે આપણે એ મુશ્કેલીઓને પાર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.... પણ મૌએ યાદ ગખવું જોઇએ કે આપણી ફોજ તો એક ક્રાન્તિકારી મેના છે. માનવશક્તિથી જોટલા મુસજ્જ આપણા દુશ્મનો છે એટલાં આપણે નથી. આપણા દુશ્મનોએ નક્કી કર્યું છે કે હિંદુસ્તાનના રક્ષણની પરેવી લડાઇ એ આસામમાં લડશે અને એ વિસ્તારને એમણે હિંદુ સ્ટાલિનમાં બનાવ્યો છે.

આ વગસ લડાઈનું નિર્ણયાત્મક વર્ષ હતો. હિંદની આઝાદીનું જાવિ ઇશ્કાવની ટેકનીઓ નજીક અને ચિત્તાગોમનાં મેદાનો ઉપર નક્કી થઇ જતો. ગયે વર્ષે આપણા કેટલાક સિપાહીઓ દુશ્મન માથે લળી ગયેલા. આ વખતે આપણે મોગ્યા ઉપર જઈએ ત્યારે એક પણ માણસ દુશ્મનપક્ષે ચાલ્યો જાય એ હું નથી ઇશ્કનો. એટલે, નમજાઈ, નામગદાઈ કે ખીજ કોઈ ઠાગણુમ પોતે મોરચા પર જઈ શકે તેમ નથી એમ કોઈને લાગે તો એણે એની રેગિમેન્ટના કમાન્ડરને એ ખગર આપવા, અને એને પાછળ ગખવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

હું તમારી સામે કોઈ અત્યંત ગુલાખી ચિત્ર દોરવા માગતો

નથી. ભૂખ, તરસ અને બીજી મુશીબતો ઉપરાંત મોરચા પર જીવ ત્યારે મોતનો પણ તમારે સામનો કરવો પડશે. દુશ્મને તમામ તૈયારીઓ કરી છે એટલે આપણે પણ આપણી બધી શક્તિઓ એકત્રિત કરવી પડશે.

આંદિંદોના અત્યારના પોકાર ‘ચલો દિલ્હી’ ઉપરાંત આજથી એક બીજો પોકાર પણ શરૂ કરવામાં આવશે. એ ૩ : ખૂન, ખૂન, ખૂન. એટલે કે હિંદુસ્તાનની ૪૦ કરોડની પ્રજા માટે આપણે આપણું ખૂન વહાવશું. એજ રીતે, એ ધ્યેય માટે દુશ્મનનું લોહી પણ આપણે વહેવડાવશું. દક્ષિણમાંના હિંદી નાગરિકોનો પોકાર આ હશે : નિઃશ્વા-વર સખ કરો, બનો સખ ફકીર.’ ઇન્કિલાબ ઝીંદગીદ! ચલો દિલ્હી! ખૂન, ખૂન, હજી વધુ ખૂન!’

માયું મહિનામાં ધીનબિન ઉપર હક્કો કરવા એટલિયન નં. ૨ ની બે કંપનીઓ મોકલવામાં આવી હતી. એ રવાના થાય તે પહેલાં કે. શાહનવાઝખાન એને મળવા આવ્યા. એમણે કહ્યું : ‘એટલિયન નં. ૨ ના સિપાહીઓ ઉપર અમારી નજર મંડાયેલી છે. એ એટલિયનની બે કંપનીઓ આજે પહેલી જ વાર મોરચા ઉપર જઈ રહી છે. ગયા વર્ષની લડાઈ દરમિયાન મેળવેલા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે દુશ્મન બાયશે છે. તમારી પાસેથી હું આશા રાખું છું કે હિંદુસ્તાનનું નામ તમે કાઢી રીતે નીચું નહિ પાડો. તમારે માટે હું પ્રાર્થના કરું છું.’

તે પછી સાક્ષીએ એ મોરચા પરના એક પ્રસંગની વાત કરી, જેમાં આંદિંદોના અફસરના તાજા હેઠળની એક દેહડીમાંના જાપાનીઓ દુશ્મનના જાળીખારનો અવાજ સાંભળીને લાગી ગયા હતા. જરમાને મોરચે દુશ્મનની દેહડીઓ સાથે આંદિંદોના સિપાહીઓને રમેલી અચડામણો, આંદિંદોએ લગાડેલા દુશ્મન એનિફા, આંદિંદો ઉપર એક રમચો બાર ચિટ્ચિય વિમાનોએ

૨-૪ કલાક સુધી કુગેલો બોમબારો, વિનુ વર્ણુન કર્યા બાદ સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૫ના એપ્રિલની આખરમાં કેન્સર સેલ અને તેમના માણુમોનાં બાળુથી ઘેરાઈ ગયા હતા. પોતાના માણુસોને ભેગા કરીને કેન્સર સેલને એમને કહ્યું, 'આપણી સાથે હવે ત્રણ રસ્તા ખુલ્યા છે. એક તો અગાઉની માફક લડતા લડતા દુશ્મનની હરોળ વીધીને જતા રહેવાનો, બીજો નાગરિક-વેશમાં ભાગી નીકળવાનો અને ત્રીજો યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનો.' એક કનાકની વિચારણા બાદ મધ્ય અફસરોએ યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનું નક્કી કર્યું.

તે પછી કે સેલગમે મિત્રદળોના કમાન્ડરને એક ચિઠ્ઠી મોકલી. એમણે સાક્ષીને કહેલું કે પોતે યુદ્ધકેદી બનવા માગે છે એવું એમણે એ ચિઠ્ઠીમાં લખ્યું હતું કેન્સર સેલને પોતાના અફસરોને કહેલું કે, યુદ્ધકેદીઓ બનાવવાની આપણી માગણી નહિ સ્વીકારાય તો આપણે લડવાનું ચાલુ રાખીશું.

શરણામતિ પૂર્વેના દિવસોની વાત કરતા સાક્ષીએ કહ્યું કે, ૧૯૪૫ના માર્ચમાં અમારી રેન્જિમેન્ટ પોપા પહોંચી ત્યારે કે. સેલગમે એમને કહેલું કે, 'એમને આન્ડ્રિન્કોઆ ન ગેલેલુ હોય અને દુશ્મન-પક્ષે જતા ગેલેલુ હોય તેમણે મને જો વાત કરી દેની એટલે એ બધાને એક ટ્રેન્ડીરેપે દુશ્મનની છાવણીમાં મોકલી દેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે પણ પોતાની સાથે હથિયારો કે કાગળિયા લઈ જવાની રમ્મ આ લોકોને મળશે નહિ. હું એમ કહ્યું છું કે એક-એક અને બીજા માણુમો નાગી ન જાય.'

સાક્ષીએ યોગ્ય કિસ્સા વર્ણવ્યા, જેમાં ફોજમાંથી નાગી છૂટનાગઓ અને નાસી છૂટવાની કોશિશ કરનાગઓએ પોતાની બૂલ કમૂલ કર્યાંથી અને મારી માઆથી કેન્સર સેલને તેમની સમ્મત માફ કરી હતી. દુકમખાનની ના પાડવા બદલ મોતની મમ્મ પામેતા

એક દવાવદાર ગંગાસગળને પણ કેં સેહમને માગી બદયાની વાત સાક્ષીએ જણાવી

ઓગસ્ટ ૧૯૪૩મા પોતે સિંગાપુરની એક છાવણીમા હતા ત્યારે માક્ષો અને બીજાઓની સમક્ષ લાપણ કરતા ડર્નલ શાહનવારે કહેલુ કે, ' આંહિં હોં હિંદની સ્વાધીનતા માટે બીમી કરવામા આવી છે મિટિશ શાહીનાહ સામેજ નહિ, પણ હિંદની આઝાદીના માર્ગમા અતગમ ડગનાગઓ અને હિંદને ગુલામ બનાવવા માગનારી બીજી કોઈ પણ સત્તા સામે પણ એ લડશે જેણે બ્રિટિશ સરકારની ધણી સેવા કરી છે એના કુટુંબમાથી હું આવું છું પણ જેમ હઝરત મમામે મત્ત અને ઈન્સાફ માટે યુધ્ધે ચઢવાનું નક્કી કર્યું હતુ તેમ મે પણ હિંદુસ્તાનનું નતનતા માટે મારી જિંદગીને ફના કરી દેવાનું નક્કી કર્યું છે આઝાદી માટે કંખવું અને તેને માટે લડવું એ દરેક હિંદુસ્તાનીનો હક છે '

૧૯૪૫ના ફેબ્રુઆરીમા પોપામાના હિંદીઓની એક સભામા ડર્નલ શાહનવારે લાપણ કરેલુ કે, ' ચોથી ગેરીના રેજિમેન્ટના કેટલાક મૂણસો નાસીને ફરમન સાથે મળી ગયા છે. આથી નેતાજીને ધણુ વધુ કુખ યયુ છે નેતાજી પોતે જ અહીં આવવા માગના હતા પણ મે નેતાજીને ખાત્રી આપી છે કે હું જાતે આ ખામતમા તપાસ કરીશ આજે દુનિયાની આખો આંહિં હોં ઉપર મડાયેલી છે આ વખતે જો આપણે આઝાદી નહિ મેળવી શકીએ તો એકસો વર્ષ યુધ્ધી એ નહિ પામીએ એટલે, નેતાજીની આગેવાની નીચે પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપવાની સો એ સો ટકા તૈયારી તમાગમાથી કાની કાની છે એ મને કહો । '

રોજમાથી નાસી છૂટવાની કાશિસ કગવા માટે સાક્ષીને મોરચા પ થી કેદ પકડીને બીજા સોગની માથે હથિયારબંધ પહેગ નીચે પગપાળા ગયુન મોકલવામા આવેલ સ્તામા માગ્વે મામે ૧૯૪૫ના

એપ્રિલની ૧૯ મીએ અગ્રે-જેએ એમની ઉપર હુમલો કર્યો. પહેરગીરો નામી ગયા અને સાક્ષી જઈને અગ્રેજો સમક્ષ રજુ થયા.

તે પછીના સાક્ષી સિપાહી જાગીરીરામ સિંગાપુરના પતન પછીના આક્રોમ મામમા આન્હિંદોમાં જોડાયેલા. મહમ્મદ દુસેનની સાથે ફાજમાંથી નાસી જવાની કોશિષ કરવા બદલ મહમ્મદ દુસેનને અપાયેલી મોતની સજાનો અમલ કરવાનું કામ એને બગજમરીથી મોપાયેલું એમ સાક્ષીએ કહ્યું. સાક્ષી ફિંદી લશ્કરમાં તમીમી ખાતામાં હતા અને પાટાપીડી કરવાનું અને પધારીઓ પાચવાનું કામ એ કરતા એમણે કદી કાંઈ હથિયાર વાપર્યું નહોતું. છતાં મહમ્મદ દુસેન ઉપર ગોળાબાર કરનારા ત્રણમાંના એક તરીકે એમને ઊભા ગણવામાં આવેલા. એમના હાથમાં જમરદત્તીથી ગયદલ પકડાવાયેલી અને જો એ રાયદલ ન અવાવે તો મહમ્મદ દુસેનની સાથે એને પણ હાર મારવાની ધમકી અપાયેલી. પરિણામે સાક્ષીએ મહમ્મદ દુસેન ઉપર ગયદલ અવાવેલી

૩૧ મી નવેમ્બર : શુક્રવાર

: ૧૧ :

મહમ્મદ દુસેન એક અમલમન દત્તા તેથી વિશેષ એમને વિશે સાક્ષીને કાંઈ માહિતી નથી એમ એણે કહ્યું. એ સાત અમલ છ અને રામન મિષિમા માત્ર પોતાનું નામ લખી જાણે છે. તારીખિયાની, માલની, મદિનાની કે ખીજી કશીજ એમને ખબર નથી. મહમ્મદ દુસેનને ગોળાએ દેનારા એની સાથેના બે અધૂરકપારીઓમાંના એક ગીબ દત્તો અને એક તામીય દત્તો. એથી વિશેષ એમને વિશે માક્ષી કાંઈ કહી શકે તેમ નહોતો.

પછી આગા ફિયાદપટ્ટના પચ્ચીમમા સાક્ષી લાન્મ-નાયક અવાર મહમ્મદ સિંગાપુરના પતન પછી આન્હિંદોમાં જોડાઈને આખરે ૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં બરમા મોરચે અગ્રેજો સાથે એ

લણી ગયેલ. મહમ્મદ હુસેનને ઠાગ મારવામાં આવ્યા ત્યારે પોતે ત્યાં હાજર હતા, એના મૃતદેહમાં ત્રણ ગોળીઓ વાગેલી પોતે જોઈ હતી, પણ અધારું ચર્ધ જવા આવ્યું હોવાથી એ શરીરમાંથી કાર્ષ લોહી નીકળતું જોયું નહોતું એમ એમણે કહ્યું.

તે પછીના સપ્તમી દિવસે તબીબી ઓર્ડરલી અનુદય હાકિમખાન-એક દરદીને એ પોપા વિસ્તારમાંની ઇસ્પતાલમાં લઈ જતા હતા ત્યારે એક નાળામાં મેજર ધિયન અને બીજા કેટલાક માણસોને એણે જોયેલા એમની સાથેના ચાગ માણસો ખાઈમાં ઊભા હતા. ઇસ્પતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ એ જગ્યાએ માફી ગયા ત્યાં એમણે મેજર ધિયનને ખાઈમાંના માણસોમાંના એક પછી એકને ઓલાવતા જોયા. એમને ઠાર માગવા માટે મેજર ધિયન માણસોને બોલાવ્યા. મેજર, મધુગમ અને હિદાયતુલ્લા નામના માણસો આગળ આવ્યા. મેજર ધિયન એક દરદીને બોલાવ્યો અને હાજર રહેલા મૌને કહ્યું કે આ ચાગ માણસો નાસીને દુશ્મનની છાવણીમાં જતા રહેતા પકડાયા છે, એટલે એમને મોતની સજા આપવાની છે. મેજર ધિયનના હુકમથી વાગાફતી ચારેય દરદીઓને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા. તે પછી સાક્ષીએ એ ચારને જોયા હતા, પણ એ હજી મરી ગયા નહોતા, કાગલ કે એ હવતાયવતા હતા. તે પછી મેજર ધિયનના હુકમથી શેન્સીધે એમાંના દરેક કેદી ઉપર એ-મે ગોળીઓ છોડી, અને પછી એક દાકતરે જાહેર ક્યુ-એ-એમનું મોત નીપજ્યું છે. ગોળીએ દેવાયેના ચાર માણસો જાત હતા, તેથી વિગેર સાક્ષીને કાર્ષ માફિનો છે નહિ. આખો બનાવ અરધા કલાકમાં ખતમ થયો હતો એ બનાવ ક્યાં બન્યો તેની તારીખ, અનુદય કે મદિનો સક્ષી કદી શકે તેમ નથી એ બનાવ પછી પદરેક દિવસે સાક્ષી દિંદી જરૂરની એક મુરબા રેજિમેન્ટ સાથે મળી ગયે.

જવાની લડાઈમાં એ ભાગ લઈ રહેલા ત્યાંથી તેડાવાયેલા ફરિયાદ-પક્ષના છેલ્લા સાક્ષી લે. કર્નલ કિટ્સને કે. સેદમલ અને તેમના માણસોની સંસ્થાગતિવાળો ખનાવ વર્ણવ્યો. એમણે જણાવ્યું કે—

‘ ૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં મારી ટૂંકડી ધગવદી નદીને કાંઠે કાંઠે આગળ વધી રહી હતી. મેગીગામ નજીક અમે પહોંચ્યા ત્યારે અમારી આગલી કંપનીના કમાન્ડર કે. સેદમલ અને આન્હિંન્દોના સૌએક માણસોને મારી પાસે લઈ આવ્યા. સિટિય દળોના કમાન્ડરને ઉદ્દેશીને લખાયેલી ચુલ્લેદીઓ તરીકેની સરખામતિની એક ચિઠ્ઠી એ કમાન્ડરે મને આપી. એ ચિઠ્ઠીમાં લખેલું હતું કે આન્હિંન્દોના ત્રીસેક અફમરો અને પાંચસૌએક સિપાહીઓ સિટિય દળોને સરલે આવવા માગતા હતા. એ ચિઠ્ઠી મે માયવી નથી. એએક મહિના પછી મેં એનો નાશ કરેલો. પાછળથી મેં કે. સેદમલ સાથે વાત કરી અને એમણે મને કહ્યું કે આન્હિંન્દોની એક રનિમેન્ટના એ આગેવાન હતા.

તે પછી મેં કે. સેદમલને ફેટવાક પ્રશ્નો પૂટેલા. આન્હિંન્દોનાં એ ત્રી મારે જોડાયા એમ મેં પૂટેલું, પણ એ વિષયની અર્થા કરવાની કે. સેદમલની ઈચ્છા નહોતી. કે. સેદમલે કહેલું કે સિટિય અફસરોમાના બે-ત્રણ એમના ખાસ મિત્રો હતા. એમણે એમ પત્ર કહેલું કે દિંદમાં સિટિય શાહીરાદની દયાતી એમને નાપસંદ છે. કે. સેદમલે મને એમ કહ્યું હતું કે પોતે જોને માયુ' માન્યુ' તેને મારે એ લડેલા; અને હવે એ દારી ગયા એટલે એના પુજિયામ ભોમવવા વંચાર હતા. ’

‘ હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર અમે બાળી ’

ફરિયાદોને પણ પૂરો થયો તે પછી ત્રણેય આરોપીઓએ અદા-લત સમક્ષ પોતાનાં જુદાં જુદાં નિવેદનો કર્યાં. આલીસ મિનિટ સુધી આક્ષેપો કે. શાહનવાઝખાનનું નિવેદન આ રહ્યું:

‘જન્મજન્મથી રજપુતોના કુળમાં મારો જન્મ થયો છે. મારા પિતાએ હિંદી લશ્કરમાં ત્રીસ વરસ સુધી નોકરી કરી હતી. પહેલા અને બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન મારા કુટુંબનો એકેએક સશક્ત માથુસ લશ્કરમાં જોડાઈ ગયો હતો. અત્યારે એમાંના એંશી જેટલા હિંદી લશ્કરમાં અફસરો તરીકે કામ કરી ગયા છે. ટૂંકમાં, હું અણિ-શુદ્ધ લશ્કરી વાતાવરણમાં જીવ્યો છું, અને ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં સિંગાપુરમાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું મળ્યો ત્યાં સુધી રાજકીય દષ્ટિએ હું લગભગ અભણ હતો. જુવાન અંગ્રેજ અફસરોની આંખો વડે હિંદુસ્તાન જોતાં મને શીખવવામાં આવેલું, અને મને એક સિપાહીગીરી અને બીજી રમતગમતો સિવાય કોઈ ત્રીજી વાતમાં રસ નહોતો.’

૧૯૪૨ની ૨૯મી જાન્યુઆરીએ હું સિંગાપુર પહોંચ્યો ત્યારના સંજોગો ધણા દટોકટીસર્યા હતા. તેમ છતાંય બદાલુગીથી લગવાનું મેં નહીં કરેલું. ૧૯૪૨ની ૧૩, ૧૪ ને ૧૫મી ફેબ્રુઆરીની સિંગાપુરની ‘લગાઈ’ દરમિયાન મારી જમણી અને ડાબી પાંખ પરના બ્રિટિશ અફસરો પોતાની ટૂંકડીઓ સહિત નાસી ગયો હતા ત્યારે પણ, મારા ઊપરી અફસરે સરણે જવાનો ન હુકમ આપ્યો ત્યાં સુધી હું મારી જગ્યાએ ટપી રહ્યો હતો.

આ હુકમ મને મળ્યો અકારો લાગ્યો, કારણકે મને થયું કે દુશ્મન સામે લડવાનો સરખો મોઝો મને આપવામાં આવ્યો નહોતો. લગાઈમાં જામ મને મોઝો મોઝો સિંગાપુર લાગીને તરતજ દલિવાર

હેમ મૂકવાનું અને બિનશક્તી શરણાગતિ સ્વીકારવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું એમાં મને મારી જાત અત્યેનો અને એક સિપાહી તરીકેના માગ સ્વમાન અત્યેનો મોટો ગેરહિંસાક જણાયો.

૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૧૫-૧૬ની શરણાગતિવાળી રાતે અમને ફરમાન પહોંચ્યું કે ‘કિંગ્ઝ કમિશન-અફસરો’ સહિત તમામ દિલીઓએ ફેરર પાર્કમાં ભેગાં થવાનું છે; અને તમામ બ્રિટિશ અફસરો અને બિન-અફસરોએ વાગીમાં એકઠા થવાનું છે. અમે બધા અને ખાસ કરીને તો અફસરો આ હુકમ સાભળીને ઘણી નવાઈ થામ્યા, કાગળકે સુધરેલી લડાઈના કારૂત મુજબ હિન્દી કે બ્રિટિશ તમામ કેદી-અફસરોને તેમની ટુકડીઓથી અલગ પાડ્યા બાદ એક રથજે ભેગા ગામવામાં આવે છે.

૧૬મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૨ ની સવારે અમે અમારે એકઠા થવાના રથજ તરફ જઈ ગયા હતા, ત્યારે અમારા કમાન્ડિંગ અફસર મેજર મહાદેવ અને બીજા બ્રિટિશ અફસરો બેટ્રેસિયનને મળવા આવ્યા અને મારી માથે દાય મિલાવના બોધ્યા, ‘હું ધારું છું કે આપણા ગદ્ ગુદા પડવાની વેળા હવે આવી ગઈ છે.’ અમને હિન્દીઓને રક્ષણતા હોવામાં આવ્યા છે એવી માન્યતાને આ શબ્દોએ ટેકા આપ્યો.

ફેરર પાર્કમાં બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ કર્નલ હટે અમને જાપાનીસ જનરૂમી ખાતાના કમાન્ડર મેજર ફુજીવારાના દાયમાં સોંપી દીધા. સોંપની વેળા, કર્નલ હટે આખી પેરેડને ‘દોશિયાર’ નો હુકમ આપી જમી ગાખી અને કયું : ‘હું તમને જાપાનીસ સરકારના દાયમાં મોંઘું છું. જેમ તમે અમારા હુકમ પાળતા હતા તેમ એમના પણ પાળજો.’

૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીથી તે મેની આખર સુધી હું આંદિન્દોજ ઉંમી કરવાની વિરૂદ્ધતા હતો. ૧૯૪૨ના જૂનથી ૧૯૪૩ના

જુલાઈ સુધી હું આંદિંદ્રોંમા રહેલો પણ તે એવા જ
 ધગદગી કે જે તે પટ્ટેશીઓની સ્વાર્થસાધકતા આગળ નથી પડે
 તો અંદગથી તેમા જાગણુ પડાનુ ૧૯૪૩ના જુલાઈમા મને પૂરી
 ખાતરી થઈ કે જે સ્વાધીનતાની એક સાચી સેના છે અને એની
 પ્રવૃત્તિઓમા મે પૂર્ણ દિવસી ભાગ લીધો

શરૂઆતમા જ્યારે હું નીચ્છન જાવણીનો કમાન્ડર હતો ત્યારે
 એમા રહેતા યુદ્ધકેદીઓ માટેની આગેજની વ્યવસ્થા, પાણી, રહેવા
 -જમવાની વ્યવસ્થા, તમીમી સારવાર, વિંમમા મે સુધારો કર્યો
 હતો હું કમાન્ડર હતો તે સમય દરમિયાન માગ હાથ નીચેના
 માર્શુઓના દુર્ભાગી સજેગોમા સુધારો કરવો એજ મારી મુખ્ય ઉમેદ
 રહી હતી સિંગાપુરમાની યુદ્ધકેદીઓની જાવણીઓની મુનાકાતે હું
 જતો અને આંદિંદ્રોંમાથી મને મળતા ખિસાખર્ચ, કપડા
 અને દવાદાર જે કેદીઓમા વહેતો કુનાલુમ્પુરમાના દિદી યુદ્ધકેદીઓ
 માટે રહેવાની સારામા સારી સગવડો હું મેગની ચમ્પો હતો હું
 પૂર્વમાંના કોઈપણ કેદીઓને અપાયેલી સગવડો કરતાં એ કદાચ વધુ
 સારી હશે હું ત્યાંહોતો તે દરમિયાન નિગધાર દિદીઓને પણ મે મારાથી
 બનતી મદદ કરેલી એમાના કુડીનખ માણુમો જૂખથી મૃત્યુ પામી
 રણા હતા. બધા યુદ્ધકેદીઓને મે એક દિવસ ઉપવાસ કરવાની અને
 એ રીતે બચાવેલો જોગમ એ લોકોને મોકનવાની નિનતી કરી હતી

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ આંદિંદ્રોંની આગેવાની લેવા
 મિત્રાપુર આવવાના છે એવું જાણ્યા પછી ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીમા હું
 આંદિંદ્રોંમા જોડાયો નેતાજી સિંગાપુર આત્મા ત્યારે મે એમનું
 ઝીજવટથી નિરીક્ષણ કર્યું. અગાઉ કદી મે એમને જોયેલા નહિ અને
 દિદુસ્તાનમાની એમની પ્રવૃત્તિઓ વિષે હું જાણું જાણું નહોતો

મવાયામા મે એમના ઇચ્છાક જાહેર જાણો સંમતિ આપી

મારી ઉપર જાડી અસર થઈ એમના વ્યક્તિત્વે અને ભાવજોએ મને વશીબદ્ધ થઈ એમ કહેવું જોઈ નથી. હિંદુસ્તાનની સાચી તરરી એમણે અમારી સામે ગ્રહ કરી, અને જિંદગીમાં પહેલી જ વાર મેં હિંદુસ્તાનને એક હિંદુસ્તાનીની આખે નિહાળ્યું. એમની નિ સ્વાર્થભાવનાએ, આપણા દેશ પ્રત્યેના એમના સંપૂર્ણ ભક્તિભાવે, એમની નિષ્કપટતાએ અને જાપાનીઓની ધૃત્તિને આધીન થવાના એમના ઇન્કારે મારી ઉપર ઔથી વધુ છાપ પાડી.

મને સમજાયું કે અમને ગમે કે ન ગમે પણ જાપાનીઓ જરૂર હિંદમાં જવાના છે અને એ પણ સમજાયું કે મોટે ભાગે તો લડાઈ હિંદની ધરતી ઉપર ઘસડી જવામાં આવશે કાળજી, બ્રિટિશ દળો જાપાનીસ આગે અને રાહી રહે એમ હું માનતો નહોતો. મલાયા પર્વતચઢાઈ મેં જોઈ હતી અને એવું હિંદમાં મને એમ હતું નહોતો ધૃત્તિ અને થયું કે મનાયામાના એક નિ સહાય યુદ્ધકેદી કરતા હાથમાં એક રાષ્ટ્ર સાથે હિંદીઓના જનમાન અને રનમાન. જાળવવામાં માગ દેશને હું મન વધારે ઉત્તેજી થઈ પડીશ.

આંદોલનો માટે સૈનિકોની ભગતી કરતી વખતે મેં એના જ માણસોને જોયા કે જે, જે જાપાનીઓ અપ્રમાણિત માણસ પડે તો એમની સાથે પણ લડવા તૈયાર હોય. આ લડકીકત તો ફિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ પણ મિલકત સકારકિનપણે સાબિત કરી આપી છે. આંદોલનોમાં જોડાવા માટે યુદ્ધકેદીઓ ઉપર કોઈપણ જાતનું દબાણ થયું હોવાનો હું ઇન્કાર કરું છું ફરજિયાત ભગતીની તો મેં મનાઈ કરી હતી, અને અફમગેને સાચેજ ચેતવણી આપેલી કે આંદોલનોમાં મમને જાળજાવરીથી જોડાશો તો તમને સજા થશે.

નેતાજીમાં મેં એમ આગેજાન નિહાળ્યો, અને એમને પગલે પગલે ચાલનાનો મેં નિર્ણય કર્યો મારે માટે તો એ મારી જિંદગીનો સાચી મોગ અને સૌથી મુશ્કેલ નિર્ણય હતો. બ્રિટિશ હિંદી વરકરમાના

માગજ અનેક કુટુંબીજનો કે જોમને હુ મારા મતે કદી પનટાવી શકું તેમ હતો નહિ, એમની સામે લડવાનો એ નિર્ણય હતો. મારુ કુટુંબ અને મારું કુળ હિંદમાના પ્રિશિષ્ટાધિકારો માણતા વર્ગમાં હતા. એ બંન્ના મમૃદ્ધ અને સતોષી હતા ખરી રીતે તો મારા આંહિન્દો માં લેડાવાયો એમને સહન કરવું પડે તેમ હતું.

ખીજી બાબત, અંગ્રેજોને હાથે જે નિર્દયપણે ગોવામાં ગયા છે, અને આ ગોવાય સહેલું મનાવરા માટે જોમને જાણી જોઈને અલણ અને અઘાની ગંજનામાં આવે છે એ બુખ્યા કરોડોનો વિચાર મેં કર્યો, ત્યાંજે અન્યાય ક્રિપા રચાયેના હિંદમાના ગજતન માટે મારા દિયમાં અત્યંત ધિક્કારભાવ પેદા થયો. આ અન્યાયને દૂર કરવા માટે મારુ સર્વસ્વ—માર્ગી જિંદગી, મારુ ઘર, મારુ કુટુંબ અને મારી કુલપત્ર પરા હોમી દેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો.

મારો બાપ માગ માર્ગમાં જોમો ગહે તો એની મામે પણ લડવાનું મેં નક્કી કર્યું અને તે પછી ૧૯૪૪માં જે યુદ્ધ ખરેખર લડાયું તેમાં અમે એંગ્લીજનની સામે લડ્યા હતા. એમાં એ જખમી બન્યો હતો. ચિન ટેકરીઓમાં બે મહિના સુધી રાજરોજ હું અને મારા પિત્રાઈ સામસામાં લડી ગયા હતા.

ટૂંકમાં મારી સામે ‘ગજધર્મ’ કે ‘ગણ્ડધર્મ’ એ સવાલ હતો. મારા ગણ્ડને વફાદાર ગઢેવાનું મેં નક્કી કર્યું, અને નેતાજીને મેં મારા ધર્માનનો કાલ દીધો કે દેવને ખાતર હું મારી જાતનું બલિદાન આપીશ.

ખીજી જે એક વાને મને હમેશા પરેશાન કરી મૂક્યો હતો તે છે હિંદી અને બ્રિટિશ સિપાહીઓ સાથેના વર્તમાનનો બેદરતાવ મેં મારી નજરે જોયેલું છે કે વડવાને લાગેરખને કે ત્યાંસુધી એ બે વચ્ચે કોઈ તફાવત નથી. ચોનાના ઉદ્ધા શ્યામ સુધી દિંદો સિપાહી

પોતાના સ્થાને ટકી ગ્હે છે અને લડતો હોય છે તો પછી એમના પગાર, ભથ્થા, ખોરાક અને ગ્હેવાની સગવડોમા આટલો બધો તકાવત શા માટે હોવો જોઈએ એ મને કદી સમજાયુ નથી મને એ ધણુ જ અન્યાયી લાગ્યુ

ઉપનાત હુ એ વાત તરફ ધ્યાન દોરવા માગુ છુ કે આંહિં ૦ ફોંને ડીબી કુવાનુ, તાથીમ આપવાનુ અને રજુમેદાન ઉપર દોરી જવાનુ મામ એવા દિદીઓએ જ ક્યું છે બીજી બાજુ દિદી લર રના પચીસ લાખ હિન્દીઓમાથી એકવને કોષ ડિવિઝનનો કાજી એપાયો નથી અને જિગેનો કાણુ ફક્ત એક હિંદીને જ અપાયો છે.

આંહિં ૦ ફોંમા હું ફક્ત દેશપ્રેમી ઇરાદાઓથી જ જોડાયો હતો. અવિચળ મુરકેલીઓનો સામનો કરીને પણ રજુમેદાનમા હું સાદુ, મીઠુ અને માનભર્યું બુદ્ધ એવો છુ પૂરતી તબીબી સગવડ, વાહન-વ્યવહાર અને સાધનસામગ્રીના અભાવે મને પાગલો બનાવ્યો હતો, અને લામી મુદ્દો સુધી કમોદ તથા જ ગની ધાસ ઉપર અમારે જિંદગી ગુજાવી પડી હતી. મીઠુ પણ ત્યારે અમારે માટે વૈભવ સમાન હતુ આ સમય દરમિયાન બરમામા ત્રણ હજારથીવ વધુ માંડેનોની દુય અમે કરેની

આંહિં ૦ ફોં તરફથી બ્રિટિશ સૈનિકો ૪૬ પકડાતા ત્યારે એમની સાથે મારો વર્તાવ ગખવામા આવતો અમે જ્યારે બુદ્ધ-કેદીઓ તરીકે સરજે થયા ત્યારે અમારી પ્રત્યે પણ એવા જ વર્તાવની આશા રાખેની

હિન્દુસ્તાનની ગ્વતત્રતા માટે લડેલી આંહિં ૦ ફોંએ જેવી મુસીબતો સહન કરી છે તેવી કોઈ લાડુતી કે પૂતળા લરકગથી ન સહી સમર્થ હોત. લડાઈમા ભાગ લીધાનો દું ઈન્કાર નથી કરતો. પણ, પોતાના દેશની ગ્વાધીનતા ખાતર મુશ્કેલી લડાઈના દાનને

અનુસરીને યુદ્ધ ચલાવનાર આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે મેં એમ કરેલું.

ખૂન કરાવવાના આરોપ મંમથે મારે એ કહેવાનું છે કે, જે હકીકતોના આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે એ સાચી હોય તો પણ હું મુન્દાનો અપગ્રાધી ઠરતો નથી. મહમ્મદ હુસેન આઁહિંદોંકોંમા એવે ગાંધી જોડાયેલા અને એમણે સ્વેચ્છાએ પોતાની જાતને એની શિશ્તને આધીન બનાવેલી આઁહિંદોંકોંમાથી જો એ નાસી જઈ શક્યા હોય તો અંગ્રેજો પાસે એ કિમતી માહિતિ લઈ ગયા હોત. એના પરિણામે અમારી મંપૂર્ણ ખાનાખરાશી યથા હોત આઝાદ હિન્દ ફોજ કાનૂન હેઠળ અને તમામ સુધરેલા દેશોના લશ્કરી કાનૂન હેઠળ એનો અપરાધ ભારે ગંભીર હતો, અને મોતની સજાને પાત્ર હતો. પણ મેં એને મોતની મજા ટરી હતી કે એ સજાના પાલનરૂપે એને ઠાંગ મારામાં આવ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. એને તો મારી સમક્ષ અવિધિસર રીતે હાજર કરવામાં આવેલ અને મેં કહેલું કે પછી એને મારી સમક્ષ યા થોડા મતાનાળા સમક્ષ વિધિમરતી રીતે હાજર કરજો. પણ એમ કરવામાં આવ્યું નહોતું.

તે પછી પોતાનું નિવેદન બનાવેલ કોર્ટને મેલગરે ક્યું કે—

‘મારી ઉપર મૂકાયેલા ગ્રંથપથ આરોપસર અપગ્રાંની હોવાનો હું દંડકાર કરું છું. હું એમ પણ માનું છું કે આ અગાધન મમક્ષ આવેતો મારો ખટલો ગેરકાયદેસર છે.

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ મિત્રાપુરના ફોર પાર્કમાં મળેલી અમામાં સિદ્ધિા મરકાગના પ્રતિનિધિ તરીકે લે. કર્નલ હરે દિન્દી અન્સરો અને સિપાહીઓને ઘેટાના એક ટોળાની માફક જાપ નીઓના દાપમાં મોપી દીધા અમને બધાને આથી એક ભારે કટંગ વાગ્યો. આઝગમાં આકરી મુખીયતોનો સામનો કરીને દિન્દી વરકર વડુ

સરંજમ હતો નહિ અને કહેવામાં આવ્યું કે લાકડાની રાયફલો અને હળવી મશીનગનોથી સિપાહીઓને તાલીમ અપાઈ રહી હતી, અને હિંદના ઉત્તર-પૂર્વના સીમાડા ઉપર મુશ્કેલી જેવી કોઈ વસ્તુ લગભગ હતી જ નહિ.

અમારામાના દરેકને ખાતરી થઈ કે જો જાપાનીઓ હિંદ ઉપર ચડાઈ કરે તો એમનો ધસારો રોકાનારું ત્યાં કોઈ છે નહિ. અમારે મારે તો આ સૌથી વધુ દુઃખની વાત હતી.

ખીરુ, ૧૯૪૨ ની ૮મી ઓગસ્ટે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ 'હિંદ છોડો'નો વિખ્યાત ઠાવ પસાર કર્યો, અને એ પસાર થયા પછી દેશભરમાં દેખાવો થયા. આન ધન્ડીઓ રેડીઓ અને ખી. ખી. મી.એ હિંદુસ્તાનમાના બતાવો ઉપર પડેલા ઢાળી દીવો. તેમ છતાં હિંદની અંદર ક્યાકથી કામ કરતા કેટલાક છૂપા રેડીઓ-મથકો અને જાપાનીઓ તથા ધરી રાજ્યોના કબજા હેઠળનાં હિંદ બહારનાં ખીજાં રેડીઓ-મથકો એ બનાવો વિષે તેમજ આઝાદીની ચળવળને કચડી નાખવા સરકારે લીલેલા પગલા વિષે મોકલે મોકલે ગ્રોડકાન્ટ કરના હતાં. આ મથકો તરફથી ગ્રોડકાર્ટ થતી વિગતો ઉપરથી એમ લાગતું કે ૧૯૫૭ના બળવા પછીના કાળ દરમિયાન પ્રસારેલું તેવું જ એક ત્રાસરાજ શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું.

બ્રિટિશ અને હિંદી વર્તમાનપત્રોએ તથા સત્તાવાર 'ગ્રોડકાર્ટિંગ' ખાતાએ એ વિષય ઉપર જાળવેલા અત્યંત ગંધર્ભને કારણે આ રેડીઓ-જાહેગતોની સમ્યાઈ વિષે શંકા લાવવાનું અમારે મારે કોઈ કારણ નહોતું. કહેવાની જરૂર નથી કે, અમે જેમને પાછળ મૂકીને આવ્યા હતા તે સર્ગાવદાયાં વિષે એક ભયંકર ચિંતા, અને અમને તથા અમારા દેશને સહારે મારે ગુલામીમાં રાખવાની જેલે ૨૧૬ વાળા હોય તેવું લાગતું હતું તે બ્રિટિશ શાહીવાદ પ્રત્યે ઉગ્ર પુણ્ય-પ્રકોપ અમારા દિલમાં આથી વેદા થયો.

હિંદના સંરક્ષણની જવાબદારી એકલા પોતાના હાથમાં ધિરે ધિરે સરકારે રાખી અને એ સંરક્ષણનું કાર્ય ઉપાડી લઇને તેનું સંચાલન કરવાની અમારા પોતાના નેતાઓની માગણીને એણે તિરસ્કાર-પૂર્વક નકારી હતી.

હિંદમાં સંરક્ષણ અંગેની તૈયારીઓ વિષે અમને જે માહિતિ મળતી હતી તે જરાય ઉત્સાહપ્રેરક નહોતી, અને અંગ્રેજો જાપાનીસ ધસારે અટકાવી શકશે કે કેમ તેની ખાતરી અમારામાંના સૌથી વધુ આશાવાદીઓને પણ હતી નહિ. નાગરિક પ્રજા તો જરાય સામનો કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરી શકે તેમ નહોતી; અને તેણે તો અકથ્ય યાતનાઓ અને મુસીબતોનો ભોગ બનવું જ રહ્યું હતું. ધીખતી ધરાની નીતિ અપનાવવાનો નિર્ણય અંગ્રેજો કરી ચૂક્યા હતા, અને તેનો અમલ પણ શરૂ કરી દીધો હતો, તેથી તો એ વિનાશમાં અધિક ઉમેરો થવાનો હતો.

લાંબી ચર્ચાઓ પછી અમને એકજ ઉદ્દેશ સૂઝ્યો કે એવું એક મજબૂત અને શિસ્તજનકી લશ્કરી દળ ગ્રીશ્મ કરવું કે જેનામાં અત્યારની પરદેશી હકૂમતની સામે લડવાની સાથે સાથે, જાપાનીઓના હાથે અમારા દેશબંધુઓની લાજ લૂંટાય તો તેમનું રક્ષણ કરવાની, અને અંગ્રેજોની જગ્યાએ દેશના ગજકર્તા બનવાના જાપાનીઓના ઠોષપણ પ્રધાનનો સામનો કરવાની તાકાત હોય અને તૈયારી પણ હોય.

મસાયા અને બરમામાના હિંદીઓના જનમાલ અને ગૌરવનું જે રક્ષણ આઝાદ હિંદ ફોર્સ કરી ચૂકી હતી તેણે એમા જોડાવા માટેનું વધુ એક સમજૂતી કરણ આપ્યું.

દિવસોના દિવસ સુધી હું એક ધોર માનસિક યુદ્ધમાંથી પસાર થયો. જેમની સાથે ખોળખભા મિલાવીને હું લડ્યો હતો એ મારા આગલા સાથીઓ પ્રત્યેની વફાદારી એક તરફ હતી, અને બીજી બાજુ

મારી માતૃભૂમિની સામે દાંતીઆં કગતી લચાનકતાઓમાંથી એને
અચાવવાની તમન્ના હતી. ઘણા જ ઝીણવટભર્યા વિચારો અને ચર્ચાઓ
પછી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારે આંહિંંદોં મા જોડાવું;
અને એ દોંદોં હિંંદના હિતને ખાતર મથનારી એક બળવાન, સશસ્ત્ર,
સુસજ્જ અને શિસ્તખંડ તાકાત બનવું.

એક ઉન્નત ધ્યેયને ખાતર હું આંહિંંદોં મા જોડાયો અને
કાંઈને પણ પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ આંહિંંદોં મા જોડાવાનું દમાણુ
કરવાની કે સમજાવવાની સુદ્ધા નાનપ મેં રદી વહોરી નથી મને
ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી તો કાંઈએય પણ આંહિંંદોં મા જોડાવા
માટે કાંઈની 'ઉપર દમાણુ કર્યું' નથી. હું જાણું છું ત્યાંસુધી
આંહિંંદોં માંનું ભગતીકામ પૂરેપૂરું સ્વેચ્છાપૂર્વકનું હતું. આ મુદ્દા
ઉપર ફરિયાદપક્ષે રજૂ કરેલા પૂર્ણવા જોડા છે. અને એ ગમે તેમ
હોય તો પણ કહેવાતા અત્યાચારો સાથે મારે તો જગત સંબંધ નથી
અને એ વિશેની કાંઈ જાણ પણ મને છે નહિ.

પહેલેથી જ મને ખાતરી હતી કે અમારી તાકાત અમાગ ધ્યેય
અંતેની નિઃસ્વાર્થ અનુરક્તિમાં છે અને મારી નેમ હતી કે હિંંદ-
માતાને ખાતર પોતાનું ખૂન વહાવવા જે તૈયાર થાય એવા જ
માણુઓની બનેલી અમારી ફાજ હોવી જોઈએ.

આ એક જ કારણસર, મોગ્યા બણી રવાના થતા પહેલા, જે
ઉન્નત આદર્શોને ખાતર આંહિંંદોં ાલી કરવામાં આવી હતી તે
મેં મારા તાબા નીચેના અફમરોને અને સિપાહીઓને લંબા પૂર્વક
સમજાવ્યા હતા, અને એ આદર્શોને પગિપૂર્ણ કંવાના માર્ગમાં રહેવા
જોખમો, મુશ્કેલીઓ અને વાતનાઓની વાત મેં એમને કહી હતી.

લાગણમાં ભાગ લેવા માટે પોતાનામાં સાગરિક કે માનનિક
તૈયારી નથી એવું જોખને લાગ્યું એવા ઘણાંજે પાછા રહેવાનું નક્કી
કરેલું. મોગ્યા ઉપર પહોંચ્યા પછી પણ, જેને મોગ્યા ઉપર ન રહેવું

હોય તેને પાછના મચક લાણી પાછા વળવાની વધુ એક તક મેં આપેલી આ તમને લાજ નેમણે લીધી તેમને ઘાં પણ સગા મ્યા વિના રચુન પાછા મો લવામ આવા

માગ તામા નીચેની ટૂંકડીઓમા મહને એની છમ્છા વિરદ ગમવામા આવે અને એની પાસે લડાઇ લડાવવામા આવે એ વાતને હુ ગૌ વશાગી નડોતો માનનો તેથી હુ પોપા પહોચો ત્યારે મારા સિપાહીઓને મે જા પૂર્વ આ નહોતમા મ્યુ હતુ કે એમનામાથી જેને પણ અગ્રેજોની છાવણીમા આ વા જણુ હોય તેમને એજ વખતે એમ નાની છટ હતી, રક્ત તેમણે પોનાના શસ્ત્રો મૂકતા જવાના હતા, આ એ વ્યવગ્રિયત ટૂંકડીમા જવાનું હતુ કે જેથી મારી મોરગામથી વાગે સહીસનામત રીતે પસાગ મવાની સમવડ હુ એમને આપી શકુ

જેમને હુ માગ એજ મિત્રો ગણુ છુ તેમા ઈટનાક અગ્રેજ સીપુરો પા મ અગ્રેજ પ્રજ સાથે તો મે કદી પણ દુશ્મનાવટ રાખી નથી માગ તામા નીચેના અફમરો અને સિપાહીઓને મે સ્પષ્ટ ન્યનાઓ આપેલી હતી કે એમના હાથે પકડારવા આદે તે ગાંધના મુદકેદીઓ પ્રત્યે એમણે માવાગુ વર્તાવ નાખવાનો છે

હુ એવો દાવો મુ છુ કે આંહિં ફોં મા ગદીને લડવામા મેં ફાર્ ગુન્દો કરો નથી ઉ ટાની, મે મારા દેશની વધાયમિત મેવા બગદરી છે નધુમાં હુ એવો પણ દાવો કરુ છુ કે એ મુદકેદી તગીના તમામ અધિમો અને મગવા જોઇએ

પોપામાના સિટિસ રોના જે માગને શરણે મ અને મારી નીચે નીચે લડના અફમરો તથા સિપાહીઓ મ્યા દના તેની ઉપર ૧૪૫ની ૧૮મી એનિને લખેલી ચિઠ્ઠીમ * મે ૨૬ સ ૬ કદેતુ કે અમે

* [જડાદુ મ વિસ્તારના વા મપાના ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૮૫૮ કાનગમ આ સિઠીની પત્ર ૨ ૨૫૬ વાચ્ય ની છે ૫૬ એ મેગ્સુદ દોવનુ જાણવામા ન્હુ હુ છે]

શિસ્તને આધીન જનાવી હતી અને આવી રહેલી લડાઈમાં ભાગ લેવાનું એવંછાપૂર્વક અને પોતાની મેજે જ એમણે નક્કી કર્યું હતું. લડાઈ ચાલુ હતી અને દુશ્મન સામે જ હતો ત્યારે એશરમપણે ફોજમાથી નાગી જઈને એમણે એવો ગુન્હો કર્યો હતો કે જેને માટે આંદિંદોઈ ઠાનૂન પ્રમાણે અને દુનિયાભરના લશ્કરી ઠાનૂન પ્રમાણે એમને મોતની સજા થઈ શકે.

દુશ્મન પાસે જે માદિતી ઘઈ જવાનો પ્રયાસ એમણે કર્યો તેથી માગ તાગ નીચેના તમામ દળોનો વિનાશ થઈ ચૂક્યો હોત. મને કાયદેસર ગીતે આપવામાં આવેલી મતાનો ઉપયોગ કરીને ચોખ્ખાટસો ચવાચ્યા પછી જ એ સગ્ગ ફરમાવવામાં આવી હતી.

હિંદુસ્તાનને સ્વાધીન બનાવવાના પોતાના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આંદિંદોઈ નિષ્ફળ ગઈ છે, તેમ છતાં અમારામાંના દરેકને એ મંતોષ છે કે મધ્યાહ્ન, જગમા અને દક્ષિણ-પૂર્વ એસિયામાંના દિંદોઓના જ્વનમાલ અને ગૌરવનું તમામ આક્રમણકારો સાથે ગ્રહણ કરવાનું ધ્યેય એણે અંપૂર્ણપણે દાંસવ કર્યું છે. આ ખટલાની શરૂઆત થયા પછી રજુના દિંદો-શ્રિગ્નિ સંઘ તરફથી અને જગમા દિંદો સંઘ તરફથી મને મળેલા તાર, કે જે મેં આ નિવેદન માથે ૧૯૮૮ કર્યા છે તે, આ વાતની પૂરતી સાતિનિ આપી ગયે છે.

૧૯૮૮ નાચ્યા પેડગ્ગડ પિચ્ચ પોતાના નિવેદનના એમણે કર્યું ૨—

‘દહેગાદુનમાંની દન્ડિયન મિનિટરી એકેડમી’ (દિંદો લગ્ગરી વિદ્યાપીઠ)માં જ હું માગ દેશની સર્વોપરિ સેવા બજાવવાનું શીખ્યો હતો. ત્યાં એટલું જ ખંડમા મોટા મોનેરી અગ્રરોમાં મેં વાંચેલું કે: “નાગ દેશનું ગૌરવ, એની આગાદી અને એની મધ્યામની દંમેશા માંથી પડેલા આવે છે, દરેક વખતે એ જ પડેલા આવે છે. તે પછી આવે છે તાર દાચ નીચેના સિપાહીઓનો મજરડ, એમની સવામની

અને એમની આગાહી અને તારી પોતાની સલામતી અને તારી સગવડો હંમેશા સૌથી છેલ્લી આવે છે દરેક વખતે એ જ છે ની આવે છે.” આ સૂત્ર મેં વાચ્યું તે દિવસથી મારા દેશ પ્રત્યેની અને મારા સિપાઈઓ તરફની કર્તવ્ય-ભાવના મારા વિચારોમાં ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ અગ્રસ્થાને રહી છે. મારી નજર સામે આ સૂત્ર રાખીને જ હિંદી લશ્કરના એક અફસર તરીકે મેં મારા દેશની સેવા કરેલી.

સિંગાપુર રાજ્યે યાજ્ઞ જવાનું છે એવી અફવાઓ સાબળીને મિદાદગીની છાવણી ખાલી કરતી વખતે મેં હજારો દિહીઓને એક ખુશી જગ્યામાં ભેગા મળેલા જોયા એમણે ઘણા હિંદી રાષ્ટ્રધ્વજો ફરકાવ્યા હતા આ જગ્યાએ મેં મારી સાથેના એક બ્રિટિશ કેનલને દેખાડ્યું ત્યારે એણે કહ્યું ‘હું એમનો દોષ નથી જોતો જો આપણે રક્ષણ ન કરી શકીએ તો પછી એમણે પોતે જ પોતાની સલામતી લેવી રહે છે.’

મલાયાના રક્ષણ માટે જોણે જવાબદારી લીધી હતી એ બ્રિટિશ સરકારની તૈયારીઓના સદતઃ અભાવને લીધે જાપાનીસ આક્રમણને પરિણામે મલાયાની પ્રજાને જે સહન કરવું પડ્યું હતું એ મેં જોયું હતું અને હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ થાય તો મારા દેશવાસીઓની યી હતી અને હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ થાય તો મારા દેશવાસીઓની યી હાનત થાય તેનો વિચાર કરતા પણ હું ધ્રુજ બિંદો હોતો. દોઢ સૈકાની બ્રિટિશ હકૂમતે મારા દેશનું જે સત્તાનાશ વાળ્યું છે તે મને એ વખતે સમજાયું.

મેં મનમાં વિચાર્યું કે અમારી તમામ ભૌતિક સાધનસપત્તિનું અગ્રેજોએ પોતાના લાભ માટે શોષણ કર્યું છે, અને પોતાનાં શાહીવાદી યુદ્ધો જીત્યા પાતર અમારા માનવજાતનો છટકો ઉપયોગ કર્યો છે, તેમ છતાં જરૂર પડ્યે અમારી માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરવા એણે અમને તૈયાર નથી કર્યા, એટલું જ નહિ પણ સદાકાળને માટે અમને જાનમા રાખવા માટે અમને પૂરેપૂરા નિર્વીર જનારી દીધાં છે

મને લાગ્યું કે જો હિંદુસ્તાન આઝાદ હોત અને પોતાનું સર્વ-
 ક્ષય સલામી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોત તો એના સીમામાં બેઠવાનો
 વિચાર કોઈ આક્રમણકારને આવી શક્યો ન હોત. મોહનભાઈે જાણી
 કરવા ધારેલી આઝાદ હિંદ ફાજમાં હિંદુસ્તાન માટે મેં એક નવી આશા
 લાખી. મને લાગ્યું કે જો એક બંધવાન અને સ્વૈચ્છિક ગાંધીયફોજ
 ઉભી કરી શકાય તો એ દિલ્લે પરદેશી હકૂમતમાંથી મુક્ત કરી શકે
 એટલુંજ નહિ પણ જો જાપાનીઓ પોતાના વચનનો ભંગ કરે અને
 આઝાદી છતવામાં અમને મદદ કરવાને જાહેરે અમાગ દેશનું પોતાના
 લાભને ખાતર શોષણ કરવા માડે તો એમનો પણ મામનો કરી શકે.
 આવી ફોજ, દૂર પૂર્વમાંના અમાગ દિલ્લી ભાષ-બહેનોનું પણ ખીજ
 ગાંધીની પ્રજ્ઞાઓના કુમવા સામે રક્ષણ કરી શકે. દિંદમાતા જાણે
 અને માફ કરી રહી અને એ સાદનો જ્યાજ દેવાનો અને મોહન-
 સીંધ માથે કંપવાવવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. મુખાય બોઝ નીચેની
 બીજી આંદોલોમાં રહેવાનો નિર્ણય પણ મેં તે પછી કર્યો.

મારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી આંદોલોમાં જોડાવા માટે કોઈ
 મુદ્દેદી ઉપર દગાજી કે બગજાજરી વાપરવામાં આવ્યાં નથી. ખરી
 રીતે તો એવા ઉદ્દેશ માટે દગાજી કે બગજાજરી વાપરવાનું સાવ
 બિનજરૂરી હતું કારણકે અમારી પામે દમેસા વધારાના સ્વયંસેવકોનો
 એક મોટો જથ્થો ફાજમાં રહેતો હતો કે જેમને માર્ગનમના
 અભાવે અમે દરિયાર પૂર્ણ પાટી ચકના નહોતા અને તાલીમ આપી
 શકતા નહોતા.

મેં કહેલા જર્મી જાણજે માં માગ ઓળખોને મેં કહેલું કે તમને
 તમારા દેસ ઉપર પ્રેમ દોષ અને એને ખતર દરેક જાનની મૂખીનનો અને
 માનનાઓ મદન કરવાની તૈયારી અને દમાન દોષ તો જ બરની
 મળે, સમાર્થમાં જનની વેગાએ મારા દાષ નીચેના માજમેને મેં
 ફરીવર મેન્યા દનલ કેટલાક આશ્ચર્યે અને સિદ્ધીઓએ પોતાની

અનિચ્છા દર્શાવી અને મારી ઝેનિમેન્ટ મિનગાન છોડી ગઈ તે પહેલાં એવા ૨૦૦ માણુમેને રંગુન પાછા મોકલવામાં આવ્યા હતા. ફોજમાં ભરતી થવાનું છાણુ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર લાવવા માટે એમને કેદ-છાવણીમાં કે નજરકેદમાં રાખવામાં આવતા એવી જે જુજાની ફરિયાદપક્ષના માફીઓએ આપી છે તે સંદર્ભ જોડી છે. એકેય કેદ-છાવણીની હયાતી જ હતી નહિ. એક અટકાયતી-છાવણી હતી ખરી અને એમાં શિસ્તખંડના કે બીજા ગુન્હાઓ પ્રમાણે અપરાધી ફેરાવાયેલાઓને સખ તરીકે મોકલવામાં આવના. પણ આંહિં ંફોંમાં ભરતી-કાર્ય અંગે એ છાવણીને કોઈ જાતનો કે કોઈ ભાતનો સબંધ હતો નહિ. ઉદ્દતાના અટકાયતી-છાવણીમાં રખાયેલા માણુસો સામેથી આવીને માગણી કરે તો પણ તેમને ભગતી કરવામાં આવતા નહોતા. કારણકે એ છાવણીમાં અંશુક મુદત સુધી અટકાયતી તરીકે કોઈ ગેરે તો એ જ ખતાવી આપે કે એનામાં ચારિત્રની કાઈ ખામી છે, અને એ રીતે આંહિં ંફોંના સબ્યપદ માટે એ નાવાવક કરે.

ફોજમાંથી નાસી છૂટવાના અને દુશ્મન સાથે મળી જવાના પ્રયાસ કરવાના આરોપસર મેં ચાર અગાહીઓને ખટલા માટે ગૂંટ દર્શાવતા એ વાત સાચી છે. પણ એ માણુસોને માગ કહેવાથી કે મારા ફરમાન પ્રમાણે ગોળીએ ફેવામાં આવ્યા હતા એ સાવ ખોટું છે. જે દિવસે અને જે સમયે એમને ગોળીએ ફેવાયાનું કહેવામાં આવે છે એ વખતે હું પધારીવશ હતો અને હાથીચાકી શકતો નહોતો.

સાચી વાત તો એ છે કે આ માણુમેને ફરમાવાયેલી મેાતની સખ પાછળથી ડિવિઝનના કમાન્ડરે રદ કરી હતી અને એનો કદી અમલ થયો નહોતો.

મેં જે કાંઈ કયું છે તે આઝાદ દિંદની કામચલાઉ સરકાર નીચે રહીને લડતા, રીતસરના ને સુબવસ્થિત લશ્કરના એક મધ્ય તરીકે કયું છે. અને તેથી એવા લશ્કરના સબ્ય તરીકેની મારી ફરજ

બળનતા એ કોઈપણ કામ કર્યું હોય તો એ ગુન્હાસર મારો ઉપર
હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને હિંદના ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે
આરોપ મૂકી શકાય નહિ, તેમ કામ પણ ચલાવી શકાય નહિ

વધુમા મને એવી સલાહ આપવામા આવી છે કે કાયદાની
દૃષ્ટિએ જોતા આ લશ્કરી અદાનતમા ચાલતો માગે ખટલો ગેર
ન્યાયદેસર છે જિયામા જિયા અને શ્રેષ્ઠમા શ્રેષ્ઠ ધરાદાઓથી હું
આંદિંદોંમા જોડાયેલો આંદિંદોંના સબ તરીકે હું સખ્યા
બધ યુદ્ધદીઓને પૈસા અને ચીજવસ્તુઓની મદદ કરી શક્યો છું
હું પૂર્વમા વસતા હિંદીઓના જનમાલ અને ઇજ્જતનું રક્ષણ
આંદિંદોં કરી રહી છે

હિંદુસ્તાનના સહેરામાના નાગરિકો અને તેમની માલમિનકતો
ઉપર જોખમારો ન કરવાનું હું જાપાનીઓને સફળતાપૂર્વક સમજાવી
શક્યો હતો આંદિંદોંએ બળવેની એમની સેવાની કદર તરીકે
હું પૂર્વમાના હિંદીઓએ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના ફાળા-
ઓમા કરોડો રૂપિયા આપ્યા હતા

અનેક પ્રસંગોએ મારે ૨૦ થી ૩૦ કલાક સુધી પાણી વિના
ચનાવી લેવું પડ્યું હતું, અને જોરાક વિના બે-ત્રણ દિવસો ગાળવા
પડ્યા હતા એક બિચોડના કમાન્ડર તરીકે જો મારે આ બધી મુશ્કેલીઓ
વેડવી પડી હોય તો મારા હાથ નીચેના માણસોને તો એથીયે ઘણું
વધારે મદન કરવું પડ્યું હશે, અને જ્યાં એ મારી સાથે જ રહ્યા
હતા દનાણથી કે બગાળાથી બચતી થયેલા કોઈ પણ સિપાહીઓ
એમ ન કરી શક્યા હોત

હું સનિય એરી માન્યતા ધરાવું છું કે આઝાદ હિંદની કામ-
ચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારી ધરાવતા પચીસ લાખ હિંદીઓની
માનમગે સેવા આંદિંદોંએ કરી છે અને અત્યંત દેશપ્રેમી
ધરાદાઓથી એ પ્રેરણેલી હતી

પાંચ જાપાનીસ સાક્ષીઓની જુળાની

૮ મી દિસેમ્બર : શનિવાર

: ૧૩ :

જાપાનીસ પરદેશખાતાના એક અમલદાર શ્રી ઓહ્ટાએ આજે ધ્યાવ-
પક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી તરીકે શુદ્ધ અંગ્રેજીમાં જુળાની આપી. એમની
સોમદિવાળ વેળા એમના હાથમાં કોઈ ધાર્મિક પુસ્તક હતું નહિ.
એમણે કહ્યું કે—

‘ જાપાનીસ પરદેશખાતાનો હું એક અમલદાર છું આખી
લગાઈ દરમિયાન મેં મારો આ હોલો જાળવ્યો છે. આઝાદ હિંદ
સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે થઈ
હતી જાપાનની સરકારે એની સાથે એક આઝાદ અને સ્વતંત્ર
સરકાર તરીકેનો સંબંધ રાખ્યો હતો અને શક્ય તેટલી બધી મદદ
એને કરી હતી.’

તે પછી શ્રી જુલાબાઈએ કેટલાક દસ્તાવેજોની નકલો રજુ
કરી. અસલ દસ્તાવેજો ટાકીઆમાના અમેરિકન લશ્કરી સત્તાવાળાઓ
પાસે છે અને આ ખટલામાં ઉપયોગ કરવા માટે એમણે એની
નકલો પૂરી પાડી છે પછી શ્રી ઓહ્ટાએ કહ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકારની
સ્થાપના અને તેના સ્વીકારને લગતી જાપાની સરકારના માહિતી-
ખાતાની એક જાહેરાતનો મૂળ મુદ્દો એમણે ધડપોડે હતો ૧૯૪૩ની
૨૩મી ઓક્ટોબરે જાપાની સરકારે કરેલું નીચેનું નિવેદન પણ સાચું
હોવાની એમણે ખાત્રી આપી —

‘શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝની આગેવાની નીચે સ્થાપાયેલી આઝાદ
હિંદ સરકાર અંગે જાપાનની શાહી સરકારને શ્રદ્ધા છે કે સ્વતંત્રતા
માટેની હિંદી પ્રજાની લાંબા કાળની જિંમીંદારી પરિપૂર્ણ પ્રવામાં આ
એક અગત્યનું પગલું છે અને તેને પૂરી મદદ કરવાનો એ કોય આપે
છે. એ સરકારનો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરીકે જાપાની

સરકાર સ્વીકાર કરે છે અને આથી જાહેર કરે છે કે એનું ધ્યેય હાસન કરવા માટે તેને પોતાના તગ્ધથી શક્ય તેટલી તમામ મદદ કરવામાં આવશે’

તે પછી મુહરૂ પૂર્વ એશિયાઈ ગણ્ટ્રોના સમેલન સમક્ષ ૧૯૪૩ની ફેબ્રુ નવેમ્બરે જાપાની વડા પ્રધાન સેનાપતિ ટોજોએ કરેલા એક ભાષણની નકલ શ્રી જુનાબાઈએ સાક્ષીને આપી એ ભાષણમાં ટોજો આમ જોડ્યા હતા -

‘ આઝાદ હિંદની કામચનાહિ સરકારનો પાયો હવે વધુ મજબૂત બન્યો છે અને એ સરકાર નીચેના હિંદી દેશભક્તોએ પોતાનું નિશ્ચય ધ્યેય હામલ કરવાનો અદ્દર નિર્ધાર કર્યો છે, એટલે આ પ્રસંગે હું જાહેર કરુ છું કે આઝાદી માટેની હિંદી લડતમાં મદદ કરવાના પોતાના નિર્ધારની પ્રથમ સાબિતિ તરીકે સાઠી જાપાની ફોના કમળમાં અત્યારે રહેલી હિંદી ધરતીના આદામાન અને નીકોમાર ટાપુઓને આઝાદ હિંદની કામચનાહિ સરકારની હકૂમત નીચે દૂક સમયમાંજ મૂકવા જાપાનની ગાઢી સરકાર તૈયાર છે હિંદુસ્તાનને તેની આઝાદીની લડતમાં સંપૂર્ણ મદદગાર આપનાનો જાપાનનો નિર્ધાર છે જાપાન એ જોના આતુર છે & સામે પક્ષે હિંદીઓ પણ એ દિશામાં પોતાના પ્રયત્નો ગમણા કરે’

સાક્ષીએ કહ્યું કે મૂળ જાપાનીય ભાષણનો આ સાચો અને સત્તાવાર અનુવાદ ? વધુમાં એમણે જણાવ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપરના જાપાનીસ સન્માનના રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ તરફ શ્રી હાચિયાની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી ઉવટનપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આદામાન અને નીકોમાર ટાપુઓની મોપ િ કરવા માટે જાપાનીસ સરકારે ગુ પત્રના સોધા દના તેની એમને જાણ નથી

જીન જાપાનીસ સાચીએ ની જુનાનીનો અમેલમાં અનુવાદ કરવામાં નદદ કરવા માટે આ ધને અદાલતમાં દેવાની અને ભચાવપમના મેગ ઉપર જેરવાની રાખ અદાલતે શ્રી જુનાબાઈની વિનંતિથી આપી.

ખીન જાપાનીસ સાક્ષી શ્રી માત્સુઓ મોટાએ કહ્યું કે, ‘૧૮૪૨ ના નવેમ્બરથી ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબર સુધી અને ફરી પાછો ૧૯૪૫ ના મે થી તે લડાઈના અંત સુધી હું જાપાનીસ સરકારના પરદેશ ખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતો તે અગાઉ હું સધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો પરદેશો સાથેની મધિને લગતી બાબતોનો નિકાલ આ ખાતું’ રણ હતું આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થવાની મને ખબર છે આઝાદ હિંદ સરકારને લગતા કેટલાક દુનિયાવેળે મે રોકીઓમાની પરદેશખાતાની કચેરીમાં જોયા હતા જર્મની, ઈટલી, મંચુકુઓ ચીન દ્વિલિપાદન, થાઇલેન્ડ અને બર્માએ આઝાદ હિંદનો કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો’

મુઠહ પૂરું એશિયા-દિનના સમેનનમાં ૧૮૪૩ ની ફટી નવેમ્બરે વડાપ્રધાન ટોન્નેએ કરેના બાપલુની એક નકલ એમને બતાવવામાં આવતા સાક્ષીએ કહ્યું કે એ નખને પોતે ત્યાં હાજર હતા અને એ નિવેદન સાચું છે ઉનટતપાસમાં એમણે જણાવ્યું કે—

‘૧૯૪૦ના ડિસેમ્બરથી ૧૮૪૨ના નવેમ્બર સુધી હું સધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો આ સમય દરમિયાન ટોન્નેઓમાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સઘ સાથે મારે કાઈ સબંધ હતો નહિ રાશનિહારી બોઝને હું ઓળખતો નથી પણ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સઘ સાથે એમને મધક સબંધ હતો એ હું જાણું છું

સવાલ લડાઈની જાહેરાત પહેલાં લાખા કાળથી જાપાનીસ સરકાર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સઘની પ્રવૃત્તિઓને ઉત્તેજન આપતી હતી ખરી ? જવાબ એ વિષે હું કાંઈ પણ જાણતો નથી

સર—લડાઈ પહેલાં લાખા વખતથી હિંદમાં અશાંતિ ઊભી કરવાની અને તેને ઉત્તેજન આપવાની જાપાનીસ સરકારની નીતિ હતી ?

જા—એવી પ્રશ્ન નીતિ વિષે મને કાંઈ ખબર નથી

સ૦—કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાના પ્રશ્નની વિચારણા સૌ પહેલી ક્યારે થઈ તે તમે કહી શકશો ?

જ૦—૧૯૪૩ના ઓક્ટોબર કે નવેંબરના અરસામાં.

સ૦—મલાયામાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના નેતાઓએ ૧૯૪૨ ના માર્ચ જેટલા વહેલા જાપાની સરકારને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું તેમજ પોતાના સાયોગજ્યોને, પણ એને સ્વીકાર કરવા કહેવાનું કહ્યું હતું ખરું ?

જ૦—મને એનો ખ્યાલ નથી.

સ૦—તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને ઓળખતા હતા ?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં એ જ્યારે જર્મનીમાંથી આવ્યા ત્યારે હું પહેલવહેલો એમને માગ સરકારી રહેઠાણે મળેનો.

સ૦—એમને જર્મનીથી મોખ્ખવાનું જાપાનીસ સરકારે જર્મન સરકારને કહેયું ?

જ૦—એમને જાપાન મોકલવાની બવરસા જર્મન સરકાર સાથે કરવામાં આવી હતી.

સ૦—એટલા માટે કે એ જાપાનને મદદ કરે ?

જ૦—ના એટલા માટે કે હિંદની સ્વતંત્રતાની માગણી કરવાથી જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ થશે એમ માનવામાં આવ્યું હતું. સાથે સાથે, હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં જાપાનીઓ આ માર્ગસૂત્રને મદદ કરવા માગતા હતા. .

સ૦—જાપાનીઓએ એમ પોતાની મેજે જ કહ્યું હતું કે ટાઈની વિનતિથી ?

જ૦—પોતાની મેજે જ

મ૦—લગાઈ જવાનો આ એક ગરો છે એમ જાપાનીસ સરકાર માનતી હતી ?

જા૦—જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ કરવાને એ ગરતો હતો.

સ૦—ત્યારે સુભાષ બોઝને તેડાવવામા આવ્યા ત્યારે જાપાનીસ સરકાર એમ જાણુતી હતી કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના અને આર્થિક દોષોના વડા એમને બનાવવાના છે ?

જા૦—હું સમજુ છું ત્યાં સુધી સુભાષચંદ્ર બોઝ બેઠેલા વડા થનારા હતા.

સ૦—એ જાપાનમાં ક્યારે આવેલા ?

જા૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરમામા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થવાની છે એ તમે ક્યારે સાબળ્યું ?

જા૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરમામા. જાપાનીસ સરકારને ખબર હતી કે એવી સરકારની સ્થાપના થવાની છે, અને સુભાષચંદ્ર બોઝ તેના વડા થવાના છે, અને જાપાનીઓ એ સરકારનો સ્વીકાર કરશે તેમજ એને મદદ કરશે.

સ૦—આઝાદ હિંદની સરકારનો સ્વીકાર કરવો એ જાપાનીસ યુદ્ધવ્યવસ્થાનો એક ભાગ હતો ?

જા૦—એથી જાપાનની યુદ્ધનેમોને મદદ મળે એ એને માટેનું એક જ કારણ હતું.

સ૦—આઝાદ હિંદ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું જાપાને જ તેના સાથી રાજ્યોને કહેલું ?

જા૦—સુભાષ બોઝે જાપાનીસ સરકાર દ્વારા તેના તમામ સાથી રાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું કહેલું.

સ૦—પોતાના યુદ્ધવ્યવસ્થાના એમ હિંસા તરીકે જાપાનીસ સરકારે પોતાના સાથીરાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું કહેલું ?

જા૦—એમણે એમ કહ્યું કાંઈકે એ જાપાનના લાભમાં હતું. ... જાપાનને લાભેવળગે છે ત્યાં સુધી આઝાદ હિંદ ફોજની આઝાદીની

લગાઈ સમૂળગી સ્વતંત્ર હતી, અને જાપાનીસ નિયંત્રણ નીચે નહોતી. ચીનની નાનકીય-સરકારે આઝાદ દિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો.

સ૦—નાનકીંગ સરકાર જાપાનીઓના કાણુ હેઠળ હતી ?

જ૦—જાપાનીસ લશ્કર ત્યાં હતું ખરું, પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. એ નાનકીંગ સરકારને મદદ કરતું હતું ખરું, પણ જાપાન અને તેના સાથીરાજ્યો એ સરકારને બિલકુલ સ્વતંત્ર ગણતા હતા.

સ૦—તે સિવાય દુનિયાનાં બીજાં કયાં રાષ્ટ્રોએ નાનકીંગ-સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો ?

જ૦—સ્પેઈને નાનકીંગ સરકારને સ્વતંત્ર ગણીને તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો..... ફિલિપાઈન્સ અને થાઈલેન્ડમાં પણ જાપાનીસ લશ્કર હતું. પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. આ દેશોને તે સ્વતંત્રતા આપી ચૂક્યું હતું. ખરમાતું પણ એમ જ હતું. ખરમામાંના જાપાનીસ લશ્કરનું સંખ્યાબળ હું બાધુતો નથી.

ભુલાભાઈ—હિંદુસ્તાન અંગેની જાપાનીસ યુદ્ધનેમો શી હતી ?

જ૦—હિંદને લગતી જાપાનીસ યુદ્ધનેમો તેને સ્વતંત્ર બનાવવાની હતી.

૧૦મી ડિસેમ્બર : એમવાર

: ૧૪ :

બચાવપક્ષના ત્રીજા સાક્ષી હતા શ્રી રૈન્ડુ સાવકાડા. એમણે કહ્યું કે ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરથી ૧૯૪૫ના મે સુધી એ જાપાની પરદેશ-ખાતાના નાયક-પ્રધાન હતા. મુત્સદ્દી-ખાતાની નોકરીમાં એ ૧૯૧૪-માં દાખલ થયેલા, અને લંડન, પેરિસ અને બીજાં સ્થળોમાંના એલમ્બીખાનાઓમાં વીસથી વધુ વર્ષો કામ કર્યું હતું.

સ૦—તમે પરદેશખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતા તે કાળ પૂરતી જ તમારા જવાબોની મર્યાદા રાખીને મને જણાવો કે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વિષે તમને જાણ હતી ?

જ૦—હા.

સ૦—એ સરકાર ઉપર નીચોનના એક એલચીની નિમણૂક કરવા સાથે તમારે કાંઈ સંબંધ હતો ?

જ૦—હા.

સ૦—એલચી નીમવાનો નિર્ણય ક્યારે લેવાયો હતો ?

જ૦—૧૯૪૪ના નવેમ્બરમાં.

સ૦—એલચી તરીકે કોની નિમણૂક કરવામાં આવેલી ?

જ૦—શ્રી હાચિયાની.

સ૦—પોતાની કામગીરીની ચરૂઆત એમણે ક્યારે કરેલી ?

જ૦—આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની બેઠક રંચુનમાં એ ૧૯૪૫ના માર્ચમાં પહોંચ્યા હતા એમ હું ધારું છું.

હથથપાયમા—

સ૦—શ્રી હાચિયાની એલચી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી તેને લગતા કાંઈ દસ્તાવેજો છે ?

જ૦—કામચલાઉ સરકાર ઉપર એક પ્રતિનિધિ મોકલવાના પોતાના નિર્ણયની સરકારે જાહેરાત કરી હતી.

સ૦—એ જાહેરાત ક્યા કરાઈ અને કઈ રીતે ?

જ૦—સત્તાવાર એજેટમાં.

સ૦—શ્રી હાચિયા ૧૯૪૫ના માર્ચમાં રંચુન પહોંચ્યા તે પછી એમની તરફથી તમને કાંઈ મદદ મળ્યા હતા ?

જ૦—હા.

સ૦—એ મોટું છે ?

૪૦—એ ટોડીઓમા છે

સ૦—શ્રી હાચિયા રગુન ગવા ત્યારે એમને કાઈ દસ્તાવેજો, એટલે કે કાગળો કે ઓળખાણુ-પત્રો આપવામા આવેલા ?

જ૦—સરઆતમા ઓળખાણુ-પત્રો આપવામા આવ્યા નહોતા એનું કારણ એ હતું કે આઝાદ હિંદની સરકાર કામચલાઉ દત્તી પણ શ્રી હાચિયા રગુન પહોંચ્યા પછી શ્રી મુલાયમદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણુ-પત્રો આપવાનો નિર્ણય મ્યેં ઓળખાણુ-પત્રો ઉપર નામદાર સહેનશાહના રીતસગના મહીસિકા કરવામા આવેલા, અને ૧૯૪૫નાખેની અધવચ્ચે એ શ્રી હાચિયાને મોકલવામા આવેલા પણ ટપાનવ્યવહારના ત્યારના સંજોગોને કારણે એ એમના મુકામે ખરેખર પહોંચ્યા નહોતા.

સ૦—શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણુ-પત્રો નહોતા તેથી હકીમતમા તો એમણે એવચ્ચી તરીકે કામ કર્યું જ નહોતું એ તમે જાણો છો ?

જ૦—એમણે કામ મ્યું જ હતું કામચલાઉ સરમગના પરદેશ પ્રધાનની મુનાકાતે એ ગયેના અને ઓળખાણુ-પત્રો રજુ થતાં તે પહેલાં પરદેશ-પ્રધાને પણ એમની વગતી મુદામત લીધેલી એવચ્ચી તરીકે એ કામ કરી શકે તેવી ગિચિતિમા હતા એમ હું માનું છું.

સ૦—આ મુનાકાતે જ્યાં અને વગતી મુનાકાત મેળવવા સિવાય શ્રી હાચિયાએ એવચ્ચી તરીકે કામ કર્યું હતું ?

જ૦—પરદેશ પ્રધાન સાથે એમને કચેરી-વ્યવહાર શા થયા તે હું જાણતો નથી.

સ૦—તમે તો એટલું જ જાણો છો કે એમણે મુનાકાત લીધી હતી.

જ૦—હા.

સ૦—કામચલાઉ સરમગના પરદેશ પ્રધાનનું નામ તમે જાણો છો ?

જા૦—ના.

સ૦—પરદેશ પ્રધાને વળતી મુલાકાત લીધેલી એ તમે ક્યાંથી મળ્યું ?

જા૦—શ્રી હાચિયાના અહેવાલમાંથી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે શ્રી હાચિયા પાસે ઝોળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમની સાથે કાંઈપણ વ્યવહાર રાખવાનો શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ધનકાર કરેલોઃ એ સાચું છે ?

જા૦—હા, શ્રી હાચિયાના અહેવાલ પ્રમાણે એ સાચું છે.

સ૦—અને તમે એમ કહો છો કે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઝોળખાણ-પત્રો મોકલવાનો નિર્ણય કરેલો ?

જા૦—હા.

સ૦—એ વિનિતિ લેખિત હતી ?

જા૦—ના.

સ૦—એવી મતલબનો કાર્ડ અહેવાલ શ્રી હાચિયા તમને તમને મળ્યો હતો ?

જા૦—હા.

સ૦—હકીકતમાં તો ઝોળખાણ-પત્રો એમને રંગુન કદી પહોંચ્યા જ નહોતા ને ?

જા૦—ના.

સ૦—રોપ્પાઓથી ઝોળખાણ-પત્રો રવાના થયા તેની તારીખ તમે આપી શકો ?

જા૦—૧૯૪૫ના મેની અધવચમાં.

સ૦—બ્રિટિશ લશ્કરે મેની રાજ્યે રંગુનમાં પ્રવેશ કર્યો તેના ને તમે મળ્યો છો ?

જા૦—હા.

સૌ—અને જાપાનીસ સેનાએ એપ્રિલની ૩૦મી સુધીમાં રંગુ ખાલી કરી નાખ્યું હતું એ ?

જૉ—હા.

સૌ—સુલાવેસી બોઝ પોતે એપ્રિલની ૨૪મીએ રંગુન છોડી ગયા હતા ?

જૉ—મને ખબર નથી.

સૌ—શ્રી હાચિયાએ રંગુન ક્યારે છોડ્યું હતું ?

જૉ—લગભગ એપ્રિલની આખરમાં.

સૌ—અને ઓળખાણ-પત્રો શ્રી હાચિયા માટેના હતા ?

જૉ—હા, એ જ્યાં હોય ત્યાં એમને એ મોકલી આપવાના હતા.

સૌ—એ કઈ જગ્યાએ મોકલી અપાયા હતા તે તમે જાણો છો ?

જૉ—ના.

સૌ—રંગુન છોડ્યા પછી શ્રી હાચિયા ક્યાં હતા તે તમે નથી જાણતા ?

જૉ—ના.

સૌ—ગે જાપાન પાછા ફરેલા ?

જૉ—ના એ બેંગકોક ગયેલા.

સૌ—બેંગકોકમાં એ લડાઈના અંત સુધી, એટલે કે ઓગસ્ટની અખવચ સુધી રહેલા ?

જૉ—હા.

સૌ—બેંગકોકથી તમને એમની તરફથી એકેય અહેવાલ મળ્યો નહોતો ?

જૉ—સંદેશાવ્યવહાર જરાય હતો જ નહિ.

તે પછીના સાક્ષી શ્રી તેરુરે હાથિયાએ કહ્યું કે—

‘આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર ઉપરના એલચી તરીકે મને જાપાનીસ સરકારે મોકલેલો. ૧૯૪૫ના માર્ચમાં હું રંગુન પહોંચ્યો, અને કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીને મળ્યો. રંગુનમાં હું ૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલ સુધી હતો. કામચલાઉ સરકારના ખીન્ત એક સભ્ય શ્રી અય્યરને હું મળેલો. રંગુનથી હું બેંગલોક ગયેલો અને કામચલાઉ સરકાર પણ રંગુનથી બેંગલોક ખસેડવામાં આવેલી અને દિલ્હી લાવવામાં આવ્યો ત્યાં સુધી હું બેંગલોકમાં જ હતો.’

સૌ—તમે રંગુન આવ્યા ત્યારે કાંઈ ઝાળખાણ-પત્રો લાવેલા ?

જૌ—હું કાંઈ ઝાળખાણ-પત્રો લાવ્યા નહોતો. પણ પહોંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હું ગયેલો. રંગુન જતાં પહેલાં હું ટોકીઓમાં હતો. રંગુન જવાનો હુકમ મને જાપાનીસ પરદેશ-પ્રધાન શ્રી શિગેમિત્સુ તરફથી મળેલો. આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપર મને મોકલવામાં આવ્યો તે અગાઉ હું જાપાનીસ મુસફી-ખાતામાં હતો. પોસ્ટ-ડમાંના જાપાનીસ એનચીખાતામાં હું હતો, બર્મોરીઆ ખાતેનો એલચી હતો અને પરદેશ ખાતાના ટોકીઓમાંના સાર્કારિક ખાતાનો વડો પણ કેટલાક વખત માટે હતો. હું રંગુન કાંઈ ઝાળખાણ-પત્રો લઈ ગયેલો નહિ, કાગળો અને એ આપવામાં આવ્યા નહોતા. એ આપવામાં આવ્યા નહોતા કાગળો આઝાદ હિંદ સરકાર એક કામચલાઉ સરકાર હતી એની મને જાણ થવામાં આવેલી.

સૌ—તમને ઝાળખાણ-પત્રો શા માટે નથી આપવામાં આવ્યા તેની પૂછપૂછ તમે કરેલી ખરી ?

જૌ—વાતચીતમાં મને જણાવવામાં આવેલું કે ઝાળખાણ-પત્રોની જરૂર નથી. પાલખી અને એક તાલ મારેલો કે ઝાળખાણ-પત્રો રવાના થઈ શક્યા છે, પણ મને એ પહોંચેલા નહિ.

દલતપાનમા —

સઠ—તમે ૨ ગુન જવા ઉપડ્યા ત્યારે કાંઈ કાગળિયા માથે લઈ ગયેલા ?

જઠ—ના.

સઠ—જાપાનીઝ સરકાર તરફથી કોઈનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી માથે નહોતા ?

જઠ—મારી સાથે હું કાંઈ કાગળિયા લઈ ગયો નહોતો. પણ ૨ ગુન પહોંચ્યા પછી પરદેસ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુનાકાતે હું ગયેલો અને એમને મેં એમ કહેલું કે મને એવચ્છી નીમવામા આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અધ્યરને પણ હું મળેલો.

મઠ—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા ક્યાં મળેલા ?

જઠ—મને ચોક્કસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોંચ્યા પછી થોડા દિવસે.

મઠ—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અધ્યરને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર ?

જઠ—કર્નલ ચેટરજી માટે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા, અને શ્રી અધ્યરને તો હું એકજ વાર મળેલો એમ ધારુ છું. ૨ ગુનમા હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને મળ્યો નહોતો.

સઠ—તમને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો ?

જઠ—હા, મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો.

સઠ—હું ધારું છું કે તમને ગઈ કાલે કહેવામા આવ્યું હતું ?

જઠ—મને લાગે છે કે મારી પામે ઝાગખાલુ-પત્રો નહોતા તેથી એમણે મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કહેલી.

સઠ—તે પછી જ તમને ઝાગખાલુ-પત્રો મોકલવાનું તમે જાપાનીઝ સરકારને કહેલું ?

૪૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનંતિને લીધે મેં મારા ઓળખાણ-પત્રોની માગણી કરતો તાર ટોકીઓ કર્યો. હું રંગુન પહોંચ્યો. પછી ચાર-પાંચ દિવસે એ તાર મોકલાયેલો. જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણ-પત્રો મોકલી રહી છે.

જ્યાંવપસના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર-જનરલ મારાગા હતા. એમણે કહ્યું કે—

‘૧૯૪૩ દરમિયાન જાપાનીસ વડા મયકના ચીફ ઓફ સ્ટાફ તરીકે હું રંગુનમાં હતો. આન્દિન્ડોન્ગ વિષે અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસંગોપાત મને જાણવા મળતું, છતાં કોઈ ચોક્કસ વિગતોની મને જાણ નથી. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અંગે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં રંગુનમાં મળ્યો હતો. કામચલાઉ સરકાર શા માટે સ્થાપવામાં આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલું.’

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમાં એમણે સાક્ષીને શું કહેલું તે જણાવવાનું શ્રી જુલાલાઈએ સાક્ષીને કહ્યું. પણ એ તો સાંભળેલી વાતનો જુલાનો થાય એમ જજ-એડવોકેટનો અભિપ્રાય થવાથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો. આમ જાણતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે દક્ષિણમાંની સેનાના વડા જનરલ તેરાઉચીના ફરમાનથી એમણે ઇન્દ્રાસવાળી લડાઈની બૃહદ્વચના કરેલી. એ લડાઈમાં આન્દિન્ડોન્ગે શો ભાગ ભજવ્યો હતો એવા શ્રી સુભાષાઈના સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ કહ્યું કે આન્દિન્ડોન્ગ હિંદની આઝાદી માટે લડી હતી. પણ એ જવાબને સાક્ષીનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય જળીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે જાપાનીઓની સાથે જ આન્દિન્ડોન્ગે અલગ લડાઈ કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી. ૧૯૪૪ના નવંબરમાં રંગુનમાં એક ગેરીલા રજિમેન્ટ આવી હતી. એ રજિમેન્ટ જેમના દાદા નીચે હતી તે કે. સાબરવાળે સાક્ષીએ અદાલતમાં યોગ્ય

કલતપાસમા —

સઃ—તમે ૨ ગુન જવા ઉપડ્યા ત્યારે કાંઈ કાગળિયા સાથે લઈ ગયેલા ?

જઃ—ના.

સઃ—જાપાનીસ સરકાર તરફથી, કાંઈનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી માથે નહોતા ?

જઃ—મારી સાથે ૮ કાંઈ કાગળિયા લઈ ગયેા નહોતો. પણ ૨ ગુન પહોંચ્યા પછી પરફેગ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુઠ્ઠાકાતે હું ગયેલો અને એમને મેં એમ કહેલું કે મને એલચી નીમવામાં આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અધ્યકને પણ હું મળેલો.

મઃ—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા ક્યારે મળેલા ?

જઃ—મને ચોક્કસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોંચ્યા પછી થોડા દિવસે.

મઃ—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અધ્યકને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર ?

જઃ—કર્નલ ચેટરજી માટે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા, અને શ્રી અધ્યકને તો હું એકજ વાર મળેલો એમ ધારુ છું. ૨ ગુનમાં હું શ્રી મુખાપચક્ષ બોઝને મળ્યો નહોતો.

સઃ—તમને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો ?

જઃ—હા, મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો.

સઃ—હું ધારું છું કે તમને માંઈ કાગળ કહેવામાં આવ્યું હતું ?

જઃ—મને લાગે છે કે મારી પામે ઓગખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમને મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કરેલી.

સઃ—તે પછી જ તમને ઓગખાણ-પત્રો મોકલવાનું તમે જાપાનીસ સરકારને કહેવું ?

૪૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનંતિને લીધે મેં ભાગ ઓળખાણ-પત્રોની માગણી કર્યો તાર ટોકીઓ કર્યો હું રશુન પહોંચ્યો. પછી ચાર-પાંચ દિવસે એ તાર મોકલાયેલો જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણ-પત્રો મોકલી રહી છે.

જ્યાવપચના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર-જનરલ મારાફુ હતા એમણે કહ્યું :—

‘૧૯૪૩ ઇમિયાન જાપાનીસ વડા કમચના ચીફ ઓફ સ્ટાફ તરીકે હું રશુનમાં હતો. આન્હિન્ડો વિશે અને આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસંગોપાત મને જાણવા મળતું, જ્યાં કેાંઈ ચોક્કસ વિગતોની મને જાણ નથી આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અંગે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં રશુનમાં મળ્યો હતો કામચલાઉ સરકાર સા માટે સ્થાપનામાં આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલું.’

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમાં એમણે સાક્ષીને શું કહેલું તે જણાવવાનું શ્રી જુનાભાઈએ સાક્ષીને કહ્યું પણ એ તો સાબરમતીની વાતની જુગાની થાય એમ જજ-એડવોકેટને અભિપ્રાય થવાથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો. આમ જ આનર્તા સાક્ષીએ જણાવ્યું કે દક્ષિણમાંની સેનાના વડા જનરલ આઝાદી માટે લડી હતી પણ એ જવાનને સાક્ષીને બચ્ચિત્તત આઝાદી માટે લડી હતી પણ એ જવાનને સાક્ષીને બચ્ચિત્તત અભિપ્રાય ગણીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે જાપાનીઓની સાથે આન્હિન્ડોને અલગ લડાવ્યું કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં રશુનમાં એક ગેરીલા રજિમેન્ટ આવી હતી એ રજિમેન્ટ જેમના તાલિમ નીચે હતી તે કે. જાદનવાજને સાક્ષીએ અદાલતમાં ઓળખી

ખતાવ્યા ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી કે માર્ચમાં એ રેજિમેન્ટ મોરચા લણી લિપટી ગઇ હતી. આ રેજિમેન્ટને શી કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી એવા એક સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ ન્યાયાધીશોના મેજ પાસે જઇને એક આકૃતિ દોરીને સમજાવ્યું કે આખી આંદિંંદોને એક ચોક્કસ દરોગ બેઠવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું.

સૌ—એમની રેજિમેન્ટ ન્યા લડતી હતી એ વિભાગ એકલા કેં શાહનવાઝખાનના વચ્ચે હેઠળ જ હતો? એમની સાથે કોઇ જાપાનીસ અફસર હતો?

જૌ—મને યાદ છે ત્યાં સુધી કેં શાહનવાઝની સાથે મંપક —ખાતાનો એક અફસર હતો, પણ મને એની ખાત્રી નથી.

સૌ—આંદિંંદો અને ઈન્કલાબ મોરચા પરના સમુદાય 'કમાન્ડ' વચ્ચે શી સમજાણ હતી?

જૌ—ન્યારે લડાયક હીલચાલ ચાલતી ન હોય ત્યારે આંદિંંદો સ્વનંત્ર હતી અને હીલચાલ ચાલુ હોય એટલા વખત હગમિયાન એ જાપાનીઓના હાથ હેઠળ હતી.

સૌ—હિંદુસ્તાનનો કોઇ પ્રદેશ કબજે કરાય તો તેનું શું કરવું તે વિશે કશી સમજાણ હતી?

જૌ—હિંદોને જે કાંઈ પ્રદેશ અમે કબજે લઈએ તે આંદિંંદો કેાને સોંપી દેવામાં આવે એવી સમજાણ હતી.

સૌ—આ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનું તંત્ર કોણે સંભળાવાનું હતું એ વિશે જાપાનીસ 'દાઇ-કમાન્ડ' અને આંદિંંદો વચ્ચે કાંઈ સમજાણ હતી?

જૌ—એની ઉપર કામચલાઉ સરકારનો કાચુ રહેવાનો હતો.

સૌ—મુક્ત કરેલા પ્રદેશોમાંથી વિજેતા સેનના દાયમાં જે શત્રુ-સંગ્રામ આવે તેને અમે શી સમજાણ હતી?

જૌ—તમામ શત્રુ-સંગ્રામ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાનો હતો.

સૌ—જપાનીઓએ અને આંહિંંદોંએ હિંદની સરહદ બેગમી ત્યારે કરાયેલી બહેરાતો વિષે તમને કંઈ જાતમાહિતી છે ?

જૌ—એ વખતે કરાયેલી બે બહેરાતો વિશે હું જાણુ છું. એક શ્રી સુભાષચંદ્ર બોએ કરેલી કે તેઓ હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડી રહ્યા હતા ખીજી લેફ્ટનન્ટ-જનરલ કાવાળાએ કરેલી કે જપાનીઓએ કબજે કરેલા તમામ પ્રદેશો હિંદીઓને સોંપી દેવામાં આવશે. એ બહેરાતો હું અહિં ૨૦૪ કરી શકું તેમ નથી.

ઉચ્ચતપાસ દરમિયાન —

જૌ—ઈન્દ્રાલવાળી લડાઈના બચ્હની યોજના ૧૯૪૪ના જન્યુઆરીમાં થયેલી. એ લડાઈની સરખાત ૧૯૪૪ના માર્ચમાં થયેલી. બેનો અંત કયારે આવ્યો તે હું જાણુતો નથી ૧૯૪૪ના જન્યુઆરીમાં ૫૨માર્માંની જપાનીસ સેનાનું અંખ્યાબળ ૨,૩૦,૦૦૦નું હતું.

સૌ—૧૯૪૪ના જન્યુઆરીમાં જગમાર્માંની આંહિંંદોંનું અંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતું ?

જૌ—વધુમાં વધુ ૧૦,૦૦૦નું.

સૌ—આંહિંંદોંની કઈ કઈ રજિમેન્ટોએ ઈન્દ્રાલવાળી લડાઈમાં રીતસરનો ભાગ લીધો હતા તે તમે જાણો છો ?

જૌ—બધા મળીને ત્રણેક ડિવિઝનો હતા. આંહિંંદોંના એક ડિવિઝનમાં ૭,૦૦૦ થી ૮,૦૦૦ મૈનિકો હતા એમ હું ધારું છું, પણ ચોક્કસ નથી કહી શકતો.

સૌ—તમે કહ્યું કે જન્યુઆરીમાં જગમાર્માંની આંહિંંદોંનું અંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતું. તમે એમ સૂચવો છો કે ઈન્દ્રાવને મોરચે લડના આંહિંંદોંના દળોના મૈનિકો ૧૦,૦૦૦ થી વધુ હતા ?

જૌ—ઈન્દ્રાવને મોરચે આંહિંંદોંના ૧૦,૦૦૦ થી વધુ મૈનિકો હતા એમ હું માનું છું.

સૌ—એ ક્યાંથી આવેલા ?

જૌ—હું ધારું છું કે સિંગાપુરથી ધનુ આવેલા, અને આ રીતે ૧૦,૦૦૦ની મૂળ સંખ્યામાં વધારો થયો હોય. કેટલાક માણસો

બરમામાંથી પણ આવેલા. હું ધારું છું કે એમની સાથે લગી જ્યાં હિંદમાંથી પણ કેટલાક આવેલા, પણ કેટલા આવેલા તે હું નથી જાણતો.

સ૦—હિંદમાંથી પણ કેટલાક આવેલા તે તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?
જ૦—મેં એ સાંભળ્યું હતું.

સ૦—ધર્મશાસ્ત્ર મોરચા પરની આંહિંંદો રેન્જિમેન્ટનાં નામ ગેરીલા રેન્જિમેન્ટ નં ૧, ૨, અને ૩ હતાં ?

જ૦— હું ધારું છું કે એજ હતાં.

સ૦—ધર્મશાસ્ત્રના લડાઈને પરિણામે આંહિંંદોના મૈનિકો માંથી કેટલા કમી થયા હતા તે તમે કહી શકો તેમ છે ?

જ૦—ના.

પહેલી આઝાદફોજના સરદાર પદ્મ સેન

આઝાદ હિંદ સરકારના બે પ્રધાનોની જુળાની

૧૧મી ડિસેમ્બર : મંગળવાર

: ૧૫ :

બચાવપક્ષના છઠ્ઠા સાદ્યી હતા આઝાદ હિંદની કમચલાઉ સરકારના એક પ્રધાન શ્રી અચર. એમણે જુળાની આપી કે—

‘ ૧૯૪૧ની ૧૦મી ડિસેમ્બરે જાપાનીઓએ લડાઈની જાહેરાત કરી ત્યારે હું બેંગ્લોકમાં હતો. તે જ દિવસે બેંગ્લોક છોડીને બરમા નરસે હિંદ પહોંચવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં હું સફળ ન થયો. કારણકે હું સરહદ ઉપર પહોંચ્યો તે અગાઉ બે દિવસે જ એ બંધ કરી દેવામાં આવેલો.

પૂર્વ એશિયામાંના તમામ હિંદીઓની એક પરિષદ ૧૯૪૨ના જુનની અધવચમાં બેંગ્લોકમાં મળેલી. ચાઈસિન્ડ, બરમા, મલાયા (સિંગાપુર સહિત), હિંદી—ચીન, જાવા, સુમાત્રા, ફિલિપાઈન્સ, શામાઈ, હોંગકોંગ અને જાપાનમાંથી એમાં પ્રતિનિધિઓ હાજર રહેલા. પૂર્વ એશિયામાં એ વખતે હિંદીઓની આશરે પચીસથી ત્રીસ લાખની વસ્તી હતી. એ પરિષદમાં હું એક પ્રેક્ષક તરીકે હાજર રહેલો.

બેંગ્લોકમાં સ્થાપાયેલા હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકમાં હું ૧૯૪૨ના જુલાઈમાં જોડાયો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનું પ્રથમ ધ્યેય એ વખતે હું સમજ્યો હતો તે પ્રમાણે હિંદની સ્વતંત્રતા જાનવાનું હતું. સંઘના જાહેરાત-ખાતાનો કાજ એ મને સોંપવામાં આવેલો.

ફ્રેન્ચમારીના અંતમાં બેંગ્લોક છોડીને હું માર્ચની ૩ જીએ સિંગાપુર પહોંચ્યો. ત્યાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખ રાજનિદારી બોઝને હું મળ્યો. એમણે મને કહ્યું કે વડું મથક બેંગ્લોકથી સિંગાપુર ખસે તેટલું જલદી ખસેડવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો હતો. તે વખતે તેવારીઓ ઘર કરી દેવામાં આવી અને ૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં ખસેડવાનું કામ ઘર મધ્યમ-મારી કચેરીમાં કામ કરવું મેં ચાલુ રાખ્યું.

દક્ષિણ એશિયાના તમામ દેશોમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના રીત-સરના સભ્યો હતા, અને એ વખતે એના સભ્યોની સંખ્યા સાઝસાત લાખ જેટલી હતી.

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ
અને રાશબિહારી બોઝ

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ ૧૯૪૩ની ૨ જુલાઈએ સિંગાપુરમાં આવ્યા. ૪થી જુલાઈએ, પૂર્વ એશિયામાંના તમામ દેશોમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ સિંગાપુરમાં બેસી. એ પરિષદમાં, રાશબિહારી બોઝે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખપદની સત્તાવાર સોંપણી નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને કરી દીધી.

પ્રતિનિધિઓને અને પ્રેક્ષકોને રાશબિહારી બોઝે કહ્યું કે ટોફીઓથી એ એમને માટે એક સોદામ-નેતાજી-લાગ્યા હતા, અને પ્રમુખપદ એ નેતાજીને સોંપી દેતા હતા. આ જાહેરાત વખતે હાજરિયાના પોઝારોનો વરસાદ વરસ્યો હતો.

ચોતાના બાપણમાં નેતાજી બોઝે જાહેર ક્યુ-કે યોગ જ વખતમાં આજ્ઞા

દિંદી એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાની એમની ધારણા હતી. એનો પણ અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક સત્કાર કરવામાં આવેલો.

૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે, પૂર્વ એશિયામાંની દિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની બીજી એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઈ હતી. સામાન્ય મંત્રીએ સંઘની પ્રગતિનો અહેવાલ વાંચી લીધા પછી સુભાષચંદ્ર બોઝે આઝાદ દિંદી કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરી હતી. પ્રતિનિધિઓએ અને હાજર રહેલા સૌ કોઈએ એ જાહેરાતને તાળીઓના મઝગાટ, અને પોકારો વચ્ચે આવકારી હતી.

આ સરકારના સભ્યોનાં નામ જાહેર કર્યા પછી નેતાશ્રીએ પોતે દિંદુસ્તાન પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. તે પછી પ્રધાનમંડળના બીજા સભ્યોએ દિંદુસ્તાન પ્રત્યેની અને નેતાશ્રી પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. આખી કાર્યવહી દરમિયાન કમળે ને ‘પગલે હર્ષાવેશની સોગંદ લીધા. આખી કાર્યવહી દરમિયાન કમળે ને ‘પગલે હર્ષાવેશની કીકિયારીઓ અને ‘સુભાષ બોઝ કી જય’, ‘આઝાદ હકૂમત કી જય’ તથા ‘આઝાદ દિંદ કી જય’ના પોકારો થયા કરતા હતા.’

આઝાદ દિંદી કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત કર્યા પછી એક છબી અને સાક્ષી સહિતના એ સરકારના પ્રધાનોની બીજી છબી સાક્ષીને દેખાડવામાં આવતા એ એમણે બોળ્યા બતાવી પછી ટમિયું કે—

‘કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના પછી અમે સ્થિર અને અમે-રિકા સામે લડાઈ જાહેર કરી. એ સરકારમાં હું જાહેરાત અને પ્રચાર ખાતાનો પ્રધાન હતો. પોતાના વહીવટી-તંત્ર તરીકે કામચલાઉ સરકાર દિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વ્યવસ્થા-તંત્રનો ઉપયોગ કરતી.’

કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત અને તેના પ્રધાનોનાં નામવાળો એક દસ્તાવેજ સાક્ષીને બતાવતા, પોતાને યાદ છે જ્યાં સુધી એ સાચા છે એમ એમણે જણાવ્યું. તે પછી કામચલાઉ સરકારની પ્રવૃત્તિઓ વિશે સવાર પૂછતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

સંઘદ્વારા હિંદીઓને નાબૂદીય શિક્ષણ પૂરું પાડવાનું અને તખીખી તથા અન્ય ગહત પહેંચાડવાનું કાર્ય આઝાદ હિંદ સરકાર કરતી હતી. હિંદુસ્તાનીઓને જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે રક્ષણની, અને ખાસ તો ગુંડાગીરી સામેના ગક્ષણની, જરૂર પડે ત્યારે એ પૂરું પાડવાની સૂચના સરકારે આંહિં-ંફોળને આપી હતી.

૧૯૪૩ની ૩૭ માર્ચથી ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી સુધી હું સિંગા-પુર્ગમાં હતો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર પોતાના સભ્યોની સહી લેવાનું કાર્ય હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની મક્ષાયામાંની શાખાઓએ ૧૯૪૩ના ડીસેમ્બરમાં શરૂ કર્યું.

સંઘની મક્ષાયાની શાખા તરફથી નિયમિતપણે એક માસિક પત્રિકા બંદાગ પાડવામાં આવતી હતી. ૧૬મી ડિસેમ્બર ૧૯૪૩ના એના અંકમાં સંઘની શાખાઓ માટે નીચે મુજબની સૂચનાઓ આપેલી હતી:

“ પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓ આજે હવે એક પરદેશી સત્તાના તાબેદારો નથી રહ્યા. એ તો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના મરિંજ નામરિક્ષ છે.

મક્ષાયામાંના ખીજા હિંદીઓને આ વાત જરૂર જાણવવા માટે અને પોતાના નવા સ્થાનની જવાબદારીઓનું આપણા દેશભાઈ-ઓને પૂરું જાણ કરાવવા માટે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવાનું હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સાધના દરેક મળ્યને કહેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષેની વિમત-વાર સૂચનાઓ અને પ્રતિજ્ઞાનો મુમદો શાખાઓને મોકલાર્થ ચૂક્યાં છે.

પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે, દરેક સભ્યને વફાદારીની પ્રતિજ્ઞાનું એક કાર્ડ આપવામાં આવશે અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સધના સભ્યપદનું તેનું કાર્ડ એ પ્રતિજ્ઞા લેવગ્રવનાર અમલદાર પાકું લઈ લેશે.

આપણી સરકાર પ્રત્યે વફાદારી ગણવાનો આધાર માત્ર હિંદી સંવાદ સંઘના સભ્યોને જ આપવામાં આવશે, કારણ કે સંઘનો સભ્ય ન હોય તેવા કોઈપણ હિંદીને સાચો હિંદી ગણી શકાય નહિ. ૨૧મી ઓક્ટોબરે શૌનાનમાંના પોતાના ભાષણમાં નેતાશ્રીએ કહ્યું હતું તેમ 'એમને આપણે હિંદીઓ કે મિત્રો ગણી શકીએ નહિ. દિલ્હીમાં એમને માટે કોઈ સ્થાન નથી.'

વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા લેનારઓની એક યાદી સાક્ષીને દેખાડવામાં આવી. ૧૯૪૪ના જુન મુધીની કુલ સંખ્યા એમાં ૨,૩૨,૫૬૨ની દેખાડેલી હતી

સૌ—કામચલાઉ સરકારની આવકના ક્યા ક્યા ભાગો હતા ?

જૌ—પૂર્વ એશિયામાં બધેથી હિંદીઓ પાસેથી ચલાઉ સરકાર ફાળા ઉતરાવતી. આ રીતે બેગા થયેલા પૈસા ખરમામાં આઝાદ હિંદ બેન્કમાં રાખવામાં આવતા. ફાળામાં રોકડનાં તેમજ ચીજવસ્તુઓ અપાતી. ખાદ્ય પદાર્થો, ધાતુનાં કામવાસણો અને આંદિન્દોના ઉપયોગમાં આવી શકે એવી બીજી કોઈપણ ચીજનો એમાં સમાવેશ થતો.

૧૯૪૩ના નવેમ્બરમાં આ ફાળામાં રોકડનો આંકડો ૫૩,૪૩,૬૫૬ ટોલરે પહોંચેલો અને ૮૬,૩૧૦ ટોલરની કિંમતનું ઝવેરાત એમાં અપાયેલું. ૧૯૪૪ના જુલાઈમાં કુલ આંકડો ૧,૫૩,૫૪,૧૦૪ ટોલરે પહોંચેલો. આઝાદ હિંદ બેન્કની સ્થાપના ૨ મુનમાં ૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં થઈ હતી. શ્રી દીનાનાથ તેના ડાયરેક્ટરોમાંના એક હતા અને હું તેના ડાયરેક્ટરોના બોર્ડનો પ્રમુખ હતો.

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે આંદિન્દોનો કમળે સંભાળી લીધો. પત્રો એ સર્વોચ્ચ કમાન્ડર બન્યા. આંદિન્દોમાં સંપૂર્ણપણે ગ્રેજી-પૂર્વકની ભાગીદારીમાં આવવી હતી એ હું જાણું છું. અમે એમને તાલીમ આપી શકતા નહોતા એવા વધારાના વ્યયમેરો દમેટાં અમારી પાસે ગ્રેડવા હતા નામગિરી વધીવટીઓને તાલીમ આપવા

માટેની એક તાલીમશાળા સિંગાપુરમાં હતી. નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા પછી થોડા મહિનામાં એ શાળાની સ્થાપના કરવામાં આવેલી.

૧૧૮—નીચેન સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના સંબંધો કેવા હતા ?

જવાબ—સમાનતાને ધોરણે વ્યવહાર રાખતાં એ સાથીરાજ્યો વચ્ચેના એ સંબંધો હતા.....૧૯૪૪ના એપ્રિલથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના જંગલમાં રહ્યો હતો.

૧૧૯—જાપાનીસ સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના એવા કોઈ મતભેદની વિમતો તમે આપી શકશો કે જેમાં કામચલાઉ સરકારે પોતાનો મત સાચો કરાવ્યો હોય ?

જવાબ—કામચલાઉ સરકારે ન્યારે પોતાનો મત સાચો કરાવ્યો હતો એવા મારી જાણુના બે કે ત્રણ પ્રસંગો તો મને યાદ છે. ૧૯૪૪ના માર્ચમાં, શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ અને કેટલાક જાપાની અફસરોની જેમાં હાજરી હતી એવી એક પરિષદ મળેલી. એમાં હું પણ હાજર હતો. હિંદની ધરતી ઉપરની લગભગ સંચાલન કરવા માટે એક યુદ્ધ-સમિતિની સ્થાપના અંગેની ચર્ચાઓ ત્યાં થતી હતી. જાપાનીઓની એવી માંગણી હતી કે એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઈ જાપાનીને મૂકવો, અને પોતાના એ દાવાના ટેકામાં એમણે દલીલો કરી. નેતાજીએ એ સૂચનાનો સામનો કર્યો અને તેમ કરવાનાં પોતાનાં કારણો દર્શાવ્યાં.

જાપાનીઓની દલીલ એ હતી કે પ્રમુખપદે જાપાની હોય તે સમવડતાને ખાતર જરૂરી છે. પણ નેતાજી તો સિદ્ધાંત ઉપર ઊભા રહ્યાં. અને એમણે કહ્યું કે જેમાં હિંદનું અખંડત્વ, સાર્વભૌમત્વ, કે સ્વાતંત્ર્ય જરા પણ જોખું થાય એવી, કોઈ પણ વાત એ સ્વીકારી શકે નહિ. એમની સામી દલીલ એ હતી કે કાં તો કોઈ હિંદી એનો પ્રમુખ બને અથવા તો પછી સમિતિ પ્રમુખ વિનાની જ રહે, અને તેના હિંદી તેમજ જાપાની સભ્યોનો દરજ્જો સમાન રહે.

નેતાશ્રમે પોતાની વાત સાચી કરાવી હતી અને એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઇ જાપાનીને ચૂકવામાં આવ્યો નહોતો.

કામચલાઉ સરકાર પોતાની વાતને સફળતાપૂર્વક વળગી રહી હોય એવો ખીજો પણ એક દાખલો છે. જાપાનીઓ અને કામચલાઉ સરકારના પ્રતિનિધિઓની હાજરીનાથી એક પગિષ્ઠમા જાપાનીઓએ કહ્યું કે પૂરવઠા-ખાતાના અને માનવમળ-ખાતાના પ્રધાનોની નિમણૂકની જાણ એમને અગાઉથી જ કરવામાં આવે તો સારું, કારણ કે જાપાનીસ યુદ્ધ-પ્રયત્નોને એ નિમણૂકની સીધી યા આડકતરી અસર થતી હતી પણ નેતાશ્રમે જણાવ્યું કે એ તો કામચલાઉ સરકારની બિનકુલ આંતરિક ખામત છે જે કે આવી નિમણૂક થઈ ચૂક્યા બાદ, એક સિદ્ધાંતાર રૂપે તેની જાણ જાપાનીઓને કગવામાં એમને વાધો નહોતો. ઉપર સુધી તેઓ એ મતને વળગી રહ્યા હતા.

હજી એક ખીજો દાખલો હું આપું છું (હિંદના) મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોમાં પ્રાદ્યપણ જાપાનીસ પેટીને કામ કરવા ન હઈ શકાય અને એક આઝાદ હિંદ બેન્ક સિવાય બીજી કોઇપણ બેન્કથી ત્યાં કામકાજ ન થઈ શકે એવી એક યોજના નેતાશ્રમે ઘડી કાઢી હતી.

સ૦—મલાયા કે બરમામાના હિંદીઓના ગદ્ય મટે કામચલાઉ સરકારે શું શું કર્યું હતું ?

જ૦—હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના તંત્ર દ્વારા તબીબી મદદ અને સામાજિક સુખાકારીના ખીજા કાર્યોની એમણે ગોઠવણ કરેલી ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ એમની કળવણી પણ ચાલુ રખાયેલી. આઝાદ હિંદ સરકારના ચાર રેડીઓ મથકો હતા જાહેરાત અને પ્રચાર-ખાતાના પ્રધાન તરીકે એમના સચાલન માટે હું જવાનદાર હતો.

સ૦—આ મથકોના સચાલન ઉપર જવાબદારી કોઈ નિયંત્રણ હતું ?

જ૦—ના. મલાયામાંથી સ્વયંસેવકોની એક મોટી સંખ્યા (ફાજમા) ભરતી થઈ હતી. બરમામાંથી પ્રમાણમાં ઓછા અને

દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોમાથી પ્રમાણસરના સ્વયંસેવકો પણ એમા જોડાયેલા હિંદી વેપારીઓ પાસેથી અનાજના રૂપમા સખાવતો અમને મળતી હતી

ઉદ્યતપાત્રમા —

૧૮૦—૧૯૪૨મા હું જોવાનો ખમરપત્રી હતો જે ગોકોક પત્રિકામા હું હાજર હતો હિંદી સ્વતંત્રતાના સમયમા જાપાનીસ યુદ્ધનેમોનુ સ્પષ્ટીકરણ માગવાનો મતવચનો એક ઠગવ એ પરિપક્વમા પસાર થયો હતો

મં—એ પ્રમાણેની સત્તાવાર ચોખ્ખર જાપાનીઓએ કદી પણ કરી નહોતી એ હકીકત છે ?

૧૮૦—મને ખમર નથી મગકોક પરિપત્ર નીમેલી કાર્યવાહક મમિતિની કાર્યવહીની મને જાણ નથી. એક એના પ્રમુખ શ્રી રાશમિદારી જોડ સિવાયના તેના બીજા સભ્યોના ગણનામાની મને ખમર નથી ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમા હું જે ગમેકમા હતો ન્યારે શ્રી રાશમિદારી જોડ સિવાય ગયેના હતા .. બરમા અતે મનાયામાથી ગેરહાજર હિંદીઓની માનિકીની મિલકતને લગતો એક ઠગવ પસાર કરવામા આવ્યો હતો એ મને યાદ છે બરમામાના હિંદીઓએ ‘ એબસન્ગી ઇન્ડિયન પ્રોપર્ટીઝ એસોસિએશન ’ (માલિકની ગે હાજરીવાળી હિંદી મિલકતોનો સંઘ)ની સ્થાપના કરી હતી આ સંઘ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ નીચે ગ્રહીને કામ ચાલતો હતો શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને પૂર્વ એશિયામા તેજાવતો એક ઠગવ પસાર થવામા આવ્યો હતો એ પણ મને યાદ છે .. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘમા સાડાસાત લાખ સભ્યો હતા એ મારી માદિની સંખ્યા સમયિકામા અખાતી વિગતોને આધારે અપાયેલી હતી મારી કામચરી કામચલાઉ સંગ્રહની તથા આર્કાઇવ્સની પ્રવૃત્તિનો પ્રચાર

કરાવવાની અને હિંદની સ્વતંત્રતા માટે હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં પ્રચાર પહોંચતો કરવાની તથા સભાઓ ગોઠવવાની હતી.

૨૧૦—કામચલાઉ સંગઠન માટે કાળા ઉદ્ધગવનારાઓએ ખરમા અને મહાપામાં હિંદીઓની મૂડીના અમુક ટકા કરાવેલા હતા એ સાચું છે ?

જ૦—ખરમા અને મહાપામાંના હિંદીઓની એએઆપૂર્વકની સંમતિથી અમુક ટકા કરાવવામાં આવ્યા હતા. કાળા ઉદ્ધગવનારાઓએ હિંદી વેપારીઓને અને બીજાઓને કાળામાં આપવાનું કહેલું અને એમની સંમતિથી તેમજ એમની સૂચનાથી જુદા જુદા સ્થળો માટે જુદા જુદા ટકા કરાવવામાં આવેલા.

એક ‘ એડ્ડ એન્ડ ગેનેજમેન્ટ ’ (બ્વરથા સમિતિ) મહાપામાં કાળા એકઠા કરતી અને ખરમામાંના હિંદીઓની બનેલી એક નેતાજી કાળા-સમિતિ પણ હતી. આજળ જતાં કરીમ ગની નામનો એક માણસ નેતાજી કંડ સમિતિનો સભ્ય બન્યો. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરી અગાઉ ઉદ્ધરાણું એમના કબજામાં નહોતું.

૨૧૦—પૈસા પકાવવાનો ટ્રાઈ આરોપ એમની ઉપર હતો ?

જ૦—ના.

૨૧૦—શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કુમારથી એમની ધરપકડ કરવામાં આવેલી ખરી ?

જ૦—નેતાજીના હુકમથી એમને અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલા. એનાં કારણોની મને ખબર નથી. નેતાજીના જન્મદિવસે સામમી ઉદ્ધગવવાની પ્રવૃત્તિ વિશે એક તપાસણી ચાલુ હતી. પણ એમની સામેના ચોક્કસ આરોપોની મને ખબર નથી.

જ૦—આ. હિં. ં. ફો. ને એક વાર કેપડું અથવા રૂ. ૫૦ આપવાનો હુકમ દરેક માણસને કરવામાં આવેલો ?

જ૦—દરેક હિંદીએ ઓછામાં ઓછું એક વાર કાપડ આપવું

જોઈએ એવી અપીલ કરવામા આવેલી. પણ એમાં કોઈ જાતની બળજબરી તો હતી જ નહિ..... ખુદ આંદિ'ંદેશીને ઉદેશીને નેતાશ્રીએ કરેલાં સંખ્યાબંધ ભાષણો દ્વારા મેં જાણેલું કે આંદિ'ંદેશી—મા સ્વેચ્છાપૂર્વકની જ ભગતી થતી હતી.

સ૦—મોટેથી બોલવાનું બાદ કરતાં સાચેસાચ તો બળજબરી વાપરવામાં આવતી હતી એ સાચું છે ?

જ૦—લોકોને આંદિ'ંદેશીમાં ભરતી કરવા માટે મુદ્દેસેય બળજબરી વપરાયાની મને જાણ નથી.

સ૦—લોકો ઉપર આંદિ'ંદેશીમાં જોડાવાનું દબાણ લાવવા માટે ભયંકર જુલમો કરવામાં આવ્યા હતા એની તમને જાણ છે ?

જ૦—૧૯૪૨ ના ડિસેમ્બર પછી દિ'દીઓ ઉપર આંદિ'ંદેશી—માં જોડાવા માટે કોઈ જુલમો થયાની મને પોતાને જાણ નથી.

• મ૦—જાપાનીઓએ આંદિ'ંદેશી ઉપર કોઈ બંધનો મૂક્યા હોવાનું તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

શ્રી બુદ્ધાભાઈએ સાક્ષીને અચાંચ એક સવાલ પૂછ્યો : ‘ જા'જાનના દુકાનની વાત તમે જામનેલી ? ’

જ૦—હા.

સ૦—એમાં સપ્તરૂપેલા માણસોની ગદન માટે તમારી મરકાર તરફથી કોઈ એકરૂર કરવામાં આવેલી ?

જ૦—હા, જા'જાનના દુકાનપીડિત માણસોની ગદન માટે નેતાશ્રીએ એક લાખ ટન ચોખાની એકરૂર કરેલી.

મ૦—એનો ચો જવાબ મરેલો ?

જ૦—એનો ખીચાડ કાપેલો નહોતો.

દરારપરમાં મુઠની વજતે એ વાતનો જવાબ દીધો—

સ૦—જા'જાનના દુકાનની અને શ્રી મુખત્યબંદ બોલે ચોખા

મોકલવાનો કરેલી ઓફરની વાત તમે જણાવી હતી. એ ઓફર કેરી રીતે કરવામાં આવેલી ?

જૉ—રેડીઓ ઉપરથી એ ઓફર હિંદુસ્તાનની જનતાને તેની જાણ માટે અને હિંદુસ્તાનમાંના સત્તાવાળાઓને એ અંગે પગલાં લેવા માટે કરવામાં આવેલી.

૧ સૉ—આ ડ્રાડકાર્ટ ક્યારે કરાયેલો ?

જૉ—હું માનું છું કે એ ૧૯૪૮ના જુલાઈ કે ઓગસ્ટમાં કરાયો હતો.

સૉ—ક્યાંથી ?

જૉ—સિંગાપુરથી.

સૉ—ચોખ્ખા ક્યાંથી મોકલવાના હતા ?

જૉ—એ બ્રિટિશ સરકાર જહાજોની સલામતીની ખાત્રી આપે તો બરમાના કેઈ પણ બંદરેથી એ મોકલવાના હતા.

સૉ—એ વખતે બરમાની પ્રજા ચોખ્ખા વિના જૂએ મરતી હતી ખરી ?

જૉ—ના.

પછીના સાક્ષી તરીકે આવ્યા લેૉ કર્નલ લોમનાથન. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એ એક પ્રધાન હતા અને આઠમાન તથા નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશ્નર હતા. જુઆની આપતાં એમણે કહ્યું કે—

‘સિંગાપુર પડ્યું ત્યારે હું ઇન્ડિયન જનરલ હોસ્પિટલ (હિંદી ઇસ્પિતાલ) નં. ૧૯નો કબજો સંભાળતો હતો. ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરના અરસામાં હું આઈલેન્ડનો સભ્ય બન્યો. વચગાળા દરમિયાન નીસન જાવણીમાં આવેલી, મારી ઇસ્પિતાલનો કબજો સંભાળવો મેં, ચાલુ રાખ્યો હતો. નીસન જાવણી ૨૦૦૦ સિપાઈઓ માટે બાંધવામાં આવેલી, પણ એમાં બારેક હજારને ખીચોખીચ બરવામાં

આવેલા. ઇસ્લાતમાં નીચત ડાવણીમાં ચાર ઇરિપતાલો હતી અને ડાવણીમાંના તમામ કેદીઓનો સારવાર એ કરતી. પાછળથી અમુક ઇરિપતાલોને બિદાદરી અને સેલેટારનો ડાવણીઓમાં મોકલવામાં આવેલી.

ખરમા, ફિલિપાઇન્સ, હોંગકોંગ, સુમાત્રા, જાવા, સેલેપસ, બોર્નીઓ, સાંધાઇ, કેન્ટન, હિંદી-ચીન-આખાવ દૂર પૂર્વમાંથી આવેલા ૧૧૦ પ્રતિનિધિઓની હાજરીવાળી બેંગ્કોક પરિષદમાં હું હાજર હતો.

પરિષદમાં ૬૦ કે ૭૦ ઇરાવો પસાર થયેલા. મુખ્ય ઇરાવમાં તમામ હિંદીઓને અને ખાસ તો 'નાગરિકોને સંગઠિત બનવાનો અને પોતાના જનમાલની સલામતી જાળવવા માટે તથા પોતાની સામાન્ય આખાદી માટે એક સંસ્થા રાખવાનો સાર કરવામાં આવ્યો હતો. હિન્દી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ નામની એક સંસ્થા નીચે એમણે સંગઠિત બનવાનું હતું અને તેની જુદી જુદી શાખાઓને સંઘની પ્રાદેશિક અથવા સ્થાનિક શાખાઓ કહેવાતી હતી. એક ઇરાવમાં એક લશ્કર 'બીજું' કરવાની માગણી કરાઇ હતી. ઇરાવમાં એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી જે ટાંક ચાલુ તે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહા-સભાની પ્રતિષ્ઠાને અનુરૂપ હોવું જોઇએ. એવી સમજણ હતી કે કેમિસ ન્યારે એમને હિંદમાં આવવાનું કહે ત્યારે એમ કરવા માટે એમણે પગલાં લેવાં જોઇએ.

આંદોલોના 'જી. એ. સી.' કેપ્ટન મોહનસીંઘ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તથા કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ શ્રી રાજ-બિદારી બોઝ વચ્ચેના સંબંધો બહુ સુખદ નહોતા. મારી પોતાની જાતમાલિતિ એવી છે કે જાપાનીઓ સાથે લાંગા કાગધો પોતે રહ્યા હતા તેથી શ્રી રાજબિદારી બોઝ જાપાનીઓને હાથે દોરવણી પામવા અને એમના નિષ્વંત્ર્યમાં રહેવાના મતે દબેલા હતા. ન્યારે મોહન-સીંઘને એમ લાગતું હતું કે જાપાનીઓ સાથે શ્રી રાજબિદારી બોઝ ચલાવો શકે તેથી વધુ કડક વર્તાવ રાખવો જોઈએ.

આંહિંદોશી એ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એક શાખા હતી. મોહનસીંધને શ્રી રાશબિહારી બોઝ સાથે બહુ સુમેળ નહિ તેથી જાપાનીઓ સાથે વ્યવહાર રાખવામાં એમણે પોતાની ઉપર ધણી જવાબદારી લીધી હતી. કટોકટી દરમિયાન કેટલાક ઉચ્ચ અફસરોને પોતાને બંગલે મળતા રહેવાનું મોહનસીંધે કહ્યું હતું. એમાંને હું એક હતો. મોહનસીંધે અમને જણાવ્યું હતું કે બેંગલોર, પરિષદમાં કરેલા કરારોને જાપાનીઓએ હજી સુધી બહાલી આપી નથી.

આંહિંદોશી સાથે એક મિત્રસેના તરીકેનો વર્તાવ રાખવાની મોહનસીંધની માગણીનો સ્વીકાર થયો નહોતો. થોડી વિમાન-વિરોધી ટૂંકડીઓનો જાપાનીઓએ સંરક્ષણ માટે ઉપયોગ કર્યો તે સામે મોહનસીંધે આકરે વિરોધ કર્યો હતો, કારણ કે એનો કબજો એમને સોંપાઈ જવો જોઈએ એમ તેઓ માનતા હતા. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ આવી પહોંચ્યા નહિ ત્યાં સુધી જાપાનીઓએ એ વિમાન-વિરોધી તોપોનો કબજો સોંપ્યો નહોતો.

જાપાનીઓએ આંહિંદોશીના કેટલાક સૈનિકોને બરમા લઈ જવા માટે એક જહાજની ગોઠવણ કરેલી. પણ પોતાની બધી વિના આ રીતે ટ્રેનિકો મોકલ્યા તે સામે સમિતિના સભ્યોએ વાંધો ઉઠાવ્યો. મોહનસીંધે પોતાના અફસરોને કહ્યું કે, 'આવા સંલોગોમાં કામ કરવું અશક્ય છે અને હું આંહિંદોશીને વિખેરી નાખવાનો છું.'

શ્રી રાશબિહારી બોઝના ફરમાન મુજબ મોહનસીંધની ધરપકડ કરીને તેમને લઈ જવામાં આવ્યા અને પછી મોહનસીંધની સૂચના પ્રમાણે આંહિંદોશીને વિખેરી નાખવામાં આવી. એ વખતે કાર્પ-વાહક સમિતિના સભ્યો શ્રી રાધવન, શ્રી મેનન, સેનાપતિ મોહનસીંધ અને કર્નલ જિજ્ઞાની હતા. શ્રી રાશબિહારી બોઝ એના પ્રમુખ હતા.

૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમાં હું આંહિંદોશીના વડા મથક બિદાદરીમાં હતો. ત્યાં હું વળીબીખાતું સંભાળતો હતો. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

૧૯૪૪ની ૨ જુલાઈએ સિંઘાપુરમાં આવ્યા ત્યારે હું એમને મળેલો. આઝાદ દિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વખતે હું ત્યાં હાજર હતો. હું પ્રધાનમંડળમાંનો એક હતો, અને આ.હિ.ફોનુ તખ્તીત્રી-ખાતું મારા કબજામાં હતું.

દૂર પૂર્વની એસિયાર્થ પગિષ્ટમાં ૧૯૪૪ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ આદામાન અને નીકાજાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપવામાં આવ્યા હતા. મને ત્યાં ગયા જે-ત્રણ અડવાડિયા થયા બાદ પોર્ટ બ્લેરમાંના દિંદી ગ્રામતંત્ર સંઘના વડા મથકે એક વિધિ કરવામાં આવેલી અને એમાં આદામાન અને નીકાજાર ટાપુઓ મને સત્તાવાર રીતે સોંપવામાં આવ્યા હતા એ વિધિ વખતે ત્યાંના કબજે સંભાળનાર જાપાનીસ 'રેર-એડમિગલ' અને ત્યાંના વરકરી કમાન્ડર હાજર હતા નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોસે અને એ ટાપુઓનો ચીફ કમિશનર નીમ્પો હતા.

સિંઘાપુર હાડનાં અગાઉ મને સૂચના આપવામાં આવેલી કે મારી સાથે મારે પાંચ માણસો લઈ જવા. અને મેજર આફરી, સે. સુબનચૌધ, સે. મદમદ છકનાય અને શ્રી શ્રીનિવાસન નામના એક શીખસદિવા-ટાઇપિસ્ટને લઈને હું આદામાન જવા જીવડ્યો.

પોર્ટ બ્લેરમાંની વિધિ પછી ત્યાં ચાલી ગદેલા નાગરિક-નંનનો કબજે મેં લીધો. મેજર આફરીને આદામાનમાંનું ફેગરફીખાતું, સે. સુબનચૌધને મદમદી અને નાજાંદીય ખાતું, અને સે. છકનાયને પોલીસખાતું સોંપ્યાં.

સુરેશ્વરીઓ હોય તો એ હું જાપાનીસ વિદેશખાતાની કચેરીમાં રજૂ કરી શકું. એ વખતે હું ધણો બિમાર હતો અને પધારીવશ જ હતો તેથી હું જઈ શક્યો નહિ, અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ ટોપીઓથી સિંગાપુર પાછા ફર્યા ત્યારે મેં એમને મારો અહેવાલ આપ્યો.’

એ પ્રસંગે પોતે રજૂ કરેલા અહેવાલ સાક્ષીએ અદાલતમાં રજૂ કર્યો.

‘મારી ગેઝાલ્ટરી દરમિયાન કામચલાઉ ચીફ કમિશનર તરીકે મેંજર આલ્બીની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. મારા વહીવટ દરમિયાન એ ટાપુઓનાં નવાં નામ શહીદ (આંદમાન) ટાપુઓ અને સ્વરાજ (નીકોબાર) ટાપુઓ પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર તમામ ધરી સરત્તાઓએ—જર્મની, દટ્ચી, જાપાન, ફોશીઆ, મંચુરીઆ, ફિલિપાઇન્સ, નાનડીંગ સરકાર, સિયામ અને જરમાએ કર્યો હતો.

આઝાદ હિંદ ફોજ એ સંપૂર્ણપણે સ્વયંમેવકાંતી બનેલી હતી. હું જાણુ છું ત્યાં સુધી, જારતી કરવા માટે કોઇ બળજબરી વાપરવામાં આવી નહોતી. કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે હું જાણુ છું કે કામચલાઉ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઇ જાહેર કરી હતી. ૧૯૪૪ના ઓક્ટોબરથી સિંગાપુરમાંના મારા રહેઠાણે એક દરદી તરીકે રહેતો હતો.

નાગરિક પ્રજા માટે આંહિંંફેં. જહુ મોટા આધાર સમાન હતી. ભારે હું રંચુનમાં શરણે ચઇ ગયો ત્યારે પંદરેક દિવસ સુધી આંહિંંફેંંએ આખા રંચુન વિસ્તારનો કાણુ સંભાળી લીધેલો અને નેતાજી જે સચનાઓ પાછળ મૂકતા ગયેલા તે મુજબ તેણે કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવ્યાં હતાં. જાપાનીઓના આક્રમણ વખતે લગભગ ૧૦,૦૦૦ હિંંદીઓનાં ખૂન કરવામાં આવ્યા હતાં. આવી આફત ફરી આવતી અટકાવવા માટે ચીના કે હિંંદી, તમામ નાગરિકોના જાનમાલનું રક્ષણ કરવાની જવાબદારી આંહિંંફેંં ઉપર નાખવામાં આવેલી.

.....મલાયા અને જરમામાંથી આન્હિન્કોન્મા નાગરિકોની ભગતી થયેલી.’

હવેતપાસમા—

જ૦—આદામાન અને નીકાબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોપી દીધાનું નિવેદન ટાકીઓમાંથી થયેલા એક ઝાંડકાસ્ટને આધારે મેં ક્યું છે. ઝાંડકાસ્ટના ચોક્કસ શબ્દો મને યાદ નથી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે જાપાનીઓએ આદામાન અને નીકાબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને કદી સોંપ્યા જ નહોતા.

જ૦—ન સોંપ્યા હોત તો હું ત્યાં ગયો જ ન હોત.

સ૦—હું તમને કહું છું કે જાપાનીઓએ તો લડાઈ પૂરી થયા પછી એની સોંપણી કરવાનું માત્ર વચન જ આપ્યું હતું

જ૦—ના.

સ૦—હું તમને કહું છું કે યુદ્ધકાળ દરમિયાન તો એ માત્ર એવાં જ ખાતાંની સોંપણી કરવા માનતા હતા કે જેનાથી એ ટાપુ-ઓના સંરક્ષણ-કાર્યમાં નડતર ન થાય.

જ૦—એ સચું છે.

મ૦—હું તમને કહું છું કે એક માત્ર કેળવણી ખાતું જ તમને સોંપી દેવામા આવ્યું હતું.

જ૦—એક માત્ર કેળવણીખાતું જ મેં સંજાણી લીધું હતું

સ૦—ખીર્ન ખાતાં સંજાણી લેવાનો તમે ઇન્કાર કરો છો ?

જ૦—જે પેન્શનખાતું મારા દાયમાં ન સોંપાય તો ખીર્ન ખાતાં મંજાણી લેવા હું તૈયાર નહોતો.

મ૦—હજીકનામાં તો પેન્શનખાતું સોંપવામાં આવ્યું નહોતું ને ?

જ૦—એ મેજલિસના પ્રવક્તા હું કરી શકો દતો.

સ૦—હું તમને કહું છું કે હજીકનામાં તો પેન્શન ખાતાની સોંપણી થઈ જ નહોતી.

જા૦—હું ત્યાંથી રવાના થયો ત્યાં સુધી એની સોંપણી થઈ નહોતી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે ખીજાં ખાતાંની સોંપણી પણ કરવામાં આવી નહોતી. .

જા૦—ખીજાં ખાતાંનો કબજો સંભાળવાનો મેં ઇન્કાર કરેલો. એ બેમાં ઘણો તફાવત છે.

સ૦—હમણાં જ ખગરપડશે કે એમાં શો તફાવત પડે છે. કેળવણી ખાતા અંગે પણ નિશાળે જવાની ઉમ્મરના તમામ બાળકોને નીપેંગિ-શાળા નામે ઓળખાતી નિશાળમાં જ મોકલવાનો આગ્રહ જપાનીઓએ રાખ્યો હતો.

જા૦—મોટી ઉમ્મરના તમામ બાળકોને જપાનીઓ પોતાની નીપેંગિ-શાળામાં લઈ જતા હતા એ સાચું નથી. જપાનીઓ એક નીપેંગિ-શાળા ચલાવતા હતા અને એમાં થોડા વિદ્યાર્થીઓ હતા. અમારા કેળવણી ખાતા સાથે એમને કાંઈ સંબંધ નહોતો.

સ૦—તમે આંદામાનમાં હતા તે દરમિયાન શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને તમે માત્ર જપાનીઓ દ્વારા જ સંદેશ મોકલી શકતા હતા.

જા૦—રાજ્યના વડાને હું માસિક અહેવાલ પેશ કરતો હતો.

સ૦—કર્નલ લોમનાથન, આ શું મારા સવાલનો જવાબ છે ? હું એ ફરીવાર પૂછું ?

જા૦—મને તમારો સવાલ સમજતો નથી.

તે પછી સરકારી વજીરે પોતાનો સવાલ ફરીવાર પૂછ્યો.

જા૦—સંદેશાવ્યવહારનો ખીજો કોષ્ટ રસ્તો નહોતો તેથી મારે મારા અહેવાલો જપાનીઓ મારફત મોકલવા પડતા હતા.

સ૦—તમારા અહેવાલોને જપાનીઓ તપાસતા હતા ખરા ?

જા૦—હું સીધજંધ અહેવાલો આપતો અને રાજ્યના વડાને એ મોકલી આપવાનું જપાનીઓને કહેતો.

સ૦—તમારા કેટલાક અહેવાલોની હાથ સાથે જાપાનીઓ સંમત નહોતા થતા તેથી એમાં ફેરફાર કરવા પડ્યા હતા એ ખોટું છે ?

જ૦—એકનાર જાપાનીઓએ મારો અહેવાલ મને પાછો મોકલેલો અને એવી વિનંતિ કરેલી કે એક-એ સ્થળે એમાં ફેરફાર કરવો કારણ કે એમાં એક બે મુદ્દા જે દુશ્મનના હાથમાં પડે તો જોખમકારક નીવડે તેવા હતા.

સ૦—તમને તમારો રેડીઓ ગુપ્તવા દેવામાં આવતો નહોતો.

જ૦—મેં એક રેડીઆની માગણી કરેલી અને જાપાનીઓએ મને કહેલું કે મને એ મેળવી આપશે. રેડીઆની બહુ તગી હતી અને જાપાનીઓએ કહેલું કે તેઓ એ જળલદી મેળવી શક્યા નહોતા.

સ૦—અરક્ષણનાં કાંઈ પણ કાર્યો તમને જેવા દેવામાં આવતા નહોતા.

જ૦—તમારા સવાખમાંથી એવું સૂચન થાય છે કે મેં સંરક્ષણના કાર્યો જેવાનો પ્રયાસ થયો હોય અને મને તેની મનાઈ કરવામાં આવી હોય. આ સાચું નથી કારણ કે સંરક્ષણનાં કાર્યો જેવાની મને દરકાર નહોતી... ...શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે મને આદામાન અને નીકામાઝ મોકલ્યો ત્યારે એક સત્તા-પત્ર મને આપવામાં આવેલો.

તે પછી સરકારી વકીલે, જાપાનીસ મત્તાવાળાઓ તરફથી સુભાષ બોઝે હવેર લખવામાં આવેલા એક કામળના આ ફક્ત તરફ સાતીનું 'ધન હોયું' : 'એવી સમજણ રાખવાની છે કે તમામ ખાતાની સોંપણી પૂરી થઈ જઈ ને દરમિયાન આદામાન અને નીકામાઝ ઠાપુઓના ચીક કમિશનર કે એવા ઘર્ષ જિરફવાળા કામચલાઉ સરકારના કોઈ અમલદારને ત્યાં મોકલી આપવા કે ન, ત્યાંના નીકાદળના કમાન્ડન્ટની નીચે રહીને સરકારી-તત્ત્વ સાથે પૂરા સહકાર થી કામ કરે.'

સ૦—જમ તમને આટલી જ સત્તા આપવામાં આવેલી ને ?

જ૦—આ કાળને લાગેવળે છે ત્યાં સુધી મને મોટી સૂચનાઓ એ પ્રમાણેની જ હતી. પણ આ સૂચનાઓનો અમલ મને

શ્રી સુભાષ જોડે આપેલા કાગળ પ્રમાણે કરવાનો હતો, કારણ કે એ કાગળમાં મને વધુ વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવેલી. એ કાગળ ઉપરાંત પણ, આદામાન જતાં પહેલાં મને શ્રી સુભાષચંદ્ર જોડે મૌખિક સૂચનાઓ આપી હતી, એમાં એમણે એમ કહેલું કે રથાનિક મુશ્કેલીઓને ખ્યાલમાં રાખ્યા બાદ આખા ટાપુઓનો કબજો અને તેટલો વહેલો સંભાળી લેવો.

આદામાનના ચીફ કમિશનર તરીકે પોતે મોકલેલા માસિક અહેવાલો- માથી અમુક સાક્ષીએ રજૂ કર્યા એમાના એકમા કહેવાતા જમ્મુસોની જપાનીઓએ ધરપકડ કરીને એમની ઉપર ખટવો ચલાવ્યાનું અને એમાના ઘણાને કાર માર્યાનું તેમજ ફાસીએ ચલાવ્યાનું જણાવવામાં આવ્યું હતું. બીજા એક અહેવાલમાં અટકાયત દરમિયાન લાગુ પડેલી જિભારીને કારણે દેહવાકના મરણ થયાની વાત હતી. સાક્ષીએ કહ્યું કે એ વાક્ય દ્વારા પોતે એવો અર્થ પાડ્યો હતો કે પોલીસના કબજામાં એમની ઉપર થયેલા સિતમોને કારણે એ મરણ પામ્યા હતા ત્રીજા એક અહેવાલમાં ‘જપાનીસ રસમો’ નો ઉલ્લેખ હતો એની માફક પોતે ‘સિતમો’ સમજાવવા માગતા હતા એમ સાક્ષીએ જણાવ્યું. સાક્ષીએ કહ્યું કે આ વાત એમણે ચોકખા મજદૂરોમાં નહોતી કહી કારણ કે જપાનીઓ એમના અહેવાલોની તપાસણી કરતા હતા અને રાજ્યના વડા (સુભાષ જોડે)ને પત્તિસ્થિતિની જાણ થાય એવી પોતાની હઠ્ઠા હતી.

સૌ—તમે ત્યાં હતા તે દરમિયાન જપાનીઓએ જમ્મુસોની કિસ્સાઓમાં ભડકર સિતમો ગુજાર્યા હતા ?

જૌ—ના.

સૌ—તમને એની જાણ હતી પણ એનો કંઈ ઇલાજ તમારાથી થઈ શકે તેમ નહોતો ?

જૌ—ના.....એક પછી એક બધાં ખાતાનો કબજો મંભાળી લેવાની શક્યતા વિશે વખતોવખત મારે જપાનીમ નાગરિક વહીવટ-કર્તા સાથે ચર્ચાઓ થતી. એક પોલીસખાતા સિવાય બધા જ ખાતા સંભાળી લેવાનું મને કહેવામાં આવેલું. પણ મારી માગણી એવી

હતી કે પોલીસખાતું ન મળે ત્યાં સુધી બીજા ખાતાં સંભાળવા હું તૈયાર નહોતો.

સૌ—એ ટાપુઓનો નાગરિક વહીવટ ત્યાંના નાગરિક વહીવટ-ખાતાના વડા જોગીના હાથમાં હતો, અને તેનો લશ્કરી તથા નૌકા-વહીવટ જાપાનીસ 'રેર-એડમિરલ'ના હાથમાં હતો. તો પછી નિયાજો અને સ્વાવલંબનનો કાર્યક્રમ ચલાવવા સિવાય તમે ત્યાં બીજું શું કરતા હતા ?

જવાબમાં સાફીએ કેળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ નીચે થયેલા કાર્યની સમજણ આપી.

સૌ—એની એ વાત છ વાર કહેવાથી તમારા કામની અગત્ય કાંઈ વધતી નથી.

જૌ—એનો એ જ સવાલ તમે મને છ વાર પૂછ્યો છે..... કેળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ ઉપરાંત જાસુસી અંગે હું અને તેટલી વિગતો મેળવતો અને જાપાની સત્તાવાળાઓ સમક્ષ એ અંગે મારું દૃષ્ટિબિંદુ રજૂ કરતો તેમજ નાગરિક બાબતોના મુખ્ય ન્યાયાધીશ મહાશય ઇકિજાવ પાસેથી અહેવાલો મેળવતો.

૧૨ મી ડિસેમ્બર : બુધવાર

: ૧૬ :

સૌ—આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી કામચલાઉ સગકાર પાછી ખેંચી લેવાની સલાહ તમે આપેલી ?

જૌ—મેં આદામને દસ વખત કહ્યું છે કે પોલીસખાતું મારા હાથ નીચે લેવા હું મથી રહ્યો હતો.

અનસૂતના પ્રશ્ન—જગજર સાંભળો અને જવાબ આપો.

જૌ—મર્ષ મને મેં કહેલું કે ઇકિજાવ નાગરિક ખટલાઓ ચલાવતા હતા. એમાં નાણાંની ખીરધાર અંગેના, દેવા વિગેના, ગીરા મકાના, અને મકાનો તથા કુટુંબો વિશેની નકશાઓ અંગેના ખટલા-

એનો સમાવેશ થતો.....શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ તરફથી મને એક તાર મળ્યો એટલે આંદામાનના મારા વસવાટ દરમિયાન થયેલી પ્રગતિનો અહેવાલ જાતે આપવા હું આંદામાનથી રવાના થયો. મારી ગેઝ-ટાબ્લેટ દરમિયાન આલ્વી આંદામાનના કામચલાઉ કમિશનર નિમાયેલા.

૨૦—સિંગાપુર પહોંચ્યા પછી, આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી સરકાર પાછી જેઞી લેવાની માગણી કરતો એક તાર તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને કર્યો ?

જા—મેં પોતે સુભાષ બોઝને એવો તાર મોકલ્યો નહોતો.

પોર્ટ બ્લેરમાં પોતે કરેલા કાર્યનો જે અહેવાલ સાક્ષીએ સિંગાપુરમાં સુભાષચંદ્ર બોઝને પેશ કર્યો હતો તે એમને અજાણતમાં દેખાડવામાં આવ્યો. એમાં એક સ્થળે કહેવાયું હતું કે, ‘પ્રજ્ઞની યાનનાઓ બોલી ક્ષત્રીમાં આપણે નિષ્કળ નીવડ્યા છીએ તેથી એમને આપણામાં વિશ્વાસ નથી રહ્યો. પ્રજ્ઞને એમ લાગે છે કે કામચલાઉ સરકાર પાછી જેઞી લેવાથી એમની હાલત સુધરશે’ સાક્ષીએ જણાવ્યું કે એ ટાપુ ઉપરના પોતાના અનુભવને પરિણામે પોતે એ અભિપ્રાય ઉપર આવ્યા હતા.

૨૧—કામચલાઉ સરકારને આંદામાન-નીકોબારમાંથી પાછી જેઞી લેવી જોઈએ એવો અભિપ્રાય તમે કદી ધરાવતા નહોતા એમ તમે કહો છો ?

જા—વાત એમ છે કે પોલીસખાતું આખું અમારા હાથ નીચે લેવા માટે હું મથી રહ્યો હતો. એ ખાતું મોંપી દેવા જો સત્તાવાળાઓ તૈયાર ન હોય તો પછી કામચલાઉ સરકાર પાછી જેઞી લેવાનો સવાલ વિચારવો જ; પડે તેમ હતું.....

૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં હું આન્દિન્દોશમાં જોડાયો. આન્દિન્દોશની રચનામાં મેં કોઈ ખાસ ભાગ લીધો નહોતો. ૧૯૪૨ માં હું મોદનમીંધની ધરપકડ કરાઈ હતી. એમની ધરપકડ પછી એક-એ કપાકે, નિદાહરીમાંની એક મજામાં ચરબિદારી બોઝતો એક સરેગો વંચી સંબંધિતવામાં આવેલો. મોદનમીંધની ધરપકડની એમાં જોડેલાન હતી. મોદનમીંધની ધરપકડ પછી એક વહીવટી સ્થિતિ

સ્થપાયેલી. હું એમાં હતો. સમિતિનું કામ હાવણીમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્ત મનગદવાનું, બધાં શબ્દો તેમજ દારૂગેળો એમાં કરીને તેને સક્ષાત્ત રચે મૂકી દેવાનું, હાવણીમાંના સૈનિકોની ખોગાકીનું ધ્યાન રાખવાનું અને ત્યાં હોય તે સિપાહીઓનો વહીવટ ચલાવવાનું હતું.

સૌ—મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અને આન્દિન્દોના ને વિખેરી નાખવામાં આવી તે પછી આન્દિન્દોના સિપાહીઓને ફરી પાછા મુદ્દેદીઓ બનાવવામાં આવેલા ?

જૌ—સિપાહીઓની એવી માગણી હતી કે એમને પાછા મુદ્દેદીઓને દરજ્જે મૂકવામાં આવે. પણ એમને મુદ્દેદીઓ તરીકે લેવાની જાપાનીઓએ ના પાડી કારણ કે આન્દિન્દોનાં જોડાવા માટે એ બધાને રસ્તાં દિંદોઓ બનાવવામાં આવેલા, અને હવે એ મુદ્દેદી તરીકેના પોતાના દરજ્જા પર પાછા ફરી શકે નહિ..... જાપાનીઓએ મોહનસીંઘને કેદમાં ગમ્પા કે નહિ તે તથા મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એ કેટલા વખત સુધી સિંગાપુરમાં હતા તે હું જાણતો નથી.....

સૌ—આગાદ દિંદ ફોજમાં ભરતી કરવા માટેના રસ્તાઓમાં લાંચફરતને સમાવેશ થતો હતો.

જૌ—મને એની જાણ નથી.

સૌ—તોફાની માણસોને અટકાવવા-હાવણીમાં લઈ જવાના.

જૌ—મને એની જાણ નથી.

સૌ—માર માર્વો, માજુસોને અટકવી અંદર બિનારવા અને માને નહિ ત્યાં સુધી ત્યાં હાથ મૂકવા, અને બીજા પ્રિસોને જેવી ખામ તરફીનો અજમાવવામાં આવતી હતી.

જૌ—મને એની જાણ નથી.....ભવંકર વૃદ્ધમનો એક પ્રિસો માંગ જાણવામાં આવેલો. જૂંટજુમંતઃ જખમમાં સડો થવાથી એક મ.જુસ મરજુ મરેલો. ઇન્ફિનાન્ટમાંથી મને એવો અહેવાલ મળેલો.

મેં આ કિસ્સામાં તપાસ કરવા ખાખત લખાણ કરેલું એનો કાંઈ જવાબ મળ્યો નહોતો એની તપાસ માટે એક ખાસ ડોટ્‌બેમાડ્યાનું મેં સાબળેલું. મારે ખાવાને પગિણું મેં મખત જખમો પામેલા ફરદીઓને ઇસ્પતાલમાં દાખલ કરાતા હોવાની મને જાણ નથી મારી જાણમાં તો આ એક જ કિસ્સો આવેતો અને એને વિશે મેં પગલા લીધેલા. માટુ કામ નો ઇસ્પતાલની દેખરેખ ગખવાનું હતું સગકારની સ્થાપના થઈ ત્યાગથી તે હું આદામાન જવા ગવાના થયો ત્યાસુધી હું તબીબી ખાતાનો વડો હતો.

સ૦—કામચલાઉ સરકારની કામગીરી શી હતી ?

જ૦—આ મવાલ અચોક્કસ છે

હુલાલાઈ હું વાધો ઉઠાવું છું એ તો 'હિંદી સરકાર શું કરે છે' એના જેવો સનાલ છે

અદાલતના પ્રમુખ તમે જેમા હાજર હતા એવી પ્રધાન-મંડળોની બેઠકમાં કયા વિષયોની ચર્ચા થતી ?

જ૦—જુદી જુદી વિગતોની ચર્ચા થતી, જેવી કે. રાષ્ટ્રધ્વજ, ગૃહગીતો, કૂચ-ગીતો, લડાઇની જાહેરાત, આંદોલનમાં વાપરવાની ભાષા, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સઘની શાખાઓ અને તેમના કાર્યોને લગતી જુદી જુદી વિગતો, ફોજમાં કરવાનો વધારો અને ભરતી-કાર્ય, તાલીમ અને એવા બીજા વિષયો. એ વિષયો એક બીજા સાથે સંકળાયેલા હતા .....

૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલથી પખવાડિયાએક સુધી આખા રંગુન શહેરમાં અમે ચોકીપકેરો ભરેલો મુખ્યમંત્રી બોઝ ૨૪મી એપ્રિલે રંગુનથી જતા રહ્યા તે અગાઉ હું એમને મળેલો શ્રી બોઝની વિદાય પછી જગમા વિભાગના 'જી. એ. સી.' તરીકે કામ કરવા માટે મારી નિમણૂક કરવામાં આવેલી. જાપાનીસ પેટીઓએ ૨૧-મી એપ્રિલે અને જાપાનીસ અગ્રે ૨૩મી એપ્રિલે રંગુન ખાલી

કરવા માંડ્યું હતું.....અરમા રેવોલ્યુશનરી આર્મી (ક્રાંતિકારી બરમી સેના)એ રંગુનનો કબજો લીધાની મને જાણ નથી. શ્રી બોઝની વિદાય અને બ્રિટિશ સૈન્યના આગમન વચ્ચેના કાળ દરમિયાન એક પખવાડિયા સુધી રંગુન આઠહિન્દોના કબજામાં હતું.

આઝાદ ફાજની સભાઓ લેતા
નેતાઈ બોઝ અને વડાપ્રધાન ટોન્કો

આઝાદ સરકારના વહીવટની વધુ વિગતો

તે પછીના સાક્ષી આઝાદ હિંદ બેંકના ડીરેક્ટરોમાના એક શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યું કે—

રંગુનમાં હું દસ વરસ રહ્યો છું, ઇમારતી લાકડાનો વેપાર કરું છું અને ઇન્જનેરી કોન્ટ્રાક્ટો લઉં છું. જાપાનીઓએ લડાઈ જાહેર કરી ત્યારે હું રંગુનમાં હતો. ૧૯૪૧ની ૨૦મી ડિસેમ્બરે જાપાનીઓએ મલાયાનો કબજો લેવા માંડ્યો અને ૨૩મી ડિસેમ્બરે રંગુન ઉપર બોમ્બારો કર્યો.

સ૦—જાપાનીસ બોમ્બારા વખતે રંગુનમાં શી પરિસ્થિતી હતી ?

જ૦—ભારે નાસલાગ થઈ રહી હતી. રંગુનમાં હિંદીઓને છૂટવાનું અને એમનાં ખૂન કરવાનું આજ્ઞા હતું. જાપાનીઓ રંગુનમાં દાખલ થયા ત્યારે હું મોગામાં હતો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની અને તેની રંગુન-શાખાની સ્થાપનાની મને જાણ હતી. આઝાદ હિંદ બેંકના ડીરેક્ટરોમાંના હું એક હતો. બીજા ડીરેક્ટરો હતા શ્રી અધ્યર (પ્રમુખ), શ્રી રશીદ, શ્રી બેટાઈ, શ્રી માધા અને કર્નલ આલામાખાન.

બરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓ તરફથી કામચલાઉ સરકારને ફાળા આપવામાં આવતા હતા. એક નિતાઈ ફાળા સમિતિ પણ હતી. એનું કાર્ય કામચલાઉ સરકાર માટે પ્રજા પાસેથી ઉધરાણા કરવાનું હતું. ઉધરાણામાં રોકડ અને ચીજવસ્તુઓ આવતાં. આ રીતે બેમાં થયેલાં નાણાં આઝાદ હિંદ બેંકમાં રખાતાં અથવા તે આઝાદ હિંદ સરકારના નાણાંકીય-ખાતામાં રખાતાં.

સ૦—બરમામાં થયેલો કુલ ફાળો કેટલો હતો ?

જ૦—૫૬૨ કરોડ રૂપિયા જેટલો.

સ૦—મલાયામાં કુલ કેટલો ફાળો થયેલો ?

૪૦—લગભગ પાંચ કરોડ રૂપિયા.....રૂપિયાની સરખાણીમાં ડોલરની કિંમત કેટલી થાય તે હું જાણતો નથી. પ્રજાનાં માથુંસો પશુ આ બેંક સાથે વ્યવહાર રાખતાં. બેંકની રંગુન-શાખામાં ત્રીસ-ચાલીસ લાખ રૂપિયા હતા. બેંક સાથે મારો સંબંધ ૧૯૪૪ના એપ્રિલથી તે બ્રિટિશ લાર્કરી સત્તાવાળાઓએ ૧૯૪૫ના મેની અધ-વચમાં એનો કબજો લીધો ત્યાં સુધી ચાલુ હતો. એ વખતે બેંક પાસે પાંત્રીસેક લાખ રૂપિયા હતા.

ઝિયાવાડી જાગીરના પચાસેક ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં મુખ્યત્વે હિંદીઓની વસ્તી હતી. એ જાગીર કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલી. આઝાદ હિંદ સરકારના મહેસુલી પ્રધાને એ વિસ્તારોના વહીવટ માટે એક વહીવટકર્તા નીમ્યા હતા. રાજ્યની ૧૫,૦૦૦ની વસ્તી હતી અને એમાં ધરિપતાણ ઉપરાંત સુતર, ધામળા, અને કોથળા જનાવવાનાં કારખાનાં હતાં. એ રાજ્યમાં આંદિં ૩૬૦નું એક મથક હતું તેમજ એક તાલીમ છાવણી પણ હતી. કારખાનાં કામચલાઉ સરકાર તરફથી ચલાવવામાં આવતાં અને તેની તમામ પેદાશનો ઉપયોગ પણ એ કરતી. નાણાં, સ્વયંસેવકોની ભરતી અને તાલીમ, પ્રચાર અને જાહેર તંદુરસ્તીની વ્યવસ્થા હિંદી સ્વા-તંત્ર્ય સંઘની જુદી જુદી શાખાઓ કરતી અને હિંદીઓનાં હિતની સંભાળ રાખતી. સંઘમાં એક નારી-વિભાગ હતો અને એક બાલસેના પણ હતી. ગેરલાભર હિંદીઓની મિલકતની સંભાળ પણ સંઘ રાખતો.

તે પત્રોના સાથે હવાવહાર શીવસીંધ આંદિં ૩૬૦માં લેફ્ટનન્ટને દરજ્જે ધરાવતા હતા. એમણે કહ્યું કે—

‘આઝાદ હિંદ ફોજનો હું સભ્ય હતો અને આજે પણ હું. ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં હું જરમા આવેલો. ઝિયાવાડી નામનો એક પ્રદેશ છે તે મને ખબર છે. ૧૯૪૩ના ઓગસ્ટથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું ત્યાં રહેલો. ત્યાં મને એક તાલીમ-છાવણી શરૂ કરવા

મોકલવામાં આવેલો અને એ મારા અંકુશ નીચે હતી. એ પ્રદેશમાં આશરે ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસ્તી હતી. તાલીમ-છાવણી ઉપરાંત ત્યાં આ ૦ હિં ૦ ફો ૦ની એક ઇસ્પતાલ હતી, સાબ યર્ધ રહેલા દરદીઓ માટેનું એક આરામ-ગૃહ હતું અને અપંગ સિપાહીઓ માટેનું એક નિવાસસ્થાન હતું. ખાંડનું એક કારખાનું અને આઝાદ હિંદ દળની એક મોટી કચેરી પણ ત્યાં સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદ દળનો ઉદ્દેશ અમારા લશ્કરે કબજે કરેલા અને અમારી સરકારના અંકુશ નીચેના પ્રદેશોનો વહીવટ કરવાનો હતો. આઝાદ હિંદ દળ લે ૦ ચિત્રલરાવના અંકુશ નીચે હતું અને શ્રી ધોપના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતું હતું. ગામડાનાં ગ્રૂપમાં માટે તેહસીલદારો નીમવામાં આવ્યા હતા અને એમનું કામ મહેસૂલ ઉધરાવવાનું, નાના ગ્રગડા ખતાવવાનું અને મોટી તકરારો ઉપરના સત્તાવાળાઓ પાસે પહોંચાડવાનું હતું. શ્રી ચમચંદ્ર પ્રસાદ એના બ્યવસ્થાપક હતા. એમની નિમણૂક સરકારે કરેલી હતી. પોલીસખાતું શ્રી શ્યામચરણ મિશ્રના હાથમાં હતું. એમની નિમણૂક પણ સરકારે કરેલી હતી. શ્રી ધોપના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતા ઉપરાંત ખેતીવાડી અને આરોગ્યનાં ખાતાં પણ હતાં.

આ પ્રદેશનો બચાવ આઝાદ હિંદ ફોજના સિપાહીઓએ કર્યો હતો. જાપાનીઓ કે બરમીઓને આ પ્રદેશ સાથે કંઈ લેવાદેવા નહોતી. ધણીવાર બરમી અને જાપાનીસ સરકારો સાથે ગેરસમજણ ઊભી ચતી, પણ અમારી કામચલાઉ સરકાર એને દૂર કરતી. મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોના બાવિ જવર્નર તરીકે જનરલ ચેટરજીની નિમણૂક થઈ હતી. એમનું વડું મથક ત્રિયાવાડીમાં હતું.

લલટ તપાસમાં:—

જાપાનીઓ સાથેની લડાઈમાં મેં બામ લીધેલો અને ૧૯૪૨ના જાન્યુઆરીમાં હું ૭૯ પકડાયો હતો. આર્નિંગ્સ અને કામ-

અનાઉ સગ્ગાની સ્થાપના થયા પછી અગ્રેએ સામે લડવા માટે હું મારી મેળે ભગતી થઈ ગયો હતો.

સ૦—૧૯૪૨ની ૧૦મી ફેબ્રુઆરીએ તમે સામગ્રીનથી રેડીઓ-લાગ દિદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા હતા ?

જ૦—દિદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને હું રેડીઓ પરથી બોલ્યો નહોતો મને કેદ પકડ્યા પછી જાપાનીઓએ મારી આંધે કેવો વર્તાવ ગામ્યો હતો તે મે રેડીઓ પરથી જાહેર કરેલું આ મે મારી પોતાની જ ઇચ્છાથી ક્યું હતું, કાગ્ય કે જાપાનીઓએ મને કહેલું કે એમણે મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો છે એ, જો મારે ધ્યાનમાં કરવું હોય તો કરી શકું છું.

સ૦—એ ધ્યાનમાં કેના લાભ માટે હતો ?

જ૦—અગ્રેએ જોમને જાગ્રોમાં છોડીને, જતા રવા દના એવા ધણા દિદી મિનિઝેના લાભ માટે એ હતો, કે જ્યાં એ બેગા થઈને સામગ્રીનમાં એકમીજને મળી શકે. દિન્દી સિપાહીઓને સામે પક્ષે જાણી જવાનું મે રેડીઓ ઉપરથી ક્યું નહોતું. ૧૯૪૨ના માર્ચમાં હું પહેલવહેલો કે૦ મોદનસીવને સિગાપુરમાં મળેલો અને એમની પડખેના એક જમલામાં આગ-પાચ દિવસ સુધી રહેલો. ઇપોદમાં હું કેદ પડ્યો પછી જાપાનીઓએ મને પ્રથમ કુલસાપુર અને પછી સામગ્રીન મોકલેલો ત્યાં મને એ મમ લઈ જવાયો તેની મને ખબર નથી મને તો એવું જ કહેવામાં આવ્યું હતું કે મારું જવાનું છે.

સ૦—હું તમને કહું છું કે તમે એમને મારું મોક્ષ કાઢી કરવા જવા નેવાર છો કે નહિ એ જાપાનીઓએ તમને પૂછેલું.

જ૦—મને તો ક્યાં જવાનો દુકમ કરેવામાં આવેલો ..... સામગ્રીનમાં મને કર્નલ સહિત પામેલ મમ ત્યાં કર્નલ માછરોએ મને જાપાનીઓની મુદનેમોની પાલ કરી.

સં—અંત્રેજો સામે લડવા માટે એક લશ્કરમા જોડાવાનું એણે તમને અને તમારી દૂધીને કહ્યું હતું ?

જ૦—અંત્રેજો સામે લડવા માટે એણે મને કાંઈ લશ્કરમા જોડાવાનું કહ્યું નહોતું.

સં—હું તમને કહું છું કે તમને બ્રાહ્મચર્ય કરવાનું કહેવામાં આવેલું, અને જાપાનીઓને મદદ કરીને હિન્દની આઝાદી મેળવવાનું તમે હિન્દી લશ્કરને રેડીઓ ઉપરથી કહેલું પણ ખરું.

જ૦—ના, મેં અગાઉ જે કહ્યું એ જ મેં બ્રાહ્મચર્ય કરેલું અને ખીજું કાંઈ જ નહિ.

સં—સિંગાપુરમા તમે મેજર ફ્યુજિવારાને મળેલા ?

જ૦—એમને હું મળેલો નહિ પણ મેં એમને જોયેલા.

સં—તમે સિંગાપુર જવાની વાત કરતા હતા તમે ત્યાં જવાની માગણી કરેલી કે તમને ત્યાં મોકલવામા આવેલા ?

જ૦—મને ત્યાં મોકલવામા આવેલો.

સં—મોહનસીંઘ સાથે તમે કેવી રીતે ગયા ? અગાઉ તો તમારે એમની સાથે કાંઈ સંબંધ હતો નહિ

જ૦—હું મોહનસીંઘની સાથે રહ્યો હતો એવું મેં નથી કહ્યું, મેં કહેલું કે કેમ મોહનસીંઘની પડખેના એક ઘરમા ખીજા હિન્દી સિપાહીઓ રહેતા હતા ત્યાં હું પણ રહેલો.

સં—એ ઘર માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપરના મોહનસીંઘના બગવામા હતું ?

જ૦—માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપર સંખ્યાબંધ બગલાઓ હતા કેમ મોહનસીંઘની પડખેના એક નાના મકાનમા હું રહ્યો હતો.

સં—સિંગાપુર પહોંચ્યા પછી તમે મોહનસીંઘ અમલ દાખર ચલા હતા કે નહિ ?

જ૦—ના.....ત્યાં પાંચ-છ દિવસ રહ્યા પછી હું બિદાદરી છાવણીમા ગયેલો. મને ત્યાં જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો

સૌ—તમને વખતોવખત જુદા જુદા સ્થળોએ શા માટે લઈ જવામાં આવતા હતા એ તો તમે કદી પૂછ્યું જ નહિ હોય ?

જૌ—એ જ રીતે બીજા ધણા માણસો એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જતા હતા. આ બધી દિલચાચ માટેનાં કારણો મને કહેવામાં આવ્યા નહોતા.

સૌ—બિદાદરીમાં હતા ત્યારે તમે આઝાદ દિંદ ફોજ વિશે કાંઈ સાંભળેલું ?

જૌ—હા, બિદાદરીમાં મેં આંદિંંદોના વિશે સાંભળેલું.

જૌ—અને આંદિંંદોનાં જોડાવાનું તમે બીજાને સમજાવતા હતા ?

જૌ—ના.

સૌ—આંદિંંદોનાં જોડાવાનું તમને કાંઈએ સમજાવેલું ?

જૌ—ના . . . . . એ જાવણીમાં હું લગભગ બે મહિના સુધી રહ્યો પણ એટલા વખત દરમિયાન એક પણ ભાણે મેં સાંભળ્યું નહોતું. આગળ જતાં, આંદિંંદોના વડા મથકના કહેવાથી હું બેંગોક પરિષદમાં ‘હાજર રહેવા બેંગોક ગયેલો. એ વખતે હું આંદિંંદોનાં હતો.

સૌ—બેંગોક પરિષદ ૧૯૪૨ના જૂનમાં ભરાયેલી ?

જૌ—હા.

સૌ—એ વખતે આઝાદ દિંદ ફોજની સ્થાપના થઈ ગઈ હતી ?

જૌ—હા, એની સ્થાપના થઈ ગઈ હતી.

સૌ—આંદિંંદોનાં જોડાવાની તમારી ઇચ્છા તમે દર્શાવેલી ?

જૌ—હા, જે મને રોકે વાતનો સતોત થાય તો આંદિંંદોનાં જોડાવા હું તૈયાર હતો.

સૌ—તમને બેંગોક જવાનું કંઈ વ્યક્તિએ કહેલું ?

જૌ—કે. અમરસીધે મને બેંગોક જવાનું કહેલું.

સ૦—કયા કારણસર એમણે તમને એમ કહેલું ? કાંઈના પ્રતિ-
નિધિ તરીકે તમારે જવાનું હતું ?

જ૦—એમણે મને કહ્યું કે ત્યાં એક પરિષદ ભરાવાની છે
અને મારે ત્યાં જઈને હિંદુસ્તાનીમાં જે ભાષણ થાય તેની
નોંધ કરવી. કે. મોહનસીંઘના ભાષણની મેં નોંધ કરેલી. તે પછી હું
મિંગાપુર પાછો ફર્યો અને ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં રંગુન ગયો. કર્નલ
જિલ્લ નીચે એક ખાસ ટૂંકડી મોકલવામાં આવેલી અને હું પણ
એમાં હતો.

સ૦—આ સમયે તમે આંદિંદોમાં રીતસર જોડાયેલા હતા ?

જ૦—હું એમાં જોડાયો હતો ખરો પણ જાપાનીસ સરકાર
અમારી આઝાદ હિંદ ફાજને અને કામચલાઉ સરકારને સ્વીકારે નહિ
ત્યાં મુખી લડવા માટે હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરની આખરમાં તમને આરાધાન મેરચે
દુરમન દળોમાં પેસી જવાનું કામ સોંપાયું હતું ?

જ૦—ના. મને આરાધાન જઈને માહિતિ મેળવવાનું અને
પાછા ફરીને મારો અહેવાલ રજૂ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. આ
કામ મેં આંદિંદોના એક સભ્ય તરીકે કર્યું હતું. ૧૯૪૨ના
ડિસેમ્બરમાં હું રંગુન પાછો ફર્યો. ડિસેમ્બરમાં ક્યારેક મેં આંદિંદો
ફાંમાંની કટોકટી વિશે સાંભળ્યું. એ વખતે નાસી છૂટીને હિંદ
પહોંચી જવાનો પ્રયાસ મેં કર્યો નહોતો.

૧૯૪૩માં મિંગાલાડોમમાં કે. જિલ્લની ટૂંકડીને જાપાનીઓએ
ફેદ કરી હતી હું પણ એમના એક હતો. જમને શા માટે ફેદ
કરવામાં આવ્યા હતાં તે હું જાણતો નથી.

સ૦—કે. જિલ્લની ટૂંકડી શા માટે હમી કરવામાં આવેલી ?

જા૦—જિલ્લની ટૂકડી ઉભી કરવાના સંપૂર્ણ કારણો હું જાણુનો નથી, પણ મને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે હું જાણુવી ચૂક્યો છું

મ૦—આરાકાનમા તમે જે કામ કર્યું તે કં જિલ્લની ટૂકડીનું કામ હતું ?

જા૦—એ વખતે હું આંદિંદેશી૦ માં હતો. પણ જાપાની-એએ આંદિંદેશી૦ અને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર ન કર્યો ત્યાં સુધી મેં કામ કર્યું નહોતું લગભગ દિવસાવર્ષ આંદિંદેશી૦ના ડાઈ સિપાહીએ સીચો લાગ લીધો નહોતો. મને આરાકાન મોકલવામા આવ્યો ત્યારે આંદિંદેશી૦ અને કામચલાઉ સરકારે અંગ્રેજોને કે અમેરિકનો સામે લગાઈ જાહેર કરી નહોતી. ત્રિપાવાદી જાગીરમા મને આંદિંદેશી૦ની તાલીમ-જાવણી ખાસતી મારે મોકલવામાં આવેલો

જૃ૦—એ એક હિંદીની માલિકાની હતી એનું નામ હું નથી જાણતો. અમારી સરકારે એ જાગીરનો કબજો લીધો કેણુ કે એ હિંદી ત્યાં હાજર નહોતો.

સ૦—એ માત્ર જમીન હતી કે જાગીર ?

જૃ૦—તમને ઠીક પડે એ તમે એને કહી શકો છો.

સ૦—એ જમીનનો કબજો તમારી સરકારે ક્યારે લીધો એ તમે અદાલતને જણાવો એમ હું ઇચ્છુ છું.

જૃ૦—૧૮૪૪ના જૂનના આશરમાં અમે એ જાગીરનો કબજો ત્યાં કામ કરતાં વ્યવસ્થાપક પાસેથી લીધો હતો અને તે પછી પણ એમણે કામ કરવું ચાલુ રાખેલું. સરકારે એમને અમુક સત્તાઓ આપેલી પરમાણુદ નામના એક બાઇ એ વખતે વ્યવસ્થાપક હતા. આમળ જતાં એ સરખરના પૂર્વકા-ખાતાના પ્રધાન બન્યા અને મગાપ્રસાદ નામના ખીજા એક બાઇને એ જાગીરના અને ખાડના કારખાનાના વ્યવસ્થાપક નીમવામાં આવ્યા હતા.

સ૦—આપણે ચોખ્ખવટ કરી લઈએ સરકારે એનો કબજો લીધો તે પહેલાં એ જાગીર નહોતી પણ જમીન હતી.

જૃ૦—હું ત્યાં ગયો ત્યારથી એ જાગીર કહેવાતી અગાઉ એ જાગીર કહેવાતી કે જમીન તે હું જાણતો નથી.

૧૮૪૩ના ઓગસ્ટમાં હું ત્યાં ગયો ત્યારે એ ઝિલાવાદી જાગીર હતી એના રાજા એક મલમહાદુર હતા. એ હિંદુસ્તાન બાગી ગયેના એ જાગીરનો સરખરે કબજો લીધો તે પછીની વ્યવસ્થા વિશે જ હું જાણુ છું તે પહેલાંનું હું કાંઈ જાણતો નથી.

સ૦—એ એક જાગીર હતી, એના એક રાજા હતા અને એ હિંદુસ્તાન નાસી ગયેલા એ તમે કયાથી જાણુ ?

જૃ૦—ત્યાં એક રાજામહેન હતા અને મેં ગાજમહેન જોયો હતો. એ રાજા હજી હિંદમાં જીવતા છે.

સ૦—આ જમીન તેના માલિકે કામચલાઉ સરકારને આપેલી ?

જ૦—મને એટલી ખબર છે કે જાપાનીસ સરકાર અને અમારી સરકાર વચ્ચે એક કરાર થયેલો કે ભાગી મથેલા દિંદીઓની માલિકીની તમામ માલમિલકતોનો કબજો અમારી સરકાર લઇ લેશે.

સ૦—આ ખરમામાં હતું ?

જ૦—હા.

સ૦—અને ૧૯૪૪ના જૂનમાં જાપાનીઓ આખા ખરમાનો લશ્કરી કબજો ધરાવના હતા ?

જ૦—હા.

મ૦—ઝિયાવાડીની જાગીર મહિત ?

જ૦—મેં એકવાર કદ્યું કે એ અમને આપવામાં આવી હતી.

સ૦—કોના તરફથી ? જાપાનીઓ તરફથી ?

જ૦—મેં એકવાર કદ્યું છે કે અમારી સરકાર અને જાપાનીસ સરકાર વચ્ચે આખા પૂર્વ એશિયા અંગેનો એક કરાર થયેલો હતો, અને એમાં ખરમાનો અભાવેલ પશ્ચ થતો હતો. એ કરારની રૂએ અમારી સરકારે આ જાગીરનો કબજો લીધો હતો.

સ૦—સત્તી વાત તે એ છે કે ઝિયાવાડીમાં આન્દિંઝોએ રથાપેલી એક તાલીમ-ઝાવખી હતી.

જ૦—હા, આન્દિંઝો માટે સોંકોને તાલીમ આપવા માટેની એક તાલીમ-ઝાવખી ત્યાં હતી.

શ્રી બુલભાઈની ફેનપાસખા —

મ૦—જાપાનીસ પુલનેમો અંગે કર્નલ સમ્રોટોએ તમને આપેલી સમજણની વાત તમે કદ્યો હતા. દિંદુસ્તાન જંગરે કર્નલ સમ્રોટોએ તમને કહેલી પુલનેમો થી હતી ?

જ૦—કે દિંદુસ્તાન મને આખા પૂર્વ એશિયાની આજારી માટે જાણત હતી મદ્યુ છે.

૨૩ મી દિસેબર ગુરુવાર

: ૧૭ :

હિંદી સરખરના સામ્રાજ્ય મળધ ખાતાના શ્રી નદાએ અદાવતમા પ્રવાહ સત્તાવાર આપના રજુ કર્યા એમણે કયું કે, જાપાન સાથેની લડાઈ સર થઈ તે અગાઉ સત્તાવાર આપના મુજબ બરમામા ૧૦,૧૭૮૨૫ હિંદીઓ હતા, મલાયામા લગભગ ૮,૦૦,૦૦૦ હતા, થાઈલેન્ડમા ૬૫૦૦૦, હિંદી-ચીનમા ૬,૦૦૦, હોંગકોંગમા ૪૭૪૫, ડચ ઇસ્ટ ઈન્ડીઝમા ૨૭૦૦૦ જેટલા અને જાપાનમા લગભગ ૩૦૦ હિંદીઓ હતા

ઉનડેટસમા એમણે જણાવ્યું કે સરખરી દરતરમાની માહિતિ મુજબ જાપાન સાથેની લડાઈ પછી જાપાનમા માત્ર ૫૪ હિંદીઓ રહ્યા હતા જાપાન લડાઈમા ઓતપુર્ તે પછી આ બધા દેશોમાથી કેટલા પ્રવાહિંદીઓ બહાર નીકળી ગયા હતા તેના અંકડા એમની પાસે હતા નહિ

તે પછી જમના વિસ્તારના વડા મથકના 'એ એ જી' લેખ ૬૦ સ્કવેરની જુળાની આવી ૧૮૪૪ની ૧૫મી જુનાઈએ લડન રેડીઓ ઉપરથી લશ્કરી હોળા માટેના કાર્યક્રમમા એક લોડકાસ્ટ થયેલા તેની વડામથકના સિમના વિભાગમા સત્તાવાર રીતે જે નોંધ થઈ હતી તે એમણે રજુ કરી—

‘એ વાતની ફવે પૂગતી સામિતિ મળી, ચૂકી છે કે કાસમાના જર્મન હોળા ફેચ સામના દળના મળ્યેને દેશનોહીઓ ગણે છે એ અગે મિત્ર આક્રમણકારી સેનાના વડા મથકથી મેનાપતિ આઈઝન-હોવરને નામે કરાયેલી એક જાહેરાતમા નીચેના ચાગ મુદાઓનો સમાવેશ થાય છે (૧) સેનાપતિ પાનીગના અકુચ હેડગના કાસની અદગના ફેચ હોળા એ એક લડાઈક દળ છે અને મિત્ર આક્રમણકારી સેનાનું એ એક અગ છે (૨) ‘માકા’ને નામે ઓગખાનું કાસની અદરનું આ દળ દુશ્મન સામે ખુ નેખુ નું લડેજ છે અને સેનાપાત આઈઝનહોવર તેને પોતાના કાણુ હેડગનું એક લશ્કર ગણે છે. (૩) સામના-દોળા સામેના ગેઈ પથુ વેર વાગવાના મિત્રોથી યુદ્ધકારનોનો લાગ થાય છે જેનું પાનન કરવા જર્મની બધાયેનું છે (૪) મેનાપતિ આઈઝનહોવરના મણુ હેડગના દોળાના પ્રાઈપમ્ સેનિન મામે કરાયેલા સિનમોના કરવેવાને ચોધી કાઢવની દરેક કોશિશ કરવામા આવશે

આ દિશામાં ખજાના લેવાઈ પણ ચૂંધ્યા છે યુનેગારોનો ઈન્સાફ તરતજ તોળવામાં આવશે.’

૧૮ મી જુલાઈએ એક જાહેરાત દ્વારા જાહેરિય રેગિઓએ એનો જવાબ આપ્યો હતો કે —

‘લડન રેડીઓએ ઝાડકાટ કરેલી એક જાહેરાત મારફત ફ્રેંચ સામના-દળોને એક લડાયક મેનાનું કાયદેસરનું સ્વરૂપ આપવાનો સેનાપતિ આઈઝનહોવરે પ્રવાસ કર્યો છે વિંહેઈમરદ્વારસ (જર્મન સરમગની વડી કચેરી)માંથી જવાનદાર મંડળોએ તેના જવાબમાં આ નિવેદન આપ્યું છે મિત્ર સેનાપતિએ કરેલો આ પ્રથમ ગેરવાજબી છે કાયદેમગની ફ્રેંચ દફતરની સામે ફ્રેંચ સામના દળ બગવો કરે છે અને આના યુના માટે મોતની સજા ફગવતા ફ્રેંચ કાયદાનો ભંગ કરે છે ફ્રેંચ સામના-દળની પ્રવૃત્તિઓ એ રીતસરની લડાઈ નથી, પણ કમળે ધરાવતી સત્તા માટે દબકટ હુમલાખોરી છે આ રીતે રીનમગના સરકારના અધિકારો સામના-દળે ગ્રામાન્યા છે.’

જવાબપ્રમા અનિવાર્ય સાક્ષી કેન્ડ અગરે જમાવ્યું કે —

‘સિગાપુરના પતન પછી તમામ દિદી અફસરો-સિપાહીઓને કર્નલ દટે જાપાનીઓના દાવમાં સોંપી દીધા પછી મેજર હ્યુજ્જાગએ જાપાન કરતાં કહેવું કે સિગાપુર અને મલાયામાં જાપાનીસ મેનાએ મિત્ર સરમરને દગાવ્યું છે અને દબે જાપાનીસ દત્તો જરમા તરફ આમળ વધી જતા છે. પૂર્વ એશિયામાંનાં તમામ રાષ્ટ્રો આઝાદ અને સ્વતંત્ર થાય એવી જાપાનીઓની ઇચ્છા છે. સ્વતંત્ર દિલ્હીના વિના દૂર પૂર્વ-મનો મયુજા-આલાદી-વિસ્વાગ સલામત ન રહી શકે તેથી જાપાનીઓ દિદને આઝાદ બનેલું જોવા માગે છે તે સિવાય જાપાનીઓની દિદ અંગે બીજી કોઈ મુગદ નથી અને એ દિદમાં દિદીઓને તમામ મદદ કે વા જાપાનીઓ તેવા છે તમે જ્યાં દિદીઓ છે અને દિલ્હીનાની સ્વતંત્રતા માટે તમારે જમ કાર્ય કરવું જોઈએ.

અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણતા નથી. અમને લાગેવળે છે ત્યાંસુધી તમે સ્વતંત્ર છે અને એ રીતે હું તમને કેં મોહનસીંધના હાથમાં સોંપી દઉં છું. તમે અમારા તાબામાં હોત અને અમારા હુકમનું જે રીતે પાલન કરત તે રીતે એમના હુકમનું પણ પાલન કરજો.

તે પછી કેં મોહનસીંધે લાપણુ ક્યું કે: “મલ્લાયાની લડાઈમાં હિંદી લશ્કરને લડવાની તક મળી નથી કારણ કે એ લડાઈ સાવ દૂંધી હતી. ઉપરાંત પાપદળને મદદ કરનારા બીજા શત્રો કે વિમાનો પણ એની પાસે હતાં નહિ, હિંદી લશ્કરની આગ્રહ આ રીતે ઓછી થઈ છે. પોતાની સ્વતંત્રતા માટે લડવાનો સમય હિંદીઓ માટે આજે જ આવી પહોંચ્યો છે. અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાન પાસે પોતાનું સશસ્ત્ર દળ નહોતું, પણ હિંદની મુક્તિ માટે લડનારું એક સશસ્ત્ર દળ ‘જભું’ કરવાની તક આજે આપણી સામે જ પડી છે.” એ સભામાં હિંદી લશ્કરની ધણી ટૂંકડીઓ સહિત ૪૦ થી ૫૦ હજારની હાજરી હતી.

કેં સેહમય કે જેમને હું છેલ્લાં ૧૨-૧૩ વર્ષથી ઝાળખાતો હતો અને બીજા ઉપરી અફસરો સાથે ચર્ચા કર્યા બાદ મેં ૧૯૪૨ના જુલાઈમાં આંદિંદેશમાં જોડાવાનો મહત્વનો નિર્ણય કર્યો. ત્યાં સુધી ગળજારણમાં કે હિંદની ગળજીય આગાહીમાં મને ઝાઝો રસ નહોતો કારણ કે મને એ જાતનું જ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. વળી, ૧૯૩૬માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો ત્યારે મને લાગ્યું કે હિંદી લશ્કરમાં રાજકાગ્યને ઓત્સાદન અપાતું નથી અને તેથી હું એનાથી દૂર રહેલો.

આ એક એવો મોટો સનાય હતો કે હું એનો નિર્ણય એકલે હાથે ન કરી શક્યો. મારા મિત્રો સાથેની ચર્ચા પછી અમે એકમને દરાવ્યું કે એ સંજોગોમાં અમારા બધાની વફાદારી અમારા દેશ

પ્રત્યેની હતી. મને અને મારી સાથે ચર્ચા કરનારા અક્ષરોને લાગ્યું કે જો સિંગાપુર અને મલાયામાંના ઉચ્ચ અક્ષરો આંદિંંદોમાં નહિ જોડાય તો કદાચ જાપાનીઓ હિંદી યુદ્ધદેહીઓના ગેરલાભ ઉઠાવશે. અમને એમ પણ થયું કે જો અમે અમારી પોતાની જ એક ફોજ બની કરી હોય તો જાપાનીઓ ઉપર પણ અમારું કાંઈ વજન પડે અને એ રીતે મલાયામાંના હિંદીઓ ઉપર કાંઈ પણ જાતના શુદ્ધમ યુગ્મરતાં જાપાનીઓને અમે અટકાવી શકીએ. ચીનાઓ, એંગ્લો-પ્રિયનો, અને મલાયાવાસીઓ ઉપર જાપાનીઓ શું વિતાવતા હતા તે અમે જોયું હતું. આંદિંંદોમાં જોડાવાની જો હિંદીઓ ના પાડે તો સિંગાપુર અને મલાયામાંની આખી હિંદી વસતીને કદાચ સહન કરવું પડે એમ હતું.

પણ પછી એ સવાલ બીજો થયો કે અમે આંદિંંદોમાં જોડાઈએ તો દિંદુસ્તાનમાંના અમાગ દેશભાઈઓ ઉપર એની કેવી અસર થશે ? દિંદુસ્તાનમાં કેમિસે પોતાની જાતને જાપાનીઓની દુશ્મન જાહેર કરી હતી એ અમે જાણતા હતા. તેથી અમને થયું કે જાપાનીઓને મદદ કરવા બદલ અમને દેશદ્રોહીઓ તો નહિ ગણવામાં આવે ને ? અમારી દબોસો કેમિસ રવીશરમે કે નહિ એ વિશે અમારા દિલમાં શંકાઓ પેસવા માંડી. પણ પછી અમને લાગ્યું કે કેમિસને જો એ વખતનાં સંજોગો સમજાવાય, અને જો દિંદના લોકોને અમે એવી ખાત્રી આપીએ કે આંદિંંદો એ તો હિંદી અક્ષરોના ફરમાન ઉઠાવતી એક ફોજ છે અને એ કાંઈ જાપાનીઓનું રમકડું નથી, અને એ ફોજ એક માત્ર દિંદની મુશ્કિત મેળવવાના કારખસર જ બગતી કરવામાં આવી છે, તો કેમિસ અને દિંદના લોકો અમારાં કાર્યો સમજી શકે એવી શક્યતા હતી...

૧૯૪૨ના ઇમેન્ગમાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ રાઘવિભારી બોઝની દાખરીમાં જ પડેલી આંદિંં

ફોંના વડા સેનાપતિ મોહનસોવની ધગપકડ કરવામા આવેલી તે પછી પહેલી આંહિંંફોં વિખેરી નાખવામા આવેલી. અને તે પછીના બે-ત્રણ અઠરાડિયા સુધી આંહિંંફોંના સિપાહીઓ પોતાની જાતને યુદ્ધકેદીઓ માનતા હતા પણ જાણીઓએ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પાછા સલામવાની ના પાડી અને કહ્યું કે, અમે તમને સ્વતંત્રતા આપી હતી અને તમે રાજ્યની સામે કાઈ ચુનો નથી કર્યો તેથી અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણી રાકીએ નહિ.

રાશબિહારી મોઝ અને કર્નલ ઇવાકુરુ નામના એક જાપાનીસ અફસર સાથે લામી ચર્ચાઓ કર્યા બાદ પહેલી આંહિંંફોંના ઉચ્ચ અફસરોએ બીજી આંહિંંફોંમા ચાલુ રહેવાનું કક્કી કર્યું. એમ નિર્ણય થયો કે બીજી આંહિંંફોંમા સંપૂર્ણપણે સ્વેચ્છાપૂર્વકની ભરતી કરવી અને પોતાની ઇચ્છા બીજી આંહિંંફોંમા રહેવાની કે નહિ તે પહેલી આંહિંંફોંના દરેક સભ્યને પૂછવું .... હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી શાખાએ જે કાર્ય કરે છે તે આંહિંંફોંમાની એના જેવી શાખાઓ પણ બજાવતી'

સ૦—ફરિમાદપક્ષ તરફથી એવો આરોપ કરવામા આવ્યો છે કે પહેલી કે બીજી આંહિંંફોંમા ભરતી કરાવવા માટે બળજબરીના રસ્તાઓ અજમાવવામા આવતા હતા એ સાચું છે ?

જ૦—પહેલી કે બીજી આંહિંંફોંમા ભરતી કરવા માટે કોઈ બળજબરી વાપરવામા આવ્યાનું મારી જાણુમા નથી.

તે પછી મી જુવાનાઈએ બહેર કર્યું કે બચાવપક્ષની જુજાની પૂરી થઈ છે યૌ લશ્કરી, ટેકરીઓથી બેઠાવાયેલા બીજા બે જાપાનીસ અફસરો અને બીજા કેટલાક સાદીઓની જુજાનીઓ રજુ કરવાનું બચાવપક્ષે માંડી વાજ્યું.

‘ નૈતિક ને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનોએ માન્ય રાખેલો મુક્તિયુદ્ધ ખેલવાનો ગુલામોનો અધિકાર ’

૧૭ મી ડિસેમ્બર : સોમવાર

૧૧૮

અચાવપક્ષની દલીલોની શરૂઆત શ્રી ભુલાભાઈએ કરી:

‘ આ અદાલત સમક્ષ આજે જેનો ધનસાદ તોળાઈ રહ્યો છે તે તે છે પોતાની મુક્તિ માટે નિરૂપણે યુદ્ધ ચલાવવાનો ગુલામ પ્રજાનો અધિકાર. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના એવા સર્વમાન્ય અભિપ્રાયો હું રજૂ કરી ચકીશ કે એક રાષ્ટ્ર અથવા રાષ્ટ્રનો એક ભાગ એવા તખ્તે જરૂર પહોંચે છે કે જ્યારે પોતાની મુક્તિ માટે યુદ્ધ ચલાવવાનો અધિકાર એ મેળવે છે. અદાલતને સતોષ થાય એવી રીતે હું એ સાબિત કરી બતાવી ચકીશ.

ખરી રીતે તો અદાલત સમક્ષ રાજ સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો માત્ર એક જ આરોપ છે. ખૂનના અને ખૂન કરાવવાના આરોપોને સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ પ્રથમ આરોપના એક ભાગરૂપ જ છે. હું એમ એટલા માટે કહું છું કે રાજ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપના કિસ્સામાં તો દરેકદરેક ગોળીમાર કરવાના કાર્યનો પણ આરોપ મૂકી શકાય—અને એતો ખેદજનક ગણાય એમ મને લાગે છે.

થોડા વખતમાં હું બતાવી આપીશ કે ખીજા આરોપને સંબંધ છે ત્યાં સુધી હકીકતમાં એનો કોઈ પાયો જ નથી, સિવાય કે ઠાર મરાયેલા દહેવાતા ચાર માણસો અંગે એવો પુરાવો અપાયો છે કે એમની ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું અને એમને સજા કરવામાં આવી હતી. મહામદ દુએનના સંબંધમાં તો એને સજા કરવામાં આવ્યાનો પણ કોઈ પુરાવો રજૂ થયો નથી. પુગવાઓ ઉપરથી અદાલતને એવા નિર્ણય ઉપર આવવું જ પડશે કે એક કિસ્સામાં સજા ફરમાવવામાં આવી હતી અને ખીજામાં નહોતી ફરમાવાઈ, છતાં એ બેમાંથી એકેયનો અમલ થયો જ નહોતો.

સામાન્ય રીતે એક લશ્કરી અદાલતને જેનો ફેસવો કઠવાનો હોય છે એથી જુદી જ ભાવના મુદ્દાઓ આ મુકદ્દમામાં જિભા થયા છે. સામાન્ય રીતે તો એ ફરજ પ્રત્યેની વ્યક્તિગત બેપરવાઈ કે વ્યક્તિગત ગુનાના કિસ્સા હોય છે તમારી સામે આ એક એવો કિસ્સો છે કે જેના પુરાવા બતાવે છે કે તમારી સામે ખડા ઠરાવેલા ત્રણેય અફસરો એક સુબ્યવસ્થિત ફોજના ભાગ હતા અને ફરિયાદપક્ષના કહેવા મુજબ એમણે ગળ સામે મુઠ્ઠા ચલાવ્યું હતું. આ એક વ્યક્તિગત મુકદ્દમો નથી આખી આઝાદ હિંદ ફોજની જિંદગીના અને એની ઇજ્જતના આ અદાલતમાં ઇન્સાફ તોળાઈ રહ્યો છે.....

નીચેના અગત્યના બનાવો વિશે આ મુકદ્દમામાં જુખાની પડી છે.

(૧) ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બરમાં જાપાને કરેલી મુઠ્ઠાની જાહેરાત

(૨) ૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમાં બ્રિટિશ મૈન્યની સળગાવત (૩) ૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ ફેગ પાર્કમાં મળેલી સભા, જ્યાં હિંદી સિપાહીઓની જાપાનીઓના હાથમાં વિધિસગ્ની સોંપણી થઈ. (૪) ૧૯૪૨ના સપ્ટેમ્બરમાં પહેલી આંહિંદોની સ્થાપના અને ફેબ્રુઆરી મોહનસોંધની ધરપકડ પછી ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમાં એનું થયેલું વિસર્જન. (૫) ૧૯૪૩ ની ૨ જુલાઈએ સિંગાપુરમાં થી મુલાવચ્છ જોડનું આગમન આગળ જતા એમણે આંહિંદોની નેતૃત્વ સંભાળ્યું અને જુલૈ પૂર્વ એશિયાની એક પરિપદ લારાઈ. એમાં દૂર પૂર્વના દેશોના જુદા જુદા ભાગોમાંથી હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના હિંદી પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપેલી. એ પરિપદમાં થયેલા ઠરાવોમાંનો એક એ હતો કે આઝાદ હિંદની એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી. (૬) ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત થઈ એ સરકારની સ્થાપના પછી જુદા જુદા પ્રધાનોએ નેતાજી સુભાષ બોઝની આગેવાનીવાળી કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારીના સોગંદ લીધા. (૭) એ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈની જાહેરાત કરી. નવા ગજલતંત્રના

ફરમાન મુજબ પોતાની ફરજ બજાવવાનું આજ્ઞાદ હિંદ દેશને શરૂ કર્યું. (૮) એ સરકાર રંગુન ખસેડવામાં આવી. આંહિં-ફોં બરમામાંથી હિંદુસ્તાનની અંદર ઠેક કાઢિમા સુધી ગઈ અને પછી એણે પીઢેહક કરી. રંગુનને બ્રિટિશ સૈન્યે કબજે કર્યું તે પહેલાંના થોડા દિવસોના, તે વખતના અને તે પછીના થોડા દિવસોના બનાવો અને ખાસ તો જાપાની સૈનિકોની વિદાય બાદ અને બ્રિટિશ સૈનિકોના આગમન પૂર્વે આંહિં-ફોંએ લજવેલો લાગ.

કામચલાઉ સરકારની નક્કરપણે સ્થાપના થઈ હતી. એનો ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર બનાવવાનો અને મૈલાયા તથા બરમામાંના હિંદીઓનાં જાનમાલ અને ઇજ્જતનું રક્ષણ કરવાનો હતો. એમનો પ્રથમ ઉદ્દેશ નિષ્ફળ ગયો એ હકીકત અપરંપ્રત છે. અઢાલતને જેની સાથે લાગે વળગે છે તે તો એ છે કે એ એક મુબવરિયત સરકાર હતી અને એની ફરજોની થોમ્સ વહેંચણી કરવામાં આવેલ. ૧. એકલા મલાયામાંથી જ ૨,૭૦,૦૦૦ માણસોએ ૧૯૪૪ના જૂન સુધીમાં નવી સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા હતા અને તે પછી પણ એ કાર્ય ચાલુ રહ્યું હતું.

બંડખોરોની એકાદ ટૂંકડીની કે કોઈ મહત્વહીન અને અચોક્કસ ટાળાની એ સરકાર નહોતી. જેને વીસ લાખ માણસો વફાદાર હતા એને જેને ધરી-સરકારોએ સ્વીકારેલી હતી એવી એ એક મુબવરિયત સરકાર હતી. એને જેને ખાતર લાડવા માગતી હોય તે કારણસર લુદ્ધ જાહેર કરવાનો એને અધિકાર હતો. એવું સૂચન કરાયું છે કે દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાંની જે સરકારોએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો તે જાપાનના અંકુશ નીચે હતી. પણ તેથી એમના એ સ્વીકારની દિમિત કાંઈ ઓછી થતી નથી. લડાઈ જાહેર કરવાનો જેને અધિકાર હોય એવી કોઈ હદમત એકવાર ને લગી થઈ હોય તો પછી લડાઈ પોતેજ પોતાને વાજબી ઠરાવે છે. એ લડાઈના મંચાલનમાં કરેલું કાઈ પણ કાર્ય એ હકીકતને પરિણામે જ સમયથી મુક્ત બની જાય છે.

યુદ્ધ-ગુનાઓને નામે ઝોળખાતા અને સુધરેલા કાયદાને વટાવી ગયેલા અપરાધીના ગુનેગાર કેાઇ માણસોનો આ કિસ્સો નથી.

એ સરકારનું પોતાનું એક લશ્કર હતું કે જે આંદિંદ્રો કાનૂન પ્રમાણે ચાલતું હતું. ફટકાની સજા જોટલી આંદિંદ્રો કાનૂનમાં છે તેટલી જ હિંદી કાયદામાં પણ છે. આંદિંદ્રોનો કાનૂન હિંદી લશ્કરી કાનૂનને લગભગ મળતો આવે છે તેથી એ કાનૂનની કોઇપણ ટીકા ખુદ હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ટીકા બગેબર છે.

જાપાનીસ સરકારે આદામાન અને નીકાબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દીધા તેની રીતસરની વિધિ પોર્ટ બ્લેકમાં થઈ હતી. જે મુદ્દા વિશે મતભેદ છે તે એના વહીવટની મર્યાદા અને એના પ્રકાર અંગેનો છે. . . . . પણ એ હકીકત સાબિત થઈ ચૂકી છે કે એ ટાપુઓ આઝાદ હિંદ સરકારને સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા, અને એમના નામ શહીદ ટાપુઓ અને સ્વરાજ ટાપુઓ પડ્યા હતા. તે વખતની પરિસ્થિતિની જરૂરિયાતો એવી હતી કે એમનો પૂરેપૂરો વહીવટ સંભાળી લેવાનું શક્ય નહોતું.

એ જ રીતે નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદ સરકાર વચ્ચે થયેલા કરાર પ્રમાણે, ૫૦ ચોગસ માઈલના વિસ્તારવાળું અને ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસતીવાળું ઝિયાવાડી મુક્ત ક્ષેત્ર કરાયેલા પ્રદેશોમાંના એક તરીકે આંદિંદ્રોને સોંપી દેવામાં આવ્યું હતું. ઝિયાવાડી ઉપર આંદિંદ્રોનો સંપૂર્ણ વહીવટ ચાલતો હતો એ હકીકતને તો દરિયાદપક્ષ પડકાર પણ નથી કરી શક્યો.

વળી, આંદિંદ્રો સરદાર ઝોળગેને હિંદમાં દાખલ થઈ કે તરત જ એક જાહેરનામું જાહેર પાડ્યામાં આવેલું. એમાં આઝાદ હિંદ સરકારના વધાની અને જાપાનીસ કમાન્ડરની મદદો હતા. એમાં એમ કહ્યું હતું કે લડાઈ દરમિયાન હિંદની ધરતીનો કોઈપણ ભાગ જાપાનીસ સૈન્યના કબજામાં આવશે તો એ મુક્ત બનેલા.

પ્રદેશોના એક લાગ તરીકે આંહિ ક્ષેત્રોને સોપી દેવામાં આવશે અને એની ઉપર આંહિ ક્ષેત્રોનો વહીવટ ચાલશે આ રીતે ૧૫૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલો મણિપુર અને વિષ્ણુપુરનો વિસ્તાર આંહિ ક્ષેત્રોએ પોતાના અકુશ હેઠળ લીધેતો હતો એમનો વહીવટ ત્યાંના સમય સુધી ચલ્યો એ ખીના મહત્વહીન છે કારણ કે લડાઈ દરમિયાન કેનાય પ્રદેશોની ખાતિફી ઝડપથી બદલાતી હોય છે

એ એક અન્યમીલરી ખીના છે કે ખરમાં અને મનાયા ઉપર (અગ્રેએનો) ફરીવાર દબાવે રથપાથે ત્યારે આઝાદ સરકારના કેમ જામના તમામ દગ્તાવેશ ાગળીયા સહીસરામત હાનતમા હાથ લાગ્યા હતા એ ખતાવે છે કે આઝાદ હિંદ સરકારની અને તેની ફોજની વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ તેટલી સુદૃઢ હતી

ખીને એ અગત્યનો મુદ્દો તો એ હકૂમતના નાણા મેળવવાના માર્ગોનો છે એમ સામિત મગ્ય છે કે હિંદીઓએ સરકારને વીસેક કરોડ રૂપિયા જેટલા ખાખ્યા હતા અને એ રકમમાંથી નાગરિક સરકાર અને ફોજનું સચાનન થતું હતું અને વિજેતાઓએ જ્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કનો કેમજે લીધો ત્યારે એમાં ૩૫ લાખ રૂપિયા હતા ‘રેન્ડમ કનેન્ટ્રિંગ નામના એક સામયિક માં આઝાદ હિંદ સરકારે ઠાઠેથી ટિકિટો છપાઈ છે એ વાનની નોંધ લેવાની વિનંતિ હું બદાલતને કરું છું

હિંદી ફોજદારી કાયદાની ૭૮મી કલમ કહે છે કે, ‘કાયદા પ્રમાણે કાયદપણ માણસને જે કરવાની છૂટ હોય તે મુનો નથી મણાતો’ આ રીતે, આનંદરાષ્ટ્રીય કાયદામાં જેની છૂટ અપાઈ હોય તેવી માંછ પણ ક્રિયાને નાગરિક મુનો પ્હી સમય નહિ ખામ મરીને આ અદાલતમાં સંબોધે તો એ વાતનો જરામત ખ્યાલ હશે મગ્ય કે એક સુવ્યવસ્થિત નરકગના લાગ તરીકે એમણે આ લડાઈ દરમિયાન ધણા માણસોને મારી નાખ્યા હશે.

આંતરરાષ્ટ્રીય અન્યાયોને અસરકારક રીતે દાખી દઈ શકે એવી કોઈ આંતરરાષ્ટ્રીય સત્તાની ગેરહાજરી દ્રમિયાન જે લડાઈ થાય તેને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન અનુસાર હ મેશા કાયદેસર ગણવામાં આવી છે. પરદેશી ધૂંસરી નીચેથી પોતાની જાનને મુક્ત કરવા માટે લડાયેલી કોઈ પણ લડાઈ નૈતિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ પૂરેપૂરી વાજબી છે.

અમને જો એવું કહેવામાં આવે કે હિંદી સિપાહીઓ ઇંગ્લંડની આઝાદી માટે જર્મની સામે, ઇંગ્લંડને માટે ઇટલી સામે અને ઇંગ્લંડને માટે જાપાન સામે લડી શકે ખરા, પણ આઝાદ હિંદ સરકાર પોતાની જાતને ઇંગ્લંડ કે બીજા કોઈ પણ દેશની મુક્તિ માટે મુક્ત ન કરી શકે, તો સાચે જ એ ઇન્સાફની હકના ગણાયો.

ખેડે રાષ્ટ્રે! સ્વતંત્ર અથવા સાર્વભૌમ હોવા ભેદએ એ લડાઈ માટે જરૂરી નથી. હાલ તુરત માટે જે સ્વતંત્ર હોય તેવી પ્રજાઓના લડાઈ લડવા માટે સંગઠિત બનવાનો અધિકાર આધુનિક આંતર-રાષ્ટ્રીય કાયદાએ માન્ય રાખ્યો છે. અને જો એવું લશ્કર બાબુ થાય અને લડાઈ લડે તો એના વ્યક્તિગત અફસરોના કાર્યને કોઈ પણ મ્યુનિસિપલ કાયદો ગુનો ગણી શકે નહિ.

એક રાજ્ય અને તેના રાજ્યકર્તા વચ્ચે લડાઈની હસ્તી હોઈ શકે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. આર્સ પહેલા અને જેમ્સ બીજાના સમયમાં ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં શું એવી લડાઈઓ નથી લડાઈ? બોઅર લડાઈ પણ એવી જ લડાઈ હતી. લડાઈમાં કોણે દારૂ તેની જરાય અસર લડવાના અધિકાર ઉપર તો થતી જ નથી. આવી લડાઈની તુલના એ જે રસમથી લડાતી હોય તેની ઉપરથી થાય છે.

આર્ટિકલ ૨૩૦ એક રીતસરના સંચાલનવાળી ફોજ હતી, અને એણે મુધરેલા શિરસ્તા મુજબ લડાઈ ચલાવેલી. યુ. એસ. એ. (અમેરિકા) —માં ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચેની લડાઈ દ્રમિયાન બન્નું હતું તેમ

ખજવાખોરોને પણ આતરગૃહીય કારન મુજબ માન્ય રાખવામાં આવે છે . . . . .

લડાઈમાં માણુઓ માગવા માટે જો તમારી ઉપર ખટસો થાય અને જોમ ચુકાદો તમારી તરફેણમાં હોય તે જ પ્રમાણે તમારો ચુકાદો આ માણુઓની તરફેણમાં હોવો જોઈએ. પોતાના અંગત કારણો-સર આ ત્રણ આરોપીઓએ લડાઈમાં અને માણુઓને મારવામાં ભાગ નહોતો લીધો. . . . . એ લોકોએ કોઈ ફાયતુ માણુઓ તરીકે નહિ પણ એક સુવ્યવસ્થિત સરકારના ભાગ તરીકે લડાઈ ચલાવી છે. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ મરકાર અને ચિટન વચ્ચે લડાઈ આણુ હતી તેથી એ લડાઈના સંચાલન દરમિયાન કગચેલાં કાર્યોને નાગરિક ગુના ગણી શકાય નહિ.

. . . . . જો આરોપીઓને સફળતા મળી હોત તો એમનો ઈન્સાફ સોળવા મારોની આ અદાતજ દરતી ધગવતી ન હોત.

. . . . . દુરમનની સગકાગ તમે બલે સ્વીકારો નહિ, પણ તમારી ને એની વચ્ચેના સુદસંબંધનો સ્વીકાર થઈ શકે. એ રીતે વ્યક્તિગત શ્રી-પુરુષોએ સુદસંબંધ દરમિયાન કરેલાં કાર્યોમાં તેમને રક્ષણ મળે છે . . . . . ૧૯૪૭ની ૧૪ મી એપ્રિલે આમમખામા રપેઈનના આતર-વિગ્રહ અંગે ચર્ચા થતી હતી ત્યારે એ વખતના પગેશખાનાના મંત્રી શ્રી ઇડને જે પક્ષે વચ્ચેના સુદસંબંધનો સ્વીકાર કરેલો. એમણે કહેયું તેમ સુદસંબંધ સ્વીકારવાનો સવાલ સિદ્ધાંતનો નહિ પણ હકીકતનો છે . . . . . આ રીતે, કામચલાઉ સગકાગનો ચિટને સ્વીકાર કર્યો હોવો જોઈએ એવી કોઈપણ દલીલ નક્કી છે. કામચલાઉ મરકાર પોતે હિંદની સગકાર નથી બની ગઈ તેનો કાર્ષ વાંધો નથી . . . .

ત્રણી, જો આંહિં-ંફોંએ સિટિય હિંદી લશ્કરના સિપાહીઓ ઉપર ગોળાઓ ચલાવેલી તો તેમ સિટિય હિંદી લશ્કરે પણ આંહિં-ંફોંના સિપાહીઓ ઉપર ગોળાઓ ચલાવેલી. આ વર્તન માટેનું વાજખીપણું એક પક્ષે એકમરણુ છે . . . . .

આઝાદ હિંદ સરકારને પ્રદેશો મળ્યા હતા એ મેં સામિત કયું છે, પણ યુદ્ધસંબંધ સાબિત કરવા માટે એ હકીકતની કોઈ જરૂર નથી. ઇતિહાસમા એવા દાખવા બન્યા છે. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન બેંગ્લોઅમની સરકાર પાસે બેલ્જીઅમની એક તસુ પણ જમીન નહોતી. ખીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન પણ લડનમા કેટલીક ભાગેકુ સરકારો કામ કરતી હતી કે જેમની પાસે કોઈ પ્રદેશ નહોતો આ ભાગેકુ સગવડના પ્રદેશો એમની પાસેથી થોડા સમય પૂરતા ખૂચવી લેવાયા હતા. હિંદીઓ પાસેથી એમનો પ્રદેશ ૧૫૦ વર્ષથી ખુચવી લેવાયો છે તેથી હું જેમનો ગજુ કરુ છુ તેમા જગાય ફર પડતો નથી આંદિંંદેશો પોતાના દેશને મુક્ત કરવાના પ્રયાસો કરતી એક મુક્તિસેના હતી અને યુદ્ધમબંધના એને અધિકારો હતા અને હિંદીઓ છીએ તેથી આ નિયમનો જુદો અર્થ થઈ શકે નહિ. સાચી રીતે કે ખોટી રીતે આ કામચલાઉ સરકાર અને તેના સગમાન પ્રમાણે તેની ફોજ પોતાના જ દેશની મુક્તિ માટે લડી હતી એને માટે લડવાનો એમને અધિકાર હતો.

કાસની પેતા-સરકાર જર્મનીની મિત્ર હતી ' માફી ' (સામના -હજો) એ મગકારનો સામનો કરતા હતા સેનાપતિ આઈઝાહોવરે એક જાહેરાત બહાર પાડેલી કે 'માફી' એમના માધુ હેડળનું એક લડાયક દળ હતું અને એમની સામે વેરના પગના લેવાગેતો જર્મની જેને આધીન હતું તે કાનૂનનો એ ભંગ ગણાશે આંદિંંદેશોનો પણ તો એનાથી ય મજબૂત છે, અને એમની સામે લેવાનારુ કોઈ પણ પગલુ આતંગાઞ્ઠીય કાનૂનનો ભંગ ગણાશે

દિંદી સરકારે અને આમચલામા નામન-દિંદી વજરે એક નિવેદન કરેલું કે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવા માટે કોઈની ઉપર કામ ચલાવવાની સગવડની નીતિ નથી આ દુકગથી અદાલત દોગવાય એમ કુ નથી ઇચ્છતો, તેમ કુ તેનો આશરો પણ નથી લેવા માગતો પણ એ નિવેદન કું ગજુ કરુ છું કારણ કે એની પાછળ એવી આડકતરી

કબૂલાત ■ કે આ સંજોગોમાં યુદ્ધ ચલાવવાનો આરોપ ટપી શકે તેમ નથી . . . .

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીના બનાવો પછી કોઈ વફાદારી રહી નહોતી . . . . . કપ્ટન અરશદે કહ્યું છે કે એક એમના દેશ પ્રત્યેની વફાદારી જ બાકી રહી હતી. જિંદગીમાં વફાદારી ગળ અને દેશ બેઉ પ્રત્યે હોય છે. પણ દિંદમાં એ, માત્ર રાત્ર પ્રત્યે હોય છે. ગળ અને દેશ બેઉ એક હોય ત્યારે તો ત્રીજો કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. પણ એ એક ન હોય ત્યારે વિકલ્પમાં વફાદારી દેશ પ્રત્યેની જ હોય.

અમારા દેશના મુક્તિ માટે અમે રાત્ર સામે જ લડી ગયા હતા ત્યારે અમારે માટે વફાદારોનો પ્રશ્ન જ કેમ બોલો ચર્ચા શકે? તમે તમારા જ દેશની મુક્તિ માટે લડના હો તો બીજી કોઈ વફાદારો તમને તેમ કરતાં રોકે છે એમ તો તમે તમારો અંતરાત્મા વેચી દીધો હોય તો જ કહી શકો છો એમ બને તો તો અમારા જ કુર્બાન્ય કારણ કે અમારે તો પછી સુલામો જ રહેવાનું!

.....આંહિંદોશી જાપાનના એક મિત્ર તરીકે લડેલી એ કબૂલ કરવામાં કોઈ નામોશી નથી કારણકે જેમ અમેરિકનો, અંગ્રેજો અને આઝાદ ફ્રેંચોનો ઉદ્દેશ કાંસને મુક્ત કરવાનો હતો તેમ જાપાનીસ લશ્કર અને આંહિંદોશી એ બેનો ઉદ્દેશ દિંદને મુક્ત કરવાનો હતો. એ દોરતીથી ફ્રેંચો એંગ્લો-અમેરિકનોના પૂતળાં નહોતાં બની ગયા.....

ફરિયાદપસના દરેક સાક્ષીએ એટલું કબૂલ કર્યું છે કે જાપાનીસ લશ્કર અને આંહિંદોશીનો ઉદ્દેશ દિંદની મુક્તિ હતો. ....આરો-પીઓના ગૌરવના જન્યાવમાં હું કહું છું કે એમના વિરોધીઓએ વાનવાનમાં કહ્યું છે તેમ એ જાપાનીઓનાં પૂતળાં નહોતાં.

૧૮મી ડિસેમ્બર : મંગળવાર

: ૧૯ :

અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધનો દાખલો આપીને શ્રી ભુવાભાઈએ દેશ અને રાજ પ્રત્યેની વફાદારીનો વડુ તકાવત દેખાડ્યો:—

‘ અમેરિકન પ્રજા સામે પણ રાજ પ્રત્યેની વફાદારી અને દેશ પ્રત્યેની વફાદારી વચ્ચે વિરોધ ઊભો થયો હતો. એક પરદેશી રાજ પ્રત્યેની વફાદારીને બદલે એમણે દેશ પ્રત્યેની વફાદારી પસંદ કરી.....ઈંગ્લંડમાં પણ ઘણા વખતથી એક દાવદો છે કે એક દેશ પોતાની જાતને બીજા વધુ શક્તિશાળી દેશના રક્ષણ નીચે મૂકે અને જો એ દેશ એનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો રક્ષિત દેશને પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાનો અધિકાર છે.

.....યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પોતાને બોરાકમાં ને ખાંડ નહોતી મળતી તે મેળવવા માટે લોકો આંદોલનોમાં જોડાયેલા એ વાત તો હાસ્યાસ્પદ છે. આંદોલનોમાં ને જોડાયા હતા એમની ઉપર તો દુશ્મન લશ્કર સાથે લડતાં લડતાં મરવાનું જોખમ હતું.....ઘરિયાદ-પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓએ પોતાની ઉપર બળજબરી થયાની ભુખાની આપી હતી તેનું કારણ તો એ છે કે એમને કુકમળંગ કે બીજા શુનાઓ માટે સજા કરવામાં આવેલી અને પોતાની જાતને મોટી દેખાડવા માટે આવા કુશિલાબર્તા અર્ધસત્યો એ હવે ઉચ્ચારી રહ્યા છે. ’

જયાવપક્ષના સાક્ષીઓએ આપેલી ભુખાનીમાથી ચારંવાર ઉદારા દાખી દાખીને શ્રી ભુવાભાઈએ ફાજ-બસ્ટી માટે બળજબરી કે ભુદ્યો કર્યાના અને પાંચ માસુસોના ખૂનો કર્યા કે કાબ્યાના આરોપોનો લંબાણથી ઇન્કાર કર્યો. એમણે એમ પણ કહ્યું કે કેન્સેટ્રેશન એક યુદ્ધકેદી તરીકે રાત્રે યથા હતા અને હાલ બપોર પડે પછી યુદ્ધકેદીઓને ઘણી મૂકામાં આવતા દેખાને એમને પણ તસ ન મુખ કરવા જોઈએ તે ઉપરાંત આ આખો મુદ્દો એકાધરેકર ઉ અને આ અદાલતને એ જવાવવાની કાયદેસરની કાળ સવા

નથી એવી દલીલો કરીને એમણે એના સમર્થનમાં કાયદાની જુદી જુદી બારીકીઓ ગુરુ કરી આ ભ્રષ્ટ્ર દુઝ્યોત્સુ આગેપીઓને નિર્દોષ દુઝવવાની આપીલ એમણે અગાવને કરી, અને દસ શ્લોક મુધી ચારેકું એમનું બાપલ પૂરું કર્યું.

૨૨મી દિનેબર રાત્રિવાગ

: ૨૦ :

જવાવપત્ની દલીલોના જવાબમાં સરકારી વખતે પોતાનું ભાવજીવાળી સભગમ્ય તેમાં તમામ આરોપોનું પુનઃક્રિયાણું કરવામાં આવ્યું હતું. એમને હવે કે આરોપીઓએ પોને જ યુદ્ધદેહીઓ ઉપર સિદ્ધ શુભચાં દત્તા કે બીજા પામે શુભાચ્યા દત્તા એવા દાવો મંથાદપમે કર્યા નહોતો. ક્રિયાદપમે તે એમ કહે છે કે યુદ્ધદેહીઓ ભે આઠદિઠોમાં ન ભેદાય તે એમને જીવમો સદન કરવા પડશે એવી નિર્ણય મળીઓ આગેપીઓએ આપી હતી. પણ સરકારી વખતે કમૂલ કર્યું કે અદાલતમાં પડેલી જુના નીએ એમની દલીલને ટેકા આપ્યો નહોતો.

એમણે જણાવ્યું કે આરોપીઓ દિદી લરમરી કાયદાને આધીન હતા અને રોજમાથી એ ગળ દરે કે એમને છુદા કરવામાં આવે નહિ ત્યાં મુધી એને આધીન એ ગહે છે કામચલાઉ સરકારની ગથાપના કરવી એ પણ એક મુનો છે એમ કહીને એમણે ઉમેર્યું કે એ સરકારના દુષ્ટ પ્રમાણે રૂના કર્યા હતા એવો જવાબ મળી શકે નહિ. એ મગકાગ સાથેના યુદ્ધસબધનો સ્વીકાર ત્યાં મુધી દિદી મગકાગ કરે નહિ ત્યાં મુધી એ અંગેના કોન અધિકાર એ સરકારના કે એની ફોજના સમ્યોને મળી શકે નહિ. અમેરિકાનો કાયરો ઉચ્ચકના કાયદા કરતા જુગે છે અમેરિકામાં આનગગાપ્તીવ કાયરો એ દેસના કાયદાથી પણ ઉપવટ દોષ છે ત્યારે ઉચ્ચકમાં એથી જુગે જ પરિચિનિ છે. તેથી અમેરિકન કાયદામાંથી જવાવપત્તના વખતે આપેના ઉનાગ અપ્રસ્તુત છે. આનગગાપ્તીવ કાયદાનો મધ્ય મુનો આ મુદ્દામાં ઉમેર્યો નથી. આ અદાલતને કાયરો રીતે બીજી કરવામાં આવી છે

અને હિંદી લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે તેણે ઇન્સાફ તોળવાનો છે એમ પણ એમણે કહ્યું

હિંદી સરકારે બહાર પાડેલા એક નિવેદન તરફ અદાલતનું ધ્યાન એમણે દોર્યું એમાં એમ જણાવાયું હતું કે આંહિ બંદોબસ્ત ન લેવાનારા રૂપ, ૦૦૦ સુધી કેદીઓમાંથી ૧૧,૦૦૦એ રોજચાખામાં પોતાના બનનું જીભાખ્યા હતા જ્યારે આંહિ બંદોબસ્ત લેવાયેલા ૨૦,૦૦૦ માંથી માત્ર ૧૫૦૦ માત્ર જીભાખ્યા હતા. આમાં હિંદી સરકાર પાસે એક તરુ પણ જમીન હતી નહિ અને કોઈ કરવેરા કે મહેસુલ એ ઉધગવતી નહોતી એ તો માત્ર કાળ ઉપરની સરકાર હતી કે જે સેહગલ સુધ્ધેથી તરીકે રાજ્યે થયા હતા એવી દલીલના જવાબમાં એમણે કહ્યું કે એમને એવો કોઈ દરજ્જો આપવો નો અધિકાર કનિષ્ઠ ક્રિસ્ટનને હતો નહિ ચાર કલાક મુઠ્ઠીની દલીલોને અતે સર નોશીરવાને ઉમેર્યું કે—

‘ બધા આરોપીઓ સામેના તમામ આરોપો સકારકિતપણે પુરવાર થઈ ચૂક્યા છે આરોપીઓ સામેના તહોમતો માટે કાયદામાં કોઈ બચાવ નથી તેમ છતાં એવા પુગવા સાગ પ્રમાણમાં મળુ થયા છે કે આરોપીઓએ જે કાંઈ કર્યું છે તેની પાછળ કોઈ પગાંદારી ઇગરો નહિ પણ પોને જેને સાચા દિનથી દેશગ્રેમી ઇરાદો માનતા હતા તે હતો હિંદુસ્તાનની સેવા કરવાની હલાપણુભરી કે ગેરગસ્તે દોરવાયેલી લાગણીથી એમણે એ ન્યું હતું તેથી કાયદેમગ રીતે તો આરોપીઓનો કોઈ બચાવ થઈ શકે તેમ નથી પણ જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમાં હોય તો મજા કરવાની બાબતમાં એનો વાજખીપણે ખ્યાન ગંખી શકાય અદાલતને સામેવળગે છે ત્યાં સુધી સમગ્રની બાબતમાં એમના હાથ બાધેલા છે જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમાં હોય તો એમને ઓછામાં ઓછી જનમતીપની સમજ એ કરી શકે છે પણ પોતાની મામે પડેલા પુગવાઓ ઉપરથી જો અદાલતને એમ લાગે કે આ મુદ્દામાં સમજ ઓઝી કરી સમજ નેવી લાયક ત છે તો ‘કન્ફિમિંગ અફસર’ની વિચારના માટે અદાલત એ જનનો ચેરો ખરી શકે છે ’

અદાલતના બીજા સભ્યને કદેશીને બેઠક પમોની હકીકતો અને કાયદા અંગેની દલીલો રજુ કરતા જજ-એડવોકેટ કર્નલ કેરિનના તથા કલાકના કાયદુની ગરબાતમા એમણે કહ્યું કે —

‘ આ મુકદ્દમામા જેટલી મહત્વની અને ગૂચવણમરી હકીકતો તેમજ કાયદાની ખારીકીઓ ઉપર ઈન્સાફ તોળવાનું કામ લશ્કરી અદાલત ઉપર આવ્યું છે તેવું વારંવાર આનહુ નથી આવ્યા મંજીર આરોપો સહિત તમારી સામે ખડા કરાયેલા તથા આરોપીઓની ચુનેગારી કે નિર્દોષતા નક્કી કરવાનો બારે બોમ્બે તમારી ઉપર છે. એ મુશ્કેલ કાર્યમા તમને યથાશક્તિ મદદ કરવાની હવે મારી ફરજ છે મારું કાર્ય તમારી સમક્ષ કાયદાનો સાર રજૂ કરવાનું, આ આરોપોને એ કઈ રીતે લાગુ પડી શકે તે દેખાડવાનું અને ફરિયાદ પક્ષે કે ખ્યાવપક્ષે હકીકત અંગે ઊભા કરેલા મુદ્દા તમારી સામે મૂકવાનું છે કાયદાના સવાલ વિશે બને તેટલી સ્પષ્ટતાપૂર્વક અને બને તેટલા ચોક્કસ શબ્દોમા તમને સનાહ આપવાનું મારું કામ છે, પરંતુ હકીકત શી હતી એનો નિર્ણય તો તમારે એકવાએ જ લેવાનો છે, કારણ કે એવી બાબતોના ન્યાયકર્તા તમને જ ઠરાવવામા આવ્યા છે. હકીકત વિશે કોઈ ફલ જાતનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનું મારું કામ નથી

તમામ દૈનિક જીવનમા એ વસ્તુ એક યા બીજી રીતે તમારા ખ્યાન ઉપર જરૂર આવી હશે કે આ અને આની સાથે સંજ્ઞાયેલા બીજા મુકદ્દમાઓએ વર્તમાનપત્રો દ્વારા અને બીજી રીતે જાહેર જનતાને ધણું આકર્ષણ કયું છે એ હકીકત પ્રત્યે દુર્લ્લેખ હરીએ તો આપણે વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે આધાર કહેવાઈએ પણ બહારના એ તમામ અહેવાલો અને અભિપ્રાયો તરફ તમારે દુર્લ્લેખ કરવાનું છે અને માત્ર તમારી સમક્ષ અહીં રજૂ થયેલા પુરાવાઓ

ઉપરથી જ તમારે ફેસલો કરવાનો છે. દરેક આરોપીની ગુનેગારી સામિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદપક્ષ ઉપર છે... આરોપીઓ ગુનેગાર છે એમ સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી એ નિર્દોષ છે એમ જ માનવાનું છે ’

કાયદાની ખારીડીઓને આધારે આ અદાલતન આજ્ઞા ગુનાનો ઈન્સાફ તોળવાનો અધિકાર નથી તેમજ આખો મુન્દ્રો જોરકાયદે છે એવી બચાવ પક્ષની ફક્તીલને જજ-એડવોકેટે અસ્વીકાર્ય કરાવી, અને પછી આ કાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની રચના અને રચાપના અંગેની પ્રટીક બાબતો પરના પુરાવાઓનો દૂક સાર આપ્યો

‘ ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમાં મળેલી એક સજામાં આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની રચાપનાની જાહેરાત સુભાષચંદ્ર બોઝે કરી હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. આ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈ જાહેર કરેલી. જાપાનીસ વિદેશ-કચેરોના શ્રી સાશુર ઓદ્દાએ જણાવ્યું છે કે એમની સરકારે કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો, અને તેની જાહેરાતનો અસખ મુસદ્દો એમણે પોતે પ્રડેયો. આઝાદ હિંદ સરકારના માહિતી-ખાતાના પ્રધાન શ્રી અખ્યરેએ સરકારના કાર્યોની વિગતો જૂઠું કરી છે. ધરીગજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો એવી જુઝાની લેફ્ટનાં અને શ્રી ખાત્તુમેટાએ આપી છે. એ સરકાર ઉપર શ્રી હાચિયાને જાપાનીસ સરકારે પોતાના એલચી તરીકે મોકલ્યા હતા એની પણ માનિતી છે. શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યું છે કે ૨ ગુનમાં એક આઝાદ હિંદ બેંક હતી અને સરકારના તમામ નાણાં એ બેંકમાં નાણા-પ્રધાનના નામ ઉપર ગણવામાં આવતા. જુદા જુદા ખાતાને એ ખરચ પૂરું પાડના આદમાન અને નીકાળા ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલા એવો દાવો કુવામાં આવ્યો છે જગમાં જિયાવાડીને નામે ઝોગખાતો પચાસ ચોગસ માઈલનો ગ્રીને પણ એક વિસ્તાર કામ-

ચલાઉ સગકાગને સોંપી દેવાયાનું કહેવાયું છે. આ અંગે ફરિયાદપક્ષનું એમ કહેવું છે કે એનો વહીવટ એ કાંઈ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનો વહીવટ ગણાવી શકાય નહિ. છેલ્લે, કુષ્ટન અરસાદે અદાલતને જણાવ્યું કે મલિયુર રાજ્યમાં આઠહિંદોનએ કબજો કરેલા વિસ્તારનો વહીવટ આઝાદ હિંદ દળ ચલાવતું હતું. ફરિયાદપક્ષના વકીલે કેઠ અરસદના ૨૧મી જૂન ૧૯૪૪ ના એક કાગળ પ્રત્યે અદાલતનું ધ્યાન દોર્યું છે, જેમાં એમણે એમ જણાવેલું કે, આઝાદ હિંદ દળ નામની એક નવી સંસ્થા રાફ કરવામાં આવી છે અને ‘આપણા વિજયી મૈત્રેયોને, પમલે પમલે એ હિંદુસ્તાનમાં જશે’ ફરિયાદપક્ષના વકીલે કહ્યું છે કે એમાંથી એવો અર્થ તારવવો ભ્રષ્ટ્ર છે કે એ તારીખ સુધી આઝાદ હિંદ દળ હિંદમાં પહોંચ્યું નહોતું અને તેથી એ વિસ્તારનો વહીવટ એ કંઈ શક્યું હોય નહિ.

‘આતંગાધીય કાયદાની વિચારણા કરવા માટે નીચેનો દફતરો સાબિત થઈ ચૂકો છે એવો બચાવપક્ષનો દાવો છે: (૧) કામચલાઉ સગકાગની રીતસરની રચાપના અને જાહેરાત થઈ હતી. (૨) એ એક સુધ્ધવરિયન સરકાર હતી. (૩) ધનોગળ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ સ્વીકાર માનિત છે કે એ સરકાર ગાંધીસના-પદે પદોંથી ચૂકી હતી. (૪) એ ગાંધીસના પાસે એક સુઅંચલિત લશ્કર હતું અને રીતસરના નિમાયેલા હિંદી અફમરોની નીચે ગદીને એ કાંઈ કંટું હતું. (૫) આઝાદ હિંદ ફોર્સની રચાપના કરવાનો મુખ્ય હેતુ હિંદનો સ્વતંત્રતા મેળવવાનો હતો અને એની માથેનો બીભે હેતુ લગાઈ દરમિયાન જગ્યા અને ખાસતે, મવાણામાંના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાનો હતો. (૬) આ નવી હિંદી રાજ્યસભાએ બીજી કાંઈ પણ ગાંધીસનાની માફક પોતાના પ્રદેશો મેળવ્યા હતા. (૭) આ લગાઈ લગાઈ માટે એ ગાંધીસના પમે મેટા પ્રમુખમાં મુખ્ય-સામગ્રી હતી.

‘આ દેશને સ્વતંત્ર કરવા માટે યાદ લડવાનો કામચલાઉ સરકારને અધિકાર હતો અને એ પ્રમાણે એ લડાઈ લડેલી પણ ખરી એમ બચાવપક્ષ ઉપલી હકીકતોને આધારે કહે છે બે એવી સરકારને યુદ્ધ ચડવાનો અધિકાર હોય અને સૌ રાષ્ટ્રોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો પછી આતંત્રગાંધીય કાયદા મુજબ એ સ્વતંત્ર ગાંધી અથવા એ ગાંધ્યસત્તાઓ એકબીજા સામે યુદ્ધ ચલાવી શકે છે અને એવી લડાઈના સંચાલનમાં જે કાંઈએ કાંઈ પણ કાર્ય કર્યું હોય તેમને મ્યુનિસિપલ કાયદો લાગુ પડી શકે નથી.....ફ્રિયાદપક્ષની મુખ્ય દલીલ એવી છે કે આતંત્રગાંધીય કાયદો તપાસવાનો અને એક રાજ્યસત્તા અને તેના પ્રજાજન વચ્ચેની સદાતંત્ર આંતરિક બાબતમાં એને લાગુ પાડવાનો અધિકાર બ્રિટિશ અદાલતોને કે બ્રિટિશ હિંદની અદાલતોને છે નહિ.

...તમે જે નિર્ણય કરો તેમાં તમારે એ પણ વિચારવાનું છે કે હિંદી લશ્કરના હિંદી અફમરો ઉપર જેમાં હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે આરોપો મૂકવામાં આવ્યા છે એવા આ મુકદ્દમામાં આતંત્રગાંધીય કાયદાની નિયંત્રણ કરવી એ તમારે માટે કાયદેસર રીતે વાજબી છે કે નહિ, કારણકે તમારી સાથી પહેલી ફગ્ગ તો હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને બ્રિટિશ હિંદના કાયદા પ્રમાણે ઇન્સાફ તોળવાની છે આ વિષય ઉપર બેઉ પક્ષોએ રજુ કરેલી તમામ દલીલોનો વિચાર કર્યો પછી મને લાગે છે કે આતંત્રગાંધીય કાયદાને આ ખટવામાંની હકીકતોને લાગુ પાડવા સબધમાં આ અદાલતને અપાયેલી વિવેકશક્તિ સદાતંત્ર બંધન-રહિત નથી.....

‘જેની મારફત આરોપી અફમરોએ રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું’ હોવાનો આરોપ મુકાયો છે તે આઝાદ હિંદ ફોજની હયાતી અને તેનાં કાર્યો અંગે, કે તથેય આરોપીઓ એમાં જોડાયેલા અને તેના જાહેર ઉદ્દેશોને એમણે સ્વીકારેલા એ વિગે ફ્રિયાદપક્ષ અને બચાવપક્ષ વચ્ચે કાંઈ ખતભેદ નથી. પણ ત્રણ આરોપીઓ ઉપર એક સમુદાય મુકદ્દમા

મંડાયો એનો અર્થ એ નથી કે ત્રણેયને એકસરખી સંજ્ઞા ફરમાવવી. સંયુક્ત આરોપોને તો ત્રણેય સામેના પુરાવાઓની એકી સાથે અને એક જ સમયે રજુઆત થઈ શકે એ સગવડ સાથે જ સંબંધ છે. તે સિવાય તો, દરેક આરોપોને પોતાની સામેના પુરાવાઓની સ્વતંત્રપણે તુલના કરાવવાનો અને પોતાની સામેના અલગ અલગ ફેસલા માગવાનો અધિકાર છે.....

‘બધા આરોપીઓએ એ વાત બારપૂર્વક જણાવી છે કે આઝાદ ફોજ એ એક સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવક-સેના હતી અને એમાં માત્ર સ્વેચ્છાપૂર્વક જોડાયેલા સ્વયંસેવકો જ शामिल હતા, અને સ્વદેશપ્રેમના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ધરાદાઓથી એ દમેશાં પ્રેરાયેલા હતા. બેશક જો કોઈ કૃત્ય ગુનેગારીભર્યું હોય તો તેની પાછળના ધરાદાઓ એને ક્ષમા કરાવી શકે નહિ. પણ સાથે સાથે, આરોપીઓએ જે કહ્યું છે તે તમે સ્વીકારો—અને એનો છંકાર કરવામાં આવ્યો નથી—તો પછી જો આરોપીઓને સજા કરવાની હોય તો તેમાં ઘટાટો કરવા માટેના વજનાદાર સંમતો હોવાની ધગાવે છે’

અતે, પોતપોતાના પક્ષોની મુદ્દર રજુઆત કરવા બદલ અને આખા મુદ્દમા દરમિયાન પોતાની સાથે સદાકારથી કામ પાડવા બદલ જજ-એડવોકેટ બચાવપક્ષના ધાતરાયભી શી જુલામણીની, સરમરી વજીલની અને સરકારી-વજીલ સેફ્ટ કર્નેલ વોલ્સની પ્રશંસા કરી. તે પછી પ્રમુખશ્રીએ બંદોર કહ્યું કે પોતાના ફેસલાની વિચારણા કર્યા બાદ અદાલત આવતા સોમવારે ફરી મળશે.

ફેંસલો : સજા : માફી

૩૧ મી દિસેબર : સોમવાર

: ૨૨ :

અદાલતની બાવીસમી અને છેલ્લી બેઠકની કાર્યવહીની શરૂઆત કરતાં જજ-એડવોકેટ લરકરીવકીલ પાસેથી આરોપીઓના ચારિત્ર્યની અને લરકરી નોકરી અંગેની વિગતો માગી. જવાબમાં લરકરી વકીલે જણાવ્યું કે કેપ્ટન શાહનવાઝની ઉંમર ૩૧ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. ૬ વર્ષ ને ૧૧ માસની એમની લરકરી નોકરી દરમિયાન એ અફસરપદે રહ્યા હતા. ૫ વર્ષ અને અને ૧ માસ સુધી એ કેપ્ટન હતા. આ મુકદ્દમા સિવાય એમનું સામાન્ય ચારિત્ર્ય ધણું સારું છે. એમને કોઇ માનચાંદ મળ્યાં નથી. કેપ્ટન સેફગલની ઉંમર ૨૮ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. પાંચ વર્ષ સુધી એમણે કેપ્ટન તરીકે નોકરી કરી છે. એમનું ચારિત્ર્ય ધણું સારું છે. કોઇ માનચાંદ એમને મળ્યાં નથી. લેફ્ટનન્ટ ધિમન ૩૦ વર્ષ ને ૬ માસની ઉંમરના છે. પોણાછ વર્ષની એમની નોકરી દરમિયાન સવાચાર વર્ષ સુધી એ લેફ્ટનન્ટ હતા. એમનું ચારિત્ર્ય ધણું સારું છે. કોઇ માનચાંદ એમણે મેળવ્યા નથી.

લરકરી અદાલતનો એવો સિરસ્તો છે કે જે આરોપીઓ ઉપરના એક થા વધુ આરોપો સાબિત થયેલા હાથે તે પછી સજા કડક કે હળવી બનાવવામાં આરોપીઓના ચારિત્ર્યની વિગતો ન્યાયાધીશો ધ્યાનમાં લે છે. એટલે આજની અદાલત દરમિયાન ઉપરથી વિગતોની માગણી થઇ એની ઉપરથી એવું સૂચન મળી ગયું કે આરોપીઓ એમની ઉપરના એક થા વધુ આરોપો મુજબ ગુનેગાર જણાયા છે.

અદાલતના પ્રમુખ મેજર-જનરલ બ્લેકસ્ટ્રેન્ડે તે પછી જાહેર કર્યું કે, 'સજા અંગેની વિચારણા કરવા માટે હવે અદાલત બંધ કરવામાં આવે છે. ફેંસલો અને સજાને મંજૂરી મળ્યા બાદ એ ચોડા દિવસોમાં જાહેર કરાશે. ખુદ્દી અદાલતની કાર્યવહી એ રીતે પૂરી થાય છે.'

લશ્કરી અદાલતના નિયમ મુજબ આ મુકદ્દમાની આખી કાર્યવાહી જન-એડવોકેટ તરફથી હિંદના વડા સર સેનાધિપતિ (સર ઈર્વિંગ ઓકિન-લેક)ના કાયદા અંગેના સલાહકારને મોકલારો. એ કાર્યવાહી, એનો ફેસલો અને એની સજા બધી રીતે કાયદેસર અને બરોબર છે કે નહિ તેની જાણ આ સલાહકાર સરસેનાધિપતિને કરશે. કાર્યવાહી, ફેસલો અને સજા દરેક રીતે વાજબી અને ન્યાયી છે કે નહિ તેની ચિંતાજનક કંઈ બાદ સર-સેનાધિપતિથી સખ્તમા કાઢ વધારો કરી રાકાય નહિ. પણ જો એમને યોગ્ય લાગે તો એ સજા ઘટાડી શકે છે અને સમૂજગી રદ બાતલ પણ કરી શકે છે

૩૭ જાન્યુઆરી : શુક્રવાર

આજાદ હિંદ ફોજના પહેલા મુકદ્દમાના ત્રણ આરોપી અફસરોને અદાલતે ફગાવેલી જનમટીપની સજા વડા સરસેનાધિપતિએ માફ કરી છે એવું જાણાવતી નીચે મુજબની સત્તાવાર યાદી બહાર પાડવામા આવી છે :

‘ કેપ્ટન શાહનવાઝખાન, કેપ્ટન સેહગલ, અને લેફ્ટનન્ટ ધિલન ઉપર લશ્કરી અદાલતમાં મુકદ્દમે અક્ષાવવામાં આવ્યો છે. રાજા સામે યુદ્ધ અક્ષાવવાનો આરોપ ત્રણેય પર છે, અને લેફ્ટન ધિલન ઉપર ખૂન કરવાનો તથા ખીજા એ ઉપર ખૂન કગવવાનો આરોપ છે. અદાલતનો ફેસલો એ છે કે યુદ્ધ અક્ષાવવાના આરોપસર એ ત્રણેય ગુનેગાર ઠરાયે છે; કેં શાહનવાઝખાનને ખૂન કરાવવાના આરોપસરની સજા પણ થઈ છે, અને ખૂન કરવાના આરોપમાં લેફ્ટન ધિલનને તથા ખૂન કગવવાના આરોપમાં કેં સેહગલને ગિનગુનેગાર ઠગવવામાં આવ્યા છે . . . . યુદ્ધ અક્ષાવવાના ગુનાસર ત્રણેય આરોપીઓને અદાલતે જનમટીપની, લશ્કરમાંથી છૂટા કરવાની અને એમનાં પગાર-ખર્ચાની જમા રકમે જપ્ત કરવાની સજા કરી છે . . . . અદાલતનો ફેસલો દરેક બાગતમાં મુરાવાઓ સાથે સુમંગલ છે એની સરસેનાધિપતિને ખાતરી થઈ છે, અને તેથી એમણે એને પોતાની મંજૂરી આપી છે . . . .

‘વર્તમાનપત્રોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ હિંદી સરકારની નીતિ હવેથી માત્ર એવા માણસો ઉપર કામ ચલાવવાની છે કે જેમની ઉપર યુદ્ધ ચલાવવા ઉપરાંત બીજાં સિતમો ગુન્નરવાના આરોપો પણ મૂકવામાં આવ્યા હોય. કોઈ પણ મુદ્દામાં સગ્નની પુનઃવિચારણા કરનાર અધિકારીએ એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે માખિત થયેલાં કૃત્યો સુધેલી દુનિયાના વ્યવહાર-નિયમોનો કેટલે અંશે ભંગ કરે છે. લેફ્ટેનન્ટ અને કેપ્ટેન સેલને ખૂન કરવા-કગવવાના આગે-પોમાં નિર્દોષ કગવવામાં આવ્યા છે. જુલમ ગુન્નરવાનાં બીજાં કૃત્યોના આગેપ એમની ઉપર મૂકવામાં આવ્યા નથી. કેપ્ટેન શાહનવાઝખાનને ખૂન કગવવાના આરોપસર ગુનેગાર કગવવામાં આવ્યા છે અને એમની સામે સાબિત થયેલાં કૃત્યો ધણાં આકરાં છે, છતાં અત્યારના સંજોગોનો ખ્યાલ કરવો જરૂરી મનાયું છે.

‘તેથી, સરસેનાધિપતિએ સગ્નની બાજતમાં ત્રણેય આરોપીઓ સાથે એકઠાં વર્તને રાખવાનો અને એમને થયેલી જનમટીપની સગ્ન માફ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પણ એમને લશ્કરમાંથી રદ કરવાની અને એમનાં પત્નાર-બાંધાં જપ્ત કરવાની સગ્ન એમણે મંજૂર રાખી છે, કાગલ કે પોતાની વશાદારી ફગાવી દઈને રાત્નસલા મામે યુદ્ધ ચલાવવું એ એક સિપાહી માટે ગમે તેવા મંજોગોમાં પણ એક અતિ ગંભીર ગુનો છે. આ એક એવો સિદ્ધાંત છે કે કાયદેસર રીતે સ્થાપિત થયેલી જૂનકાળની કે બુવિધ્યની કોઈ પણ સંસ્કારના દિત ખાતર એની જાગવણી થતી જરૂરી છે.’

મુનિ પળી આંધુભરી આંખે શાવનવાજ નેતાઈના મોટાભાઈ સરતપાણુને બેઠી રહ્યા છે,
 વિવરણ અને પિત્રન આજમાં બિલા છે.

